

Sodomieten in vroegmiddeleeuwse Latijnse boeteboeken

Naam: Sjaak Fonville

Begeleider: Prof. dr. Marco Mostert

Studie: Bachelor geschiedens

Datum: 6-4-2021

Inhoudsopgave

Inleiding: Boeteboeken als oplossing	5
Hoofdstuk 1: Boeteboeken in de context.....	13
Hoofdstuk 2: Sodom: van daad naar dader	23
Hoofdstuk 3: De Angelsaksische sodomiet	36
Conclusie: De Bijbelse en de Angelsaksische sodomiet	50
Appendix A: De context van de canon over Sodom per boeteboek	52
Appendix B: De boete op homo-erotische zonden per boeteboek	64
Appendix C: Relevante canons	74
Appendix D: Toelichting op de relatie tussen boeteboeken	92
Bibliografie	99

Gebruikte afkortingen

Algemene afkortingen:

P.	Paenitentiale / Paenitentialia
S.	Sinodus

Het systeem van afkortingen dat gebruikt is om naar boeteboeken te verwijzen

Algemeen principe: De verwijzingen in de hoofdstukken maken van afkorting naam gebruik om naar canons in specifieke boeteboeken te verwijzen. Deze afkorting is als volgt opgebouwd:

- Het eerste nummer en eventueel bijgaande letter: verwijst naar de verschillende families:
 1. De proto-boeteboeken
 2. De Ierse boeteboeken
 3. De Angelsaksische boeteboeken / *Iudicia Theodori*
 4. De continentale familie
 - a. De *Paenitentialia Minora*
 - b. De *Ps.Bedae-Ecgberthi* boeteboeken
 - c. De tripartiete boeteboeken.
- De twee letters: verwijzen voor boeteboeken waarbij de naam uit één woord bestaat naar de eerste twee letters van de naam. Voor boeteboeken met een uit twee woorden opgebouwde naam is de eerste letter van ieder woord genomen. Deze letters zijn voor de duidelijkheid in de hieronder weergegeven lijst canons achter de namen van de boeteboeken geplaatst.
- De laatste cijfers verwijzen respectievelijk naar het hoofdstuk en de canon van het boeteboek. Voor het P.Umbrense dat uit twee boeken bestaat, wordt voor deze cijfers een 1 voor boek 1 of een 2 voor boek 2 geplaatst.
- De inleiding en epiloog van de boeteboeken zijn vaak niet in canons opgedeeld, daarom worden de laatste cijfers in dit geval voor regel- of paginanummers vervangen. Het *P.Bigotianum* kent geen doorlopende hoofdstuknummering. Daarom wordt naast het hoofdstuk en de canon ook het paginanummer waarop de canon te vinden is gegeven. De paginanummers verwijzing naar de in de bronnenlijst gespecificeerde canons.

Samenvatting

In deze scriptie wordt de term sodomieten gedefinieerd op basis van een analyse van Latijnse boete die tussen de zesde en het midden van de achtste eeuw zijn samengesteld. Met dit onderwerp wordt indirect de op Foucault gebaseerde veronderstelling dat voor de moderne tijd geen maatschappelijke groepen gebaseerd op een gedeelde seksuele oriëntatie bestonden ter discussie gesteld. Er zou geen seksuele identiteit geweest zijn, maar slechts seksuele daden. Als beginpunt van de analyse in deze scriptie wordt het onderlinge verband tussen de verschillende boeteboeken behandeld. De analyse zelf is in twee delen opgedeeld: een analyse van de canons waarin de term voorkomt en een analyse van de context rondom deze canons. Op basis van de contextanalyse wordt beargumenteerd dat verwijzingen naar sodomieten voorkomen in een daad-, partner- en dader-partnercontext. Daarnaast zal blijken dat deze verwijzingen in bepaalde contexten met het herhaaldelijk plegen van homo-erotische daden worden geassocieerd. Aansluitend op de contextanalyse, komt uit de analyse van de canons naar voren dat er reden is te veronderstellen dat in de vroege middeleeuwen volgens de Angelsaksische auteurs en gebruikers van de boeteboeken een contemporaine groep mensen bestond waarvan de leden sodomieten genoemd werden. Veronderstelde leden van deze groep zouden tijdens hun adolescentie niet geleerd hebben de door hen ontwikkelde lusten 'juist', dat wil zeggen gericht op vrouwen, te kanaliseren, waardoor zij een homo-erotische seksuele oriëntatie zouden hebben ontwikkeld. Door dit 'gebrek' in hun ontwikkeling tot man, werden deze sodomieten dan ook met vrouwelijkheid geassocieerd. Deze definitie van sodomieten gaat echter alleen op voor boeteboeken waarin de canon over sodomieten in een partner-dadercontext staat. Dit zijn de Angelsaksische boeteboeken. In de overige boeteboeken worden sodomieten niet gebruikt als verwijzing naar een contemporaine groep zondaars, maar naar de inwoners van Sodom. Met deze Bijbelse sodomieten, en dus ook de contemporaine mensen waarmee zij vergeleken werden, werd een homo-erotische seksuele oriëntatie geassocieerd.

Boeteboeken als oplossing

Na tweeënveertig jaar werd in 2018 met de postume publicatie van *Betekeningen van het vlees* Michel Foucault's serie *De geschiedenis van de seksualiteit* afgesloten. Deze serie werd bijzonder invloedrijk in de seksualiteitsgeschiedenis, waarvan Foucault soms zelfs als grondlegger wordt beschouwd.¹ Deze invloed heeft het werk grotendeels te danken aan één passage in *De wil tot weten*, het eerste deel van de serie. In deze passage vergelijkt Foucault sodomie met homoseksualiteit: '*De sodomie van het oude burgerlijke of canonieke recht behoorde tot het type verboden handelingen; de bedrijver was slechts het rechtssubject ervan. De homoseksueel van de negentiende eeuw is een persoon geworden (...). De homoseksualiteit is pas als één van de gedaanten van de seksualiteit ten tonele verschenen, toen ze van een sodomitische handling vervlakt werd tot een soort innerlijke androgynie, een tweeslachtigheid van de ziel. De sodomiet was een afvallige, de homoseksueel is thans een soort.*'² Op basis van dit citaat ontstond een levendig debat over de vraag of de indeling van mensen op basis van hun seksuele oriëntatie in de groepen homoseksuelen en heteroseksuelen een sociaal-cultureel construct met een historie is of altijd heeft bestaan.³ Deze laatste positie werd ingenomen door een groep historici die essentialisten genoemd werden. Tegenover hen stonden de sociaal-constructivisten.⁴

De sociaal-constructivisten interpreteerden Foucault's uitspraak als volg: categorieën die voor de negentiende eeuw gebruikt werden om seksueel verschil aan te duiden, maken geen onderscheid tussen seksuele actoren, zoals vandaag de dag, maar tussen verschillende soorten seksuele daden. Seksueel gedrag zou niet gezien zijn als uiting van de persoonlijkheid of het karakter van een persoon, waardoor mensen ook niet op basis van hun seksuele oriëntatie als lid van een bepaalde maatschappelijke groep gezien werden. Met sodomie zou daarom slechts een seksuele daad bedoeld worden. Deze daad kon door iedereen gepleegd worden, ongeacht zijn of haar persoonlijkheid. Er zou

¹ Zie bijv.: Bruce W. Holsinger, "Sodomy and Resurrection: The Homoerotic Subject of the Divine Comedy," in *Premodern Sexualities*, red. Louise Fradenburg en Carla Frecco (New York en Londen: Routledge, 1996). Voor Foucault werd er echter wel degelijk seksualiteitsgeschiedenis bedreven. Zie bijv. Derrick Sherwin Bailey, *Homosexuality and the Western Christian Tradition* (Londen, New York en Toronto: Longmans Green and Co., 1955).

² Michel Foucault, *De wil tot weten*, vert. Peter Hoeks Klinkenberg, Henk Boekraad en C. Hugues (Nijmegen: Sun, 1984), 45 en 46. Aangezien door Lynne Huffer terecht kritiek op bestaande vertalingen van deze passage gegeven is (zie noot 5), wordt in deze noot de passage in de brontaal weergegeven: '*La sodomie – celle des anciens droits civil ou canonique- était un type d'actes interdits; leur auteur n'en était que le sujet juridique. L'homosexuel du XIXe siècle est devenue un personnage (...). L'homosexualité est apparue comme une des figures de la sexualité lorsqu'elle a été rabattue de la pratique de la sodomie sur une sorte d'androgynie intérieure, un hermaphrodisme de l'âme. Le sodomite était un relaps, l'homosexuel est maintenant une espèce.*' (Bron: Michel Foucault, *La volonté de savoir, Histoire de la sexualité*, (Parijs: Galimard, 1976), 59.) Voor de invloed van deze passage op *Queer Theory*, zie: Lynne Huffer, *Mad of Foucault: Rethinking the Foundations of Queer Theory* (New York: Columbia University Press, 2009). Voor de invloed op seksualiteitsgeschiedenis, zie: Carolyn Dinshaw, *Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern* (Durham en Londen: Duke University Press, 1999), 191-206 en Umberto Grassi, "Acts or Identities? Rethinking Foucault on Homosexuality," *Cultural History* 5, 2 (2016): 200-221.

³ John Boswell wordt vaak als grondlegger van de essentialistische positie gezien, omdat hij het bestaan van een 'gay community' door de geschiedenis heen veronderstelt en de leden van deze gemeenschap 'gay' noemt. Hoewel Foucault zich door Boswells werk heeft laten beïnvloeden en dus niet negatief tegenover zijn werk stond, lijkt dit, zeker voor Boswells latere werk, terecht. Voor een bespreking van de invloed van Boswells positie, zie: Dinshaw, *Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*, 22-34.

⁴ Voor een volledig overzicht van dit debat, zie: Grassi, "Acts or Identities? Rethinking Foucault on Homosexuality," 200-221.

in de middeleeuwen dus niet zoiets als een categorie 'sodomieten', bestaan hebben die door de middeleeuwen heen hun specifieke (seksuele) identiteit uitte door afwijkend seksueel gedrag.⁵

In de '90 kwam deze definitie van sodomie binnen de sociaal-constructivistische historiografie onder vuur te liggen. Het invloedrijkst werd *The invention of sodomy in Christian theology* van Mark D. Jordan. Jordan beweert dat in 1051 door Petrus Damianus in zijn *Liber gomorrhianus* de sodomiet voor het eerst werd beschreven als lid van een groep waarvan de leden gekenmerkt werden door het feit dat hun seksuele oriëntatie gericht was op andere mannen. Sodomie zou daarom in sommige contexten als voorloper van de latere categorie homoseksueel gezien kunnen worden.⁶ Jordan benadrukt echter dat sodomie naast deze betekenis in andere contexten een scala van andere betekenissen had. Gezien deze algemene context moest volgens Jordan sodomie als een vage en verwarrende term gezien worden.⁷ Juist deze vaagheid zou het gebruik van sodomie voor homo-erotische handelingen en seksuele identiteit gestimuleerd hebben. Ingewijden zouden uit de context kunnen halen dat de term in haar homo-erotische context bedoeld werd, terwijl de vaagheid van de term mensen die nog niet in aanraking met homo-erotische daden en gevoelens waren gekomen niet op ideeën bracht.⁸ Onder andere op basis van Jordans onderzoek, werden vanaf de '90 bekende bronnen waarin voorheen slechts een beschrijving van seksueel handelen gezien werd door een scala aan historici geanalyseerd met de vraag of er toch geen sprake was het beschrijven van lidmaatschap van en groep die gebaseerd was op een gemeenschappelijke seksuele oriëntatie.⁹

⁵ David Halperin, *How to do The History of Homosexuality* (Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 2002), 27-28. Hoewel dit de gangbare interpretatie van Foucault's woorden is geworden, is dit waarschijnlijk niet de door Foucault bedoelde interpretatie. David Halperin heeft als eerst de hier besproken interpretatie van deze passage bekritiseerd. Volgens hem maakte Foucault een beperkter punt door zijn opmerkingen te beperken tot de sodomie 'van het oude burgerlijke en canonieke recht'. Daarbuiten zag Foucault volgens Halperin wel degelijk ruimte voor afwijkende seksuele identiteit. De kritiek op het gebruik van deze passage door historici en schrijvers van Queer Theory is het volledigst uitgewerkt door Lynne Huffer. Volgens haar is de gangbare interpretatie onder andere ontstaan door gebreken in de bestaande vertalingen van Foucault's werk. Huffer, *Mad of Foucault: Rethinking the Foundations of Queer Theory*, 69-80.

⁶ Mark D Jordan, *The Invention of sodomy in Christian Theology* (Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1997), 2-6, 40-66, 163. Het idee dat de sodomiet voor 1051 niet in bronnen voorkomt, is door Glen Olsen ontkracht: Glenn W. Olsen, *Of Sodomites, Effeminate, Hermaphrodites and Androgynes: Sodomy in the Age of Peter Damian* (Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 2014), 33-41, 197-200.

⁷ Zie voor het idee dat sodomie een vage en verwarrende categorie is naast Jordan: John Boswell, *Christinity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century* (Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1980), 93 n.2; Foucault, *De wil tot weten*, 110. Jonathan Goldberg, "Introduction," in *Reclaiming Sodom*, red. Jonathan Goldberg (New York en Londen: Routledge, 1994), 1-5. Karma Lochrie, *Covert Opertaions: The Medieval Use of Secrecy* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999), 178-226; William E. Burgwinkle, *Sodomy, Masculinity, and Law in Medieval literature: France and England, 1050-1230* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 1-2, 19-23; David Clark, *Between Medieval men: Male Friendship and Desire in Early Medieval Literature* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 68-85. Robert Mills merkt op dat hoewel sodomie in het algemeen een vaag gedefinieerde categorie was, in bepaalde bronnen sodomie en de sodomiet een duidelijke betekenis hebben: Robert Mills, *Seeing Sodomy in the Middle Ages* (Chicago en Londen: The University of Chicago, 2015), 3-5. Voor een verwerping van het bestaan van deze brede definitie van Sodom in Angelsaksisch Engeland en Ierland in de achtste tot negende eeuw, zie hoofdstuk 3.

⁸ Jordan, *The Invention of sodomy in Christian Theology*, 159-64. Eenzelfde argument was eerder gemaakt door Goldberg in: Goldberg, "Introduction," 1-16.

⁹ Voorbeelden van dergelijk onderzoek zijn: Mills, *Seeing sodomy in the Middle Ages*, 243-97. Louise Fradenburg, Carla Fraccero en Kahty Lavezzo, reds., *Premodern Sexualities* (New York: Routledge, 1996). Karma Lochrie, Peggy McCracken en James A. Schultz, *Constructing Medieval Sexuality*, (Mineapolis en Londen: University of Minnesota Press, 1997). Dinshaw, *Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*. Josiah Blackmore en Gregory S. Hutcheson, *Queer Iberia: Sexualities, Cultures and Crossings from*

Deze nieuwe onderzoekstraditie, specifiek het onderzoek naar de definitie van Sodoms zonden en sodomie, wordt echter door drie samenhangende problemen geplaagd. Ten eerste wordt in de gebruikte bronnen zeer bedekt over Sodoms zonden gesproken. Vaak wordt zonder nadere definitie over 'de zonden tegen de natuur' of 'de zonden van Sodom' gesproken, zonder dat beschreven wordt wat hier precies mee wordt bedoeld.¹⁰ Ten tweede worden regelmatig na analyse van enkele bronnen met een uitzonderlijk duidelijke kijk op sodomie of Sodoms zonden, vertrekkende conclusies over 'middeleeuwse' seksualiteit of sodomie in 'de middeleeuwen' getrokken. Dit probleem is al gesignaleerd door Allen Frantzen, die opmerkte dat historici van seksualiteit vaak focussen op enkele spectaculaire bronnen, zoals poëzie, om vervolgens een conclusie te trekken over seksualiteit in de middeleeuwen.¹¹ Het is echter gevaarlijk te veronderstellen dat zulke spectaculaire visies die slechts in enkele bronnen overgeleverd zijn een afspiegeling zijn van heersende opvattingen in de periode van schrijven.¹² Tot op zekere hoogte geldt dit gevaar ook voor juridische bronnen. Voor de vroege middeleeuwen is het meestal onmogelijk aan te tonen of de wetten daadwerkelijk gebruikt zijn en of zij een betere representatie vormen van de maatschappelijke 'consensus'. Ook verslagen van juridische processen of bekentenissen zijn problematisch, aangezien onduidelijk is in hoeverre deze de daadwerkelijke gang van zaken vertegenwoordigen.¹³ Ten derde is er sprake van een chronologisch gat: er wordt relatief weinig aandacht besteed aan het gebruik van sodomie in bronnen tussen 400 en 1000.¹⁴

the Middle Ages to the Renaissance (Durham en Londen: Duke University Press, 1999). Ruth Mazo Karras, *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others* (Londen en New York: Routledge, 2017). Satu Lidman et al., *Framing Premodern Desires: Sexual Ideas, Attitudes and Practices in Europe* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017).

¹⁰ Dit is al opgemerkt door Michael Goodich, *The Unmentionable Vice* (Santa Barbara: Ross-Erikson, 1979), 15-21. en is recenter herhaald door: Karras, *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*, 12-13. Uit hoofdstuk 3 zal echter duidelijk worden dat dit probleem niet toepasbaar is op de daar geanalyseerde vroegmiddeleeuwse bronnen.

¹¹ Allen J. Frantzen, *Before the Closet: Same-Sex Love From "Beowulf" to "Angels in America"* (Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1998), 9-12. Deze opvatting komt ook terug in: Anna Klosowska, *Queer Love in the Middle Ages* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 5-10.

¹² Het *Liber Gomorrhianus* (±1051) is hiervan een goed voorbeeld: Petrus Damianus (DATUM) geeft een bijzondere en sterke mening, maar zijn werk, had een klein publiek. Het was eigenlijk een brief aan paus Leo IX. Het feit dat zowel paus Leo IX en later paus Alexander II zijn brief bewust negeerden, Petrus Damianus mogelijk openlijk kritiek ontving op zijn werk en het werk geen invloed op de kerkrechtelijke traditie gehad heeft, suggereert dat het *Liber Gomorrhianus* misschien geen goede afspiegeling is van 'middeleeuws' denken. Voor een nadere toelichting over de invloed van het werk, zie: Robert J. Olsen, "A Queer Little Book: An Examination of the Reception of Peter Damian's *Liber Gomorrhianus* by the Papacy and the Canonical Tradition," *Viator* 49, no. 2 (2018): 101. Ondanks deze beperkte invloed neemt het *Liber Gomorrhianus* een relatief grote rol in het werk van bijvoorbeeld Jordan in, zie: Jordan, *The Invention of Sodomy*, 45-66.

¹³ Voor de beperktheid van juridische bronnen, zie: Karras, *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*, 15-16. Een voorbeeld van de gevaren die het gebruik van het verslag van verslagen van juridische processen met zich mee kan brengen is de interpretatie van het strafproces van John Rykener. Uit het verslag lijkt op te maken dat Rykener een travestiet was die betaald seks met andere mannen had. Ruth Mazo Karras en Daniel Lorenzo Boyd zagen dit als zeldzaam voorbeeld waarin een persoon over van de heteronorm afwijkend gedrag getuigt. Jeremy Goldberg heeft echter aangetoond dat dit geen verslag van een daadwerkelijke rechtszaak, maar een verhaal is dat koning Richard II op een bedekte manier belachelijk moest maken: Ruth Mazo Karras en Daniel Lorenzo Boyd, "'Ut cum muliere': A Male Transvestite Prostitute in Fourteenth Century London," in *Premodern Sexualities*, red. Louise Fradenburg en Carla Freccero (Londen: Routledge, 1996); Jonathan Goldberg, "John Rykener, Richard II and the Governance of London," *Leeds Studies in English* 45 (2014): 49-70.

¹⁴ William Burgwinkle is bijvoorbeeld van mening dat voor de elfde eeuw sodomie en de bijbehorende sodomieten slechts sporadisch in bronnen voorkwamen: Burgwinkle, *Sodomy, Masculinity, and Law in Medieval literature: France and England, 1050-1230*, 1-3, 19-23. Van de in voetnoot 9 genoemde werken besteedt geen enkele auteur meer dan oppervlakkig aandacht aan de periode tussen 400 en 1000.

De oplossing van deze problemen zou kunnen liggen in het bestuderen van het gebruik van Sodomieten en de beschrijving van homo-erotische daden in een tot nog toe binnen de seksualiteitsgeschiedenis vaak verwaarloosd type bronnen: boeteboeken geschreven tussen 500 en 850. De boeken bestaan uit thematisch geordende lijsten zonden met corresponderende boetes en zijn waarschijnlijk geschreven als hulpmiddel voor priesters. Deze bronnen bevatten een schat aan informatie over sodomieten en hun zonden, aangezien in de meeste boeteboeken tot 850 canons tegen sodomieten, met sodomieten vergeleken zonden en, algemener, homo-erotische daden voorkomen.¹⁵ In tegenstelling tot latere bronnen waarop de overzichtswerken zich baseren wordt in boeteboeken juist niet verhullend, maar zonder metaforen over homo-erotiek gesproken. Daarnaast hebben deze bronnen een groot publiek gehad: de boeteboeken werden vanuit Ierland en het Angelsaksische koninkrijk over het continent tot in Spanje verspreid.¹⁶ Ze vertegenwoordigen daarom, zoals duidelijk zal worden, niet één afwijkende en spectaculaire stem, maar een scala aan stemmen.

De verwaarlozing van boeteboeken als bron voor seksualiteitsgeschiedenis lijkt gedeeltelijk veroorzaakt te zijn door een onderzoekstraditie waarin de invloed van boete en boeteboeken op de vroegmiddeleeuwse maatschappij onderschat werd. Boeteboeken zouden geen invloed gehad hebben op en geen reflectie zijn van het gedrag, laat staan de normen en waarden, van leken en lagere geestelijken in de vroege middeleeuwen, aangezien boetedoen en dus het gebruik van boeteboeken beperkt was tot een kleine laag van de bevolking. De meerderheid van de West-Europese bevolking zou onder een dun vernisje van Christendom in praktijk paganistische, voorchristelijke tradities voortgezet hebben.¹⁷ Boeteboeken zouden niet voor speciaal gebruik van de plaatselijke priester samengesteld zijn, maar gezien moeten worden als verzamelingen van kerkrecht die slechts in episcopale en synodale context gebruikt werden.¹⁸ De verschillende zonden die in de boeteboeken besproken werden, zouden daarom niet aan in realiteit verwachte overtredingen ontleend zijn, maar een puur hypothetisch karakter hebben.¹⁹ Deze oorspronkelijk in de kerkgeschiedenis ontwikkelde

¹⁵ Dit is al opgemerkt door Payer: Pierre J. Payer, *Sex and the Penitentials: The Development of a Sexual Code, 550-1150* (Toronto en Londen: University of Toronto Press, 1984), 40.

¹⁶ Voor een overzicht van de invloedrijkste boeteboeken, zie: James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* (Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1987), 598-599. Hoewel minder overzichtelijk, geeft Hubertus Lutterbach een recenter overzicht van deze boeteboeken. Voor een accuratere datering en nieuwe edities moet dit overzicht geraadpleegd worden: Hubertus Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter: eine Kulturstudie anhand von Bußbüchern des 6. bis 12. Jahrhunderts* (Keulen, Weimar en Wenen: Böhlau, 1999), 2-9.

¹⁷ Dit idee komt bijvoorbeeld naar voren in de invloedrijke Engelse vertaling van een selectie van boeteboeken door John McNeil en Helena Gamer: John T. McNeil en Helena M. Gamer, *Medieval Handbooks of Penance: A translation of the principal libri poenitentiales and selections from related documents* (New York: Columbia University press, 1938), 39. Recenter is deze mening verwoord in: Alexander Murray, "Confession before 1215," *Transactions of the Royal Historical Society* 3 (1993): 51-81.

¹⁸ F. Kerf, "Mittelalterliche Quellen und mittelalterliche Wirklichkeit. Zu den Konsequenzen einer jüngst erschienenen Edition für unser Bild kirchlicher Reformbemühung," *Rheinische Vierteljahrsblätter* 51 (1987): 275-86.

¹⁹ Ludwig Bieler heeft bijvoorbeeld met betrekking tot canons in boeteboeken waarin homo-erotische handelingen, met Sodom vergeleken daden of incest voorkwam, het volgende opgemerkt: 'I feel sure that the frequency of these references with their detailed specifications of obscene acts bear little if any relation to reality. A great deal of all this would seem to owe its existence to a desire for material completeness and a delight in subtle distinctions and classifications, which is a notorious weakness of the legal mind.' Bron: Ludwig Bieler, "The Irish Penitentials: Their Religious and Social Background," *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 93 (1966), 339.

theorie werd door John Boswell in de seksualiteitsgeschiedenis van de middeleeuwen geïntroduceerd.²⁰

Deze visie komt echter niet overeen met de huidige historiografische consensus.²¹ Erin Abraham heeft deze visie recentelijk opnieuw ontkracht. Hij merkt terecht op dat boeteboeken handleidingen waren, geen verslagen van een biecht. Er mag dus niet automatisch verondersteld worden dat de daden en daaraan verbonden boetes een verslag zijn van daadwerkelijk bekende handelingen en opgelegde boetes. Het afdoen van de in de canons genoemde daden als puur hypothetische gedachte-experimenten die geen enkele relatie hadden met de geanticiperde lokale zonden en dus lokaal denken over seksualiteit, negeert volgens hem echter de gemeenschapsgerichte context waarin de boeken opkwamen. De boeteboeken boden volgens hem namelijk '*practical guidance for the anticipated needs of particular places, each with its own knowledge community involving customary practices and beliefs*'.²² De boeken zijn dus weliswaar geen verslagen van biechten, maar bevatten wel degelijk canons die inspeelden op daadwerkelijke problemen binnen een bepaalde gemeenschap. Tot slot heeft Rob Meens door bestudering van de handschriftelijke overlevering van verschillende boeteboeken aannemelijk gemaakt dat de meerderheid van deze werken niet aan bisschoppelijke hoven gebruikt werden. Veel van de handschriften zijn volgens Meens wel degelijk in een pastorale context gebruikt. Daarnaast komt Meens na een bestudering van vroegmiddeleeuwse preken, een volgens hem verwaarloosde bron, tot de conclusie dat er waarschijnlijk wel degelijk in de Karolingische periode een boetepraktijk bestond waarbij leken met enige regelmaat boete deden.²³

Op basis van deze revaluatie van het belang en het gebruik van boeteboeken, is sinds eind '90 sporadisch onderzoek naar seksualiteit en (homo-)erotiek in boeteboeken gedaan. Deze onderzoeken vallen in twee groepen uiteen. Onderzoek in de eerste groep start de analyse van homo-erotiek en de functie en betekenis van sodomieten met de aan Foucault ontleende veronderstelling dat de term sodomieten in ieder geval niet kan refereren aan een groep gebaseerd op een gedeelde homo-erotische seksuele oriëntatie, maar simpelweg een aanduiding is voor mensen die uit uiteenlopende motieven een bepaalde daad gepleegd hadden. In deze categorie vallen de studies van Hubertus Lutterbach, Jean-Louis Flandrin en Pierre Payer.²⁴ Payer besluit in zijn invloedrijke *Sex and the penitentials* na een heel korte bespreking van het gebruik van Sodom en sodomieten in twee boeteboeken en de *S.Luci Victorie*, aan te nemen dat sodomie anale geslachtsgemeenschap tussen

²⁰ Boswell, *Christinity, Social Tolerance, and Homosexuality*, 181-84. Zijn mening met betrekking tot boeteboeken is door verschillende auteurs in gematigde vorm overgenomen. Zie bijvoorbeeld: E. Ann Matter, "My Sister, My Spouse: Woman-Identified Women in Medieval Christianity," in *The Boswell Thesis: Essays on Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, red. Matthew Kuefler (Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 2006), 158.

²¹ Zie bijvoorbeeld: Allen J. Frantzen, *The literature of Penance in Anglo-Saxon England* (New Brunswick: Rutgers University Press 1983), in het bijzonder 12-18; David F. Greenberg, *The Construction of Homosexuality* (Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1988), 261-64. Payer, *Sex and the Penitentials*, 119-20.

²² Erin Vanessa Abraham, *Anticipating Sin in medieval Society: Childhood, Sexuality and violence in Early Penitentials* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017), 10.

²³ Rob Meens, "The Frequency and Nature of Early Medieval Penance," in *Handing Sin: Confesion in the Middle Ages*, red. Peter Biller en A.J. Minnis (York: York Medieval Press, 1998), 35-63.

²⁴ Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter*, 147-61; Jean-Louis Flandrin, *Un Temps Pour Rembresser: Aux origines de la morale sexuelle occidentale (VIe-XIe siècle)* (Parijs: Seuil, 1983), 41-71.

twee mannen betekent, tenzij er een duidelijke aanwijzing is dat het anders opgevat moet worden.²⁵ Zijn aanname wordt vervolgens door meerdere historici overgenomen en herhaald.²⁶

De tweede groep bestaat uit historici die geen op Foucault's werk gebaseerde aannames doen en hun definitie van sodomieten volledig op basis van boeteboeken opstellen. Zij gebruiken hiervoor echter maar een beperkt aantal boeteboeken. Allen J. Frantzen was de eerste die niet vanuit de op Foucault gebaseerde veronderstelling werkte. Hij kwam uitte na analyse van drie Latijnse boeteboeken het vermoeden dat er verwijzingen in boeteboeken naar sodomieten meer betekenen dan verwijzingen naar mensen die één keer anale homo-erotische geslachtsgemeenschap hadden bedreven. Hij suggereert dat het wellicht mensen met een gedeelde seksuele oriëntatie zouden kunnen zijn, maar werkt dit niet verder uit.²⁷ R.D. Fulk suggereert hetzelfde, maar merkt ook op dat dit net met zekerheid te bewijzen is.²⁸ Erin Abraham komt na het bestuderen van de boeteboeken van vier boeteboeken ook tot de conclusie dat sodomieten meer deden dan homo-erotische anale geslachtsgemeenschap. Volgens Abraham was de sodomiet een persoon die op één of andere manier sociaal en spiritueel maatschappelijk ontwrichtend en verontreinigend was. Het intiem worden met een andere man was hier één mogelijke uiting van, maar hoorde hier niet per definitie bij.²⁹

In deze in omvang beperkte onderzoeken naar de Latijnse boeteboeken wordt dus gesuggereerd dat de boeteboeken mogelijk ruimte bieden de sodomiet te construeren als lid van een groep met een (veronderstelde) gedeelde identiteit. De vraag komt op of dit vermoeden bevestigd kan worden en deze (veronderstelde) gedeelde identiteit breder uitgewerkt kan worden door een analyse van het gebruik van de term 'sodomieten' in alle Latijnse boeteboeken. Om dit vast te stellen zal in deze scriptie onderzocht worden hoe sodomieten gedefinieerd worden in de Latijnse boeteboeken uit de zesde tot de eerste helft van de negende eeuw. In figuur 1, hoofdstuk 1 staat een overzicht van de boeteboeken die voor het beantwoorden van de vraag geanalyseerd zijn. Er is gekozen het onderzoek van de zesde tot de eerste helft van de negende eeuw te laten lopen, doordat op deze manier één fase in de ontwikkeling van boeteboeken wordt behandeld. Deze fase loopt vanaf het ontstaan van het eerste overgeleverde boeteboek, het in de eerste helft van de zesde eeuw geschreven *P.Vinniani*, tot het Frankische offensief tegen de wildgroei van boetenboeken aan het begin van de negende eeuw.³⁰ De aard van de boetepraktijk in deze fase zal in het eerste hoofdstuk duidelijk worden. In dit hoofdstuk wordt daarnaast de vraag beantwoord hoe de verschillende boeteboeken zich tot elkaar verhouden.

Het beantwoorden van de hoofdvraag wordt bemoeilijkt door twee zaken. Ten eerste de kwaliteit van de bestaande vertalingen van de boeteboeken en het ontbreken van een vertalingen voor het grootste

²⁵ Payer, *Sex and the Penitentials*, 40-44, citaat op 40: 'In the following discussion expressions using the terms *sodomitae* or *sodomiticus* will be assumed to prefer to homosexual anal intercourse unless there is a clear indication that they should be interpreted otherwise.' Alleen in canons die specifiek bisschoppen, priesters, diakenen, subdiakens, clerici of monniken toespreken is 'acting as the Sodomites did' volgens Payer 'a general reference to any form of homosexual relation' in plaats van specifiek homo-erotische penetratie. (Bron: Payer, *Sex and the Penitentials*, 136.)

²⁶ Zie bijvoorbeeld: Olsen, *Of Sodomites, effeminates, hermaphrodites and androgynes*, 3; R.D. Fulk, "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," in *Sex and sexuality in Anglo-Saxon England: essays in memory of Daniel Gillmore Calder*, red. Carol Pasternack en Lisa M. C. Weston (Tempe: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies 2004), 13; Karras and Boyd, "'Ut cum muliere": A Male Transvestite Prostitute in Fourteenth Century London," 101, 113.

²⁷ Frantzen, *Before the Closet*, 138-183. Zoals in hoofdstuk 1 duidelijk zal worden, is de boetetraditie van Theodorus van Canterbury overgeleverd in vijf op sommige punten sterk van elkaar verschillende versies. Frantzen gebruikt het zogenaamde *P.Umbrense* (ook wel U-Versie).

²⁸ Fulk, "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 18-34.

²⁹ Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 134-144.

³⁰ Rob Meens, *Penance in Medieval Europe, 600-1200* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 101-139.

deel van de boeteboeken. De bestaande vertalingen baseren zich, net als veel van de recentere onderzoeken naar onderwerpen in boeteboeken, op verouderde edities uit de negentiende eeuw. Daarnaast worden, zoals in hoofdstuk 2 duidelijk zal worden, de canons over homo-erotiek in deze vertalingen vaak niet vertaald, maar geïnterpreteerd. Voor deze scriptie is daarom, ook in de gevallen waarin een vertaling beschikbaar was, de Latijnse tekst bestudeerd. Voor een aantal cruciale canons wordt in hoofdstuk 2 een nieuwe vertaling voorgesteld. Deze bestudering van de onvertaalde sluit aan bij één van de pijlers van het Honoursprogramma: academische verdieping.

Ten tweede het feit dat in boeteboeken geen definitie van sodomie en de sodomiet gegeven wordt.³¹ Om toch tot een definitie te kunnen komen, wordt in hoofdstuk 2 per boeteboek de context waarin de canon over sodomieten staat geanalyseerd. In dit hoofdstuk zal door een contextanalyse onderzocht wat de functie van de term sodomieten in de boeteboeken was. Lichte het bijvoorbeeld de aard van een daad toe, zoals in de historiografie vaak verondersteld wordt, of specificeerde het de identiteit van de dader of van zijn partner? Deze contextanalyse bestaat uit twee delen. Ten eerste worden de onderwerpen van de canons rondom de canon die het woord Sodom bevat geanalyseerd om de functie van de term sodomieten en associaties verbonden aan deze term te achterhalen. Op basis van deze vergelijking zullen drie contexten worden opgesteld waarin canons over sodomieten voorkomen: een daadcontext, een partnercontext en een dader-partnercontext. Ten tweede wordt de boete op verschillende andere homo-erotische daden vergeleken met de boete opgelegd in de canon waarin sodomieten genoemd worden. Hierdoor wordt door middel van uitsluiting vastgesteld welke daden sodomieten niet pleegden.³² Deze methode is gebaseerd op vergelijkend onderzoek door Erin Abraham. Abraham veronderstelt dat de boete bepaald wordt door de sociale verontreiniging die een daad opleverde voor de omgeving. Als voor twee daden dus een verschillende boete staat, werd de door deze daden veroorzaakte sociale verontreiniging door de samenstellers van het boetenboek niet als equivalent gezien. Dan kan dus verondersteld worden dat het om twee verschillende daden gaat.³³

In hoofdstuk 3 worden de in hoofdstuk 2 door contextanalyse vastgestelde functies van en associaties verbonden met sodomieten verder onderbouwd door een analyse van de canons waarin sodomieten voorkomen. Van deze canons worden drie elementen geanalyseerd. Ten eerste de zinsconstructie om vast te stellen of sodomieten in boeteboeken slechts verwezen naar de Bijbelse inwoners van Sodom of dat er verwezen werd naar een contemporaine groep mensen die sodomieten genoemd werd. Ten tweede de boete die aan sodomieten opgelegd werd om de door de contextanalyse opgeroepen vraag te beantwoorden of sodomieten of mensen wiens handelen met sodomieten vergeleken werd een homo-erotische seksuele oriëntatie hadden. Ten derde de leeftijd van de daders in canons waarin sodomieten voorkomen om een verklaring gegeven voor het in hoofdstuk 2 vastgestelde feit dat sodomieten met vrouwelijkheid geassocieerd werden. Naast de canons waarin sodomieten voorkomen wordt in dit hoofdstuk de vraag gesteld of de associaties die in deze scriptie aan Sodoms zonden en sodomieten verbonden worden overeenkomen met de associaties in Angelsaksische en Ierse bronnen geschreven tussen de zesde en negende eeuw. Op basis van de analyse in hoofdstuk 3 zal aan het einde van dit hoofdstuk de vraag beantwoord worden of op basis van het gebruik van sodomieten in de verschillende boeteboeken de sodomiet, geconstrueerd kan worden als lid van een groep waarin leden eenzelfde seksuele oriëntatie hadden.

³¹ Mogelijk met uitzondering van 2.Cb.15, zie hoofdstuk 3.

³² Als in een boeteboek bijvoorbeeld voor het begaan van sodomie een boete van 7 jaar staat en op anale homo-erotische geslachtsgemeenschap 10 jaar, zal geconcludeerd worden dat sodomie en anale geslachtsgemeenschap als twee verschillende dingen gezien werden.

³³ Abraham, *Anticipating Sin in medieval Society*, 19-46, 142.

Bij het stellen van deze vraag moet een kanttekening geplaatst worden. De concepten seksuele oriëntatie en seksualiteit hebben geen direct middeleeuws equivalent. Dit betekent echter niet dat deze begrippen niet als hulpmiddel gebruikt kunnen worden voor de analyse van en het praten over verschillende fenomenen in de middeleeuwen die grofweg overeenkomen met de inhoud van deze moderne termen. Zoals reeds gezegd is in navolging van het werk van Jordan een scala aan onderzoeken gedaan waarin geprobeerd wordt groepen gebaseerd op seksuele identiteit te herkennen. Deze geconstrueerde middeleeuwse seksualiteiten zijn echter niet geheel vergelijkbaar met de moderne opvatting van seksualiteit.³⁴ Zo kon naast het geslacht ook de sociaal-maatschappelijke positie van de ander bepalen in welke identiteitsgroep een persoon ingedeeld werd.³⁵ Daarnaast is er geen bewijs dat het aangetrokken voelen tot een bepaald geslacht als aangeboren gezien werd. Tot slot lijken de voor tegenwoordig gescheiden concepten seksuele daad, oriëntatie en genderidentiteit in de middeleeuwen samen te zijn gevallen.³⁶

Het begrip seksuele oriëntatie wordt in deze scriptie dus gebruikt als hulpmiddel om patronen in seksueel gedrag te beschrijven. Hiervoor wordt een fenomenologische definitie van seksuele oriëntatie gebruikt. Binnen de fenomenologie wordt ervan uitgegaan dat bewustzijn een wereldse dimensie heeft: het is gericht op objecten. Op welke objecten het bewustzijn gericht oftewel georiënteerd is, hangt af van de manier waarop een object gewaardeerd en geïnterpreteerd wordt. Deze oriëntatie tot bepaalde objecten beïnvloedt vervolgens hoe een mens reageert op de objecten in de ruimte om hem heen: door zijn oriëntatie zal hij bepaalde objecten opmerken en aanraken en anderen negeren. Het gedrag van een persoon tegenover bepaalde objecten is in deze theorie dus een representatie van het bewustzijn en de verlangens van een persoon.³⁷ Volgens Sarah Ahmed kan deze theorie gebruikt worden om op basis van seksueel gedrag, seksuele verlangens te interpreteren: *'Sexual desire orientates the subject toward some others (and by implication not other others) by establishing a line or direction. It is not simply the object that determines the direction of one's desire, rather the direction one takes makes some others available as objects to be desired. Being directed toward the same sex or the other sex becomes seen as moving along different lines.'*³⁸ Wanneer in deze scriptie over een groep mensen gepraat wordt die een gedeelde seksuele oriëntatie hebben, worden hiermee dus mensen bedoeld die herhaaldelijk seksuele handelingen hebben verricht of willen verrichten met een bepaald type persoon, bijvoorbeeld een persoon van hetzelfde geslacht.

³⁴ Lochrie, McCracken, en Schultz, *Constructing Medieval Sexuality*, XIV-XVI.

³⁵ Sharon Farmer, "Introduction," in *Gender and Difference in the Middle Ages*, red. Sharon Farmer en Carol Pasternack (Minneapolis en Londen: University of Minnesota Press, 2003), XI-XV.

³⁶ Karras, *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*, 7-9.

³⁷ Sara Ahmed, *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (Durham: Duke University Press, 2006), 27-28.

³⁸ Ahmed, *Queer Phenomenology*, 70. Een vergelijkbare ook op het werk van Ahmed gebaseerde definitie van seksuele oriëntatie wordt gebruikt door Robert Mills: Mills, *Seeing sodomy in the Middle Ages*, 243-45.

Hoofdstuk 1: Boeteboeken in de context

In veel van de sociaal- en cultuurhistorische analyses van boeteboeken, zoals onderzoek naar seksualiteit, is vaak weinig oog voor de historisch en literaire context waarin deze boeteboek daadwerkelijk gebruikt werden.³⁹ Dit hoofdstuk toont de noodzaak van deze contextualisatie aan door de individuele boeteboeken die in de komende hoofdstukken gebruikt worden in de literaire context van de andere boeteliteratuur te plaatsen en de historische ontwikkeling van de boetepraktijk toe te lichten. In het eerste deel van dit hoofdstuk zal ingegaan worden op deze literaire context. De boeteboeken zijn hiervoor ingedeeld in zes families.⁴⁰ Per groep wordt aan het einde van dit hoofdstuk in figuur 1 weergegeven welke boeteboeken tot de groep behoren en wat de relatie tussen de verschillende groepen is. In de tekst wordt per familie besproken hoe de boeteboeken binnen de familie een eenheid vormen en of de boeteboeken los van elkaar of in combinatie met elkaar gebruikt werden. In appendix D is een verdere toelichting van de hier besproken verbanden te vinden. In het tweede deel van dit hoofdstuk worden de boeteboeken in hun historische context geplaatst door de ontwikkeling van de doelgroep en functies binnen de boeteliteratuur te bespreken.

³⁹ Pierre Payer heeft al gewezen op de gevaren van het onderzoek naar seksualiteit in boeteboeken, zonder oog te hebben voor de context van het individuele boeteboek. 'De boeteboeken' is immers een verzamelnaam voor tientallen boeken die over een tijdsspannen van een aantal eeuwen in verschillende geografische contexten geschreven zijn. Hij pleit er daarom voor om naast wat hij een seriële analyse noemt, een analyse van seksualiteit in een grote hoeveelheid boeteboeken, de individuele context per boeteboek te analyseren. Zie: Pierre Payer, "Confession and the Study of Sex in the Middle Ages," in *Handbook of Medieval Sexuality*, red. Vern L. Bullough en James A. Brundage (New York en Londen: Routledge, 1996), 5-6. Payer's waarschuwingen zijn echter in recenter onderzoek niet altijd meegenomen, zie bijvoorbeeld Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter*, 147-161; Robert Mills, "Queering the Un/Godly: Christ's Humanities and Medieval Sexualities," in *Queering the Non/Human*, red. Myra J. Hird en Noreen Giffney (Londen: Routledge, 2008), 127; Karas, *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Other*, 150-152, 171, 185.

⁴⁰ C. Vogel, *Les 'Libri Paenitentiales'* (Turnhout: Brepolis, 1978); Allen J. Frantzen, *Mise à jour: les 'libri paenitentiales'* (Brepolis: Turnhout, 1985), 18-31; Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter*, 2-12; R. Kottje, *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*, Corpus Christianorum Series Latina 156 (Turnhout: Brepolis, 1994), VII-X; Deze opdeling is gebaseerd op het werk van Cyrille Vogel die in zijn invloedrijke *Les Libri Paenitentiales* alle in 1978 bestaande middeleeuwse boeteboeken op heeft gedeeld in vijf generaties. Deze indeling is twee keer geactualiseerd: door Allen J. Frantzen in 1985 en door Hubertus Lutterbach in 1999. De eerste twee generaties beslaan de periode waarop dit onderzoek zich richt. Frantzen en Vogel deelde de continentale familie als volgt in: '*Lignée à dominante columbanienne*', '*lignée à dominante cumméano-théodoriennne*', '*lignée tripartite à dominante colombano-cumméano-théodoriennne*' en '*pénitentiels espagnols*'. De indeling van de Angelsaksische en continentale familie is in dit onderzoek op basis van recente literatuur op twee punten aangepast. Ten eerste wordt de subfamilie '*lignée à dominante cumméano-théodoriennne*' niet meer gehanteerd. Meens heeft terecht opgemerkt dat in deze boeteboeken, wel degelijk invloed van het *P. Columbani* zichtbaar is (Bron: Meens, *Het Tripartite Boeteboek. Overlevering en betekenis van vroegmiddeleeuwse biechtvoorschriften (met editie en vertaling van vier tripartitia)* (Hilversum: Uitgeverij verloren, 1994), 44). Deze boeteboeken horen dan ook bij de *P. Tripartitia*. Voor de categorie '*Lignée à dominante columbaniennne*' wordt in dit onderzoek de term *P. Minora* gebruikt, aangezien deze term in de literatuur gangbaarder is. Ten tweede wordt de subfamilie *P. Ps. Bedae-Ecgberhti* niet meer onder de Angelsaksische, maar onder de continentale familie gerekend, aangezien deze boeteboeken, mogelijk met uitzondering van het *P. Ecgberhti*, op het continent in het Main-Rijn gebied geschreven zijn. Daarnaast hebben ze uitsluitend invloed op continentale boeteboeken gehad en zijn ze waarschijnlijk verbonden aan de continentale missiepraktijk van Bonifatius (zie appendix D).

Een netwerk van boeteliteratuur

De proto-boeteboeken (vijfde tot zesde eeuw)

De proto-boeteboeken zijn een verzameling geschriften uit de vroege kerk van Wales en Ierland waarin elementen van een boetepraktijk terugkomen, maar die nog niet de structuur en doelgroep van latere boeteboeken hebben.⁴¹ Deze boeken vormen doordat zij in de twee continentale handschriften als eenheid overgeleverd zijn en door de onderlinge historische relatie een hechte groep.⁴²

Het is waarschijnlijk dat deze boeteboeken in combinatie met elkaar zijn gebruikt. Ze zijn waarschijnlijk al als redactionele eenheid gecreëerd voordat zij op het continent belande en twee van de documenten, de *S.Luci Victorie* en de *S.Aquilonialis Britanniae* zijn oorspronkelijk als aanvulling op elkaar opgesteld.⁴³

De proto-boeteboeken zijn als bron gebruikt in de Ierse boeteboeken (figuur 1).⁴⁴ Daarnaast stond Gildas, de (vermeende) auteur van de *Praefatio Gildae* in direct contact met Finnian van Moville, de waarschijnlijke auteur van het *P.Vinniani* en in indirect contact met Columbanus, de auteur van delen van het *P.Columbani*.⁴⁵

De Ierse familie: zesde tot achtste eeuw

De boeteboeken in deze familie vormen door twee verbanden een groep: de auteurs zijn door persoonlijke relaties met elkaar verbonden en de boeteboeken zijn door bronrelaties met elkaar verbonden. De auteurs van het *P.Vinniani* en het *P.Columbani* hebben elkaar waarschijnlijk gekend, wat past bij het feit dat het *P.Columbani* materiaal uit het *P.Vinniani* gebruikt. Het *P.Columbani* wordt verbonden aan het *P.Ambrosianum* door het feit dat het *P.Ambrosianum* door leerlingen van Columbanus geschreven is. Dit boeteboek is vervolgens als één van de hoofdbronnen voor het *P.Cummeani* gebruikt. Net als de samensteller van het *P.Ambrosianum* was Cummain Fota (d.662), vermoedelijk de auteur van het *P.Cummeani*, bekend met het werk van Columbanus, aangezien hij met zijn leerlingen in contact stond. Zijn boeteboek werd vervolgens als bron gebruikt door de samenstellers van het *P.Bigotianum*.⁴⁶ Zoals uit figuur 1 duidelijk wordt hebben de boeteboeken in deze familie ook grote invloed gehad op latere families boeteboeken.⁴⁷

Er zijn voor deze familie drie aanwijzingen dat in de zesde en zevende eeuw boeteboeken niet alleen onderdeel uitmaken van een netwerk van boeteliteratuur, maar ook daadwerkelijk in combinatie met elkaar werden gebruikt: de ontstaansgeschiedenis van het *P.Columbani*, de verwijzingen in het

⁴¹ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 40.

⁴² Voor een verdere uitwerking van deze punten, zie appendix D.

⁴³ Voor een verdere toelichting van de relatie tussen deze boeteboeken, zie appendix D.

⁴⁴ De relatie tussen het *P.Ambrosianum*, de *S. Luci Victorie* en de *Excerpta Quaedam de Libro Davidis* vormt onderdeel van een historiografisch debat. Er is verschil van mening over de vraag of de *Excerpta* de bron van een aantal bepalingen in het *P.Ambrosianum* zijn, of dat deze relatie omgekeerd is en het *P.Ambrosianum* de bron voor een aantal bepalingen in de *Excerpta* zijn. In appendix D wordt een kort overzicht van dit debat gegeven.

⁴⁵ Voor een verdere toelichting van de onderlinge relatie tussen deze auteurs, zie appendix D.

⁴⁶ De hier gegeven ontstaansvolgorde is ontleend aan: Meens, *Penance in Medieval Europe*, 37-69. Meens dateert het *P.Ambrosianum* in navolging van Kottje 550-650. Recentelijk heeft Wilhelm Kursawa beargumenteerd dat het werk in de zevende eeuw gedateerd moet worden. Kursawa, *Healing not Punishment. Historical and Pastoral Networking of the Penitentials Between the Sixth and Eighth Centuries* (Turnhout: Brepolis, 2017), 172-177; De term 'Iers' kan in deze context misleidend zijn: de boeteboeken zijn niet allemaal per definitie in Ierland geschreven. Zo wordt over het algemeen aangenomen dat het *P.Columbani* op het continent geschreven is. In appendix D worden de persoonlijke relaties tussen de schrijvers van de hier benoemde boeteboeken verder uitgewerkt.

⁴⁷ Voor een toelichting van deze verbanden, zie appendix D.

P.Ambrosianum voor verdere boetes naar de *S.Luci Victorie* en de handschriften waarin de boeteboeken overgeleverd zijn.⁴⁸

De *Iudicia Theodori*: Laat zevende, begin achtste eeuw

De boeteboeken die tot deze familie behoren zijn verbonden door het feit dat ze allemaal pretenderen terug te gaan op de leer van de eerste Engelse aartsbisschop *Theodorus van Tarsus* (602-690).⁴⁹ Deze verschillende boeteboeken hebben dan ook een groot aantal overeenkomstige canons.⁵⁰ Op het *P.Umbrense* na zijn de werken voor of vlak na de dood van Theodorus in Ierland of Engeland samengesteld.⁵¹ Vermoedelijk zijn de G-,B-,D- en C-versie voor het concilie van Hertford in 673 opgesteld. De D-versie, waarschijnlijk de oudste versie, was laat zevende, vroeg achtste eeuw in ieder geval al bekend in Ierland, waar hij door de samenstellers van de *Canonum collectio Hibernensis* is gebruikt.⁵² Deze versie is waarschijnlijk in een Ierse context ontstaan.⁵³ De jongste versie, het *P.Umbrense*, is geschreven als reactie op de tot dan toe bestaande G-,D-,C- en B-versies. De samensteller van het *P.Umbrense*, een nog niet geïdentificeerd persoon die zich *Discipulum Umbrense* meldt namelijk dat de bestaande werken met bepalingen van Theodorus chaotisch en ongestructureerd waren en fouten bevatte.⁵⁴ De samensteller *P.Umbrense* wilde deze situatie verbeteren door structuur aan te brengen en de oordelen van Theodorus aan te vullen met zijn antwoorden op vragen die het *P.Cummeani* had opgeroepen.⁵⁵

⁴⁸ Voor de verwijzingen in het *P.Ambrosianum* naar de *S.Luci Victorie*, zie: 2.Am.2.5 en 2.Am.4.4. De ontstaansgeschiedenis van het *P.Columbani* en de handschriftelijke overlevering waarin de boeteboeken in deze familie overgeleverd zijn, worden in appendix D verder toegelicht.

⁴⁹ De leer van Theodorus' waarop deze boetetraditie vermoedelijk gebaseerd is, bestaat waarschijnlijk uit uitspraken die hij als leider van de school in Canterbury die hij samen met de uit Afrika afkomstige abt Adrianus van Canterbury heeft opgezet. Voor een levensbeschrijving van Theodorus en meer informatie over deze school, zie: Michael Lapidge, "The Career of Archbishop Theodore," in *Archbishop Theodore: Commemorative Studies on His Life and Influence*, red. Michael Lapidge (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 1-29.

⁵⁰ Voor deze overeenkomsten, zie Michael Elliotts voorlopige synoptische uitgave van de *Iudicia Theodori*: Michael Elliott, "The *Iudicia Theodori*," laatst gewijzigd, Januari 23, 2015, http://individual.utoronto.ca/michaelelliott/manuscripts/texts/iudicia_theodori.html.

⁵¹ Thomas Charles-Edwards, "The Penitential of Theodore and the *Iudicia Theodori*," in *Archbishop Theodore: Commemorative Studies on his Life and Influence*, red. Michael Lapidge (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 144; Thomas Charles-Edwards heeft geprobeerd aan te tonen dat de D-versie geschreven is in Ierland in een monastieke context door een persoon die niet tot Theodorus' directe kringen behoorde. Een mogelijk Ierse oorsprong lijkt bevestigd te worden door het feit dat alleen de D-versie gebruikt is in de laat zevende, vroeg achtste eeuw opgestelde Ierse *Collectio canonum Hibernensis*.

⁵² Meens, *Penance in Medieval Europe*, 91.

⁵³ Charles-Edwards, "The Penitential of Theodore and the *Iudicia Theodori*," 141-174.

⁵⁴ 3.Um.2.EPI.r.7-10: 'Of these, although they are retained by many here and there and in a confused state, in succeeding books we have been able with the aid of Christ the Lord to set in order impartially according to our ability not a few of the chief things out of them.': Michael Elliott heeft geopperd dat het *P.Umbrense* door dezelfde auteur als het *P.Egberhti* geschreven is. Volgens hem is dit de aartsbisschop Egbert van York (d.766). Elliott onderbouwt zijn suggestie door op het bronmateriaal, de stijl en de gegevens over de auteurs van beide boeteboeken te wijzen. Voor deze theorie is echter nog geen sluitend bewijs geleverd, zie: Michael D. Elliott, "Egberht, Theodore, Boniface, Bede and the Beginning of the Penitential Genre" (paper, gepresenteerd op het 22^e International Medieval Congress, University of Leeds, 8 juli, 2015).

⁵⁵ Charles-Edwards, "The Penitential of Theodore and the *Iudicia Theodori*," 151; 3.Um.1.INL.r.21-27: 'For the greater part of these [decisions] the presbyter Eoda, of blessed memory, whose surname was "Christian," is said, by true report, to have received in answer to his questions from the venerable prelate Theodore. Supplementing these also is that element which the divine grace has in like manner provided to our unworthy hands, the things which that man is likewise reported to have searched out, form a booklet of the Irish. Concerning this book, the ages [Theodore] is said to have expressed the opinion that the author was an ecclesiastic.' Voor een overzicht van in het *P.Umbrense* voorkomende canons die op het *P.Cummeani* gebaseerd zijn en de identificatie van dit 'booklet of the Irish' als het *P.Cummeani*, zie: Charles-Edwards, "The Penitential of Theodore and the *Iudicia Theodori*," 171.

Ook de boeteboeken in de *Iudicia Theodori* werden niet uitsluitend als losstaande werken gebruikt. In twee handschriften uit de achtste en negende eeuw komt een epiloog van het *P.Umbrense* voor waarin de verwachting wordt geuit dat het boeteboek tot op zekere hoogte naast andere boeteboeken gebaseerd op Theodorus' leer gebruikt zouden worden.⁵⁶ Daarnaast verwijst het *P.Umbrense* naar het werk van Basilius van Caesarea voor alternatieve boetes.⁵⁷

Zoals uit figuur 1 duidelijk wordt heeft de *Iudicia Theodori* ook grote invloed op het continent gehad. De G- en U-versies hebben als bron gediend voor het *P.Merseburgense A*, het *P.Ecgberhti* en de *P.Tripartitia*.⁵⁸ Mogelijk heeft het werk van Theodorus' zo'n grote invloed gehad, doordat de samensteller van het *P.Umbrense* mogelijk contact had met Ierse *peregrinatio* op het continent, zoals Bonifatius, waardoor de verspreiding van het *P.Umbrense* op het continent versneld werd.⁵⁹

De continentale familie: achtste eeuw tot midden negende eeuw

De continentale familie is opgedeeld in drie subfamilies die in figuur 1 apart van elkaar worden weergegeven: de *P.Minora*, de *P.Ps.Bedae-Ecgberhti* en de *P.Tripartitia*. Tot de *P.Ps.Bedae-Ecgberhti* behoren boeteboeken die verbonden worden door het feit dat ze bestaan uit verschillende combinaties van het *P.ps.Bedae* en het *P.Ecgberhti*. Ze zijn grotendeels in het Midden-Rijndal in kloosters met grote Angelsaksische invloed ontstaan. De toeschrijving aan Beda is hoogstwaarschijnlijk onterecht. Het *P.ps.Bedae* is waarschijnlijk in de achtste eeuw geschreven. De toeschrijving van het ook in de achtste eeuw geschreven *P.Ecgberhti* aan aartsbisschop Egbert van York is wellicht correct. De mogelijkheid bestaat namelijk dat dit werk niet op het continent, maar in een Angelsaksisch klooster geschreven is.⁶⁰

⁵⁶ 3.Um.2.EPI.r.2-7: 'If some suppose they have in their possession in more satisfactory or better form these two rules, we hope they will well use their own [versions] and not neglect ours, in which the parts which seem corrupted are attributed by all to the fault of scribes and interpreters – pretty barbarous men – so that by some, even [by] those instructed by him, the defective and incorrect passages are rightly said not to be his decisions.' Hoewel in het verleden anders is beweert, behoorde de epiloog waarschijnlijk al tot het oorspronkelijke *P.Umbrense*. Voor een argumentatie, zie de bespreking van het netwerk van auteurs in de continentale familie in appendix D.

⁵⁷ 2.Um.1.2.7. Er is discussie over de interpretatie van deze canon. Voor een verdediging van de hier gebruikte reconstructie, zie appendix C.

⁵⁸ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 99 en 109. Volgens R. Kottje is het grondbestand in de vroege achtste eeuw samengesteld. Hij gaat er echter vanuit dat voor één van de canons uit het grondbestand (4a.Bu.6, deze canon komt in de andere *P.Minora Simplex* op een andere plek voor) het *P.Umbrense* als bron is gebruikt. Rob Meens heeft echter aangetoond dat er geen reden is om deze bronrelatie aan te nemen, zie: Rob Meens, "Reforming the Clergy: A context for the Use of the Bobbio Penitential," in *The Bobbio Missal. Liturgy and Religious Culture in Merovingian Gaul*, red. Rob Meens en Yitzhak Hen (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 160.

⁵⁹ Voor een verdere uitwerking van het mogelijke contact tussen de auteur van het *P.Umbrense* en Bonifatius, zie de bespreking van het netwerk van auteurs van de continentale familie in appendix D.

⁶⁰ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 91-92. Er is veel discussie over deze toeschrijving, de plaats van publicatie en datering van dit boeteboek. Reinhold Haggenmüller kwam na studie van de overgeleverde handschriften van dit boeteboek of latere op het *P.Ecgberhti* gebaseerde boeteboeken tot de conclusie dat het boeteboek in de buurt van het Midden-Rijndal in Angelsaksische kringen geschreven moet zijn. Hij merkte echter wel op dat er een handschrift bestaat dat de eerste heft van de negende eeuw al in Lorsch was en rond 800 door een Engelse hand, mogelijk in Engeland, geschreven is. Aangezien dit vroege handschrift waarschijnlijk vanuit Engeland naar Lorsch is gebracht, lijkt een Angelsaksische oorsprong niet onmogelijk. Iets dat bevestigd lijkt te worden uit het feit dat de proloog Gregorius de Grote en Theodorus van Canterbury citeert. Een Angelsaksische oorsprong zou ook overeen komen met Michael Elliotts theorie dat het *P.Ecgberhti* door dezelfde persoon als het *P.Umbrense* geschreven is (zie noot 54). Voor de argumentatie van

Tot de *P.Minora* behoren dertien boeteboeken die een aantal gemeenschappelijke kenmerken hebben: ze zijn relatief kort, anoniem, bijna allemaal in één handschrift overgeleverd en noemen hun bronnen niet expliciet.⁶¹ De *P.Minora* vallen uiteen in de *P.Minora Simplex*, het *P.Merseburgense A* en *B* en het *P.Oxoniense II*. De *P.Minora Simplex* zijn, net als de *Iudicia Theodori*, synoptische boeteboeken: zij bevatten een gemeenschappelijk grondbestand van 41 canons dat gebaseerd is op een niet overgeleverde bron die rond de eerste helft van de zevende eeuw in Frankrijk of Bourgondië samengesteld is.⁶² Deze bron gebruikte bepalingen uit Frankische synoden en het *P.Columbani* B1-3. De *P.Merseburgense A* en *B* bevatten ook delen van dit grondbestand, maar voegen veel meer andere canons toe en worden daarom niet tot de groep *P.Minora Simplex* gerekend.⁶³ Hoewel het grondbestand de eerste helft van de zevende eeuw is samengesteld, zijn de individuele boeteboeken van later datum. Het is daarom gebruikelijk voor de datering van de individuele boeteboeken de datum van het handschrift waarin het boek overgeleverd is te nemen. Dit betekent dat in deze studie het de *P.Boggiense* (eind zevende eeuw), *P.Parisiense simplex* (midden achtste eeuw), *P.Sletstatense* (midden negende eeuw) en *P.Sangallense simplex* (midden negende eeuw) zullen worden geanalyseerd. De latere *P.Oxoniense*, *P.Floriacense* en *P.Hubertense* zullen buiten beschouwing worden gelaten.⁶⁴ Het grondbestand heeft ook als één van de bronnen gediend voor de *P.Tripartitia*.⁶⁵ Naast deze bronrelatie worden bepaalde boeteboeken in de continentale familie net als de Ierse familie ook aan elkaar verbonden doordat de auteurs onderling contact lijken te hebben gehad.⁶⁶

Ook voor deze familie is bewijs dat de boeteboeken niet onafhankelijk van elkaar gebruikt werden. De belangrijkste aanwijzing hiervoor zijn de *P.Tripartitia*. Voor deze boeteboeken werden canons uit het *P.Cummeani*, de *Iudicia Theodori* en de *P.Tripartitia* gebruikt. Een gedeelte van deze boeteboeken was zo ingedeeld dat de drie verschillende boetes voor dezelfde zonden vergeleken konden worden. Deze indeling kwam voort uit onzekerheid die ontstaan was door de verschillen tussen de ontstane boetetradities. Deze verschillen lijken voor de personen die de boeten oplegden een probleem op te hebben geleverd: wanneer drie autoriteiten tegenstrijdige dingen zeggen, wie heeft het dan bij het rechte eind?⁶⁷ Deze onzekerheid en de daarmee verbonden opkomst van de *P.Tripartitia* lijken dan ook te wijzen op een boetepraktijk waarbij de persoon die de boete oplegde beschikking had over, of in ieder geval op de hoogte was van, (delen van) verschillende boeteboeken en deze naast elkaar gebruikte. Dat deze onzekerheid aan de basis van de *P.Tripartitia* lag, lijkt te worden bevestigd door het feit dat het invloedrijkste boeteboek uit deze traditie, het *P.Excarpsus Cummeani*, probeerde deze verschillende tradities dan ook met elkaar te verenigen door telkens één boete uit te kiezen.⁶⁸

Haggenmüller, zie: Reinhold Haggenmüller, *Die Überlieferung der Beda und Egbert zugeschriebenen Bußbücher* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1991), 149-155.

⁶¹ Kottje, *Paenitentialia Franciae et Italiae Saeculi VIII-XI, XXII-XXIII*. Vier van de hier besproken boetenboeken zijn niet in één handschrift overgeleverd: het *Paenitentiale Burgundense*, dat in twee handschriften is overgeleverd, het *Paenitentiale Merseburgense A*, dat in drie handschriften is overgeleverd en het *Paenitentiale Oxoniense II*.

⁶² Meens, *Penance in Medieval Europe*, 99. Volgens R. Kottje is het grondbestand in de vroege achtste eeuw samengesteld, aangezien hij foutief uitgaat van een bronrelatie tussen het *P.Umbrense* en het grondbestand van de *P.Minora Simplex* (zie noot 58).

⁶³ Kottje, *Paenitentialia Franciae et Italiae Saeculi VIII-XI, XXV-XXIX*. Voor een uitgebreidere ontstaansgeschiedenis van beide boeteboeken, zie appendix D.

⁶⁴ Voor de datering van deze boeteboeken is de datering van de handschriften gebruikt, zoals deze gegeven is in: Kottje, *Paenitentialia Franciae et Italiae Saeculi VIII-XI, XXXIII-XLVII*.

⁶⁵ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 109.

⁶⁶ Voor een uitwerking van dit onderling contact, zie appendix D.

⁶⁷ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 111-113.

⁶⁸ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 110-111. De grote invloed van het *P.Excarpsus Cummeani* komt naast het feit dat het als bron voor andere *P.Tripartitia* heeft gediend naar voren uit het feit dat het werk in een

Boetepraktijk

In het eerste deel van dit hoofdstuk is door het reconstrueren van de literaire context van de boeteboeken duidelijk geworden dat vroegmiddeleeuwse boeteboeken niet als op zichzelf staande werken ontstaan en gebruikt zijn. In het laatste deel van dit hoofdstuk zal een kort overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen met betrekking tot doelgroep, functie en praktijk gegeven worden, zodat de boeteboeken naast hun literaire context ook in historische context geplaatst kunnen worden.

Doelgroep

Binnen de Ierse familie is een diversificatie van de doelgroep van boeteboeken zichtbaar ten opzichten van de monastiek georiënteerde proto-boeteboeken. Dit begint bij het *P.Vinniani* dat, net als alle volgende boeteboeken in deze familie en in tegenstelling tot de proto-boeteboeken, canons aan leken wijdt.⁶⁹ Het *P.Columbani* is vervolgens het eerste boeteboek dat canons bevat voor alle leden van de Christelijke kerk, leken, monniken en clerici.⁷⁰ Deze innovatie wordt gevolgd door het *P.Cummeani*, dat in tegenstelling tot voorgaande boeteliteratuur geen onderscheid meer maakt in toepasbaarheid van de canons tussen leken, clerici en monniken: de meeste canons gelden voor de hele kerk, slechts de hoogte van de boete verschilt per groep. Dit komt tot uitdrukking in de indeling van het *P.Cummeani*: in tegenstelling tot de meeste voorgaande boeteboeken worden de canons niet georganiseerd op toepasbaarheid per groep, maar wordt van Cassianus' zeven hoofdzonden als indeling gebruik gemaakt.⁷¹ Bij dit 'openen' van boete voor leken moet wel de kanttekening geplaatst worden dat met leek niet iedere niet geestelijke bedoeld werd. In alle boeteboeken lijkt de groep leken in twee uiteen te vallen: mensen die vrijwillig bij het klooster leefden en zich aan extra levensregels, zoals de huwelijksvoorschriften in het *P.Vinniani* en *P.Cummeani* hielden (de zogenaamde *manaig*) en plegers van daden die de sociale orde verstoord hebben, zoals moordenaars, dieven en overspelige.⁷²

Er zijn in de Ierse familie nog geen aanwijzingen dat op grote(re) schaal buiten monastiek context vrijwillig boete werd gedaan. Dat dit in de Angelsaksische boeteboeken wel het geval is, wordt uit twee samenhangende ontwikkelingen zichtbaar. Ten eerste door de veranderende aard van de genoemde daden voor leken. Zo wordt duidelijk dat leken daden opbiechtten die nog niet ontdekt zijn. Zij kunnen dan kiezen uit een boete waarin reconciliatie met de geschonden partij centraal staat en de daad dus bekend wordt of een hogere boete waarbij de boete in het geheim kan worden vervuld.⁷³ Daarnaast

grote hoeveelheid handschriften is overgeleverd. Voor een overzicht van de handschriften waarin het *P.Excarpus Cummeani* is overgeleverd, zie Meens, *Penance in Medieval Europe*, 229-230.

⁶⁹ Een groot gedeelte van de canons voor leken in het *P.Vinniani* hebben betrekking op het huwelijk en de seksuele relaties tussen man en vrouw, zie: 2.Vi.35-46.

⁷⁰ Voor monniken, zie 2.Ca.1-12 en 2.Cb.26-30. Voor clerici, zie: 2.Cb.1-12. Voor leken: 2.Cb.13-25.

⁷¹ Dit schema van hoofdzonden is door Cassianus in Europa geïntroduceerd, maar is voor het eerst uitgewerkt door Evagrius van Pontus (±345-±399). Het *P.Cummeani* behandelt eerst de zeven hoofdzonden. Daarna volgen echter nog hoofdstukken over van dit schema losstaande zonden. Deze hoofdstukken zijn als volgt getiteld: '*De minutis causis, Ponamus nunc de ludis puerilibus priorum statuta patrum nostrorum*' en '*De questionibus sacrificii*'. Aangezien de hoofdstuktitels in alle handschriften voorkomen, de canons overeenkomstig de titels naar Cassianus' schema zijn ingedeeld, Cassianus ook als bron voor bepaalde bepalingen in het boetenboek gebruik wordt en de canons in alle handschriften in een vergelijkbare volgorde staan, kan aan worden genomen dat de titels onderdeel van het oorspronkelijke boeteboek uitmaakte. Voor het gebruik van Cassianus als bron in algemene boetebepalingen in het *P.Cummeani*, zie: Meens, *Penance in Medieval Europe*, 58. Voor een overzicht van de verspreiding van Evagrius' schema van hoofdzonden in Europa, zie: Carole Straw, "Gregory, Cassian, and the Cardinal Vices," in *In the Garden of Evil. The Vices and Culture in the Middle Ages*, red. Richard Newhauser (Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 2005), 35-58.

⁷² Meens, *Penance in Medieval Europe*, 52-61. De mensen die vrijwillig bij het klooster leefde en zich aan extra levensregels hielden worden in contemporaine Ierse bronnen *manaig* genoemd.

⁷³ Zie bijvoorbeeld: 3.Gr.39 en 3.Um.1.3.3. Meens, *Penance in Medieval Europe*, 95.

staan voor het eerst uitgebreidere lijsten seksuele vergrijpen van leken in het boeteboek, waaruit blijkt dat de afnemers van de biecht veel informatie hadden over het intieme leven van hun boetelingen.⁷⁴ Ook zijn er veel bepalingen die over kleinere zonden gaan, bijvoorbeeld de vraag of het zondig is bloed van bloedend tandvlees door te slikken.⁷⁵ Waarschijnlijk komt dit voort uit het feit dat men zonder sociale druk uit eigen behoefte boete deed en dus een grotere variatie aan ‘zonden’ opbiechtte dan voorheen.⁷⁶ Ten tweede door de versterkte pastorale inslag van boeteboeken. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in het vermoedelijk Angelsaksische *P.Ecgberhti*. Zo wordt in de proloog bijvoorbeeld nadruk gelegd op de genade die een boeteling, als hij oprecht boete doet, altijd ontvangt. Daarnaast wordt nadruk gelegd op de noodzaak van oprechtheid van de boeteling.⁷⁷ Ook lijken de bepalingen en de boete geheel gericht te zijn op de behoeften van de individuele zondaar. De proloog benadrukt bijvoorbeeld dat boete maatwerk moet zijn dat rekening houdt met de rijkdom, status leeftijd en gezondheid van de zondaar.⁷⁸ Voor het eerst komen in de canons over diefstal en geweld niet langer eisen voor over de compensatie van de benadeelde partij, maar focust de tekst volledig op de motieven van de personen om te zondigen en de bestrijding hiervan.⁷⁹

Zoals in het eerste deel van dit hoofdstuk duidelijk is geworden zijn deze Angelsaksische boeteboeken van grote invloed geweest op het de boetetraditie op het continent. Hier lijkt vrijwillig boetedoen door leken ook de (nastreefbare) norm te zijn geworden.⁸⁰ Het belang dat ook buiten monastieke context aan boete werd gehecht wordt bijvoorbeeld duidelijk door de focus vanuit het Karolingische hof op boetepraktijk als onderdeel van pogingen onderwijs en godsdienst te hervormen. Wellicht door deze toegenomen aandacht voor de boetepraktijk kwam ook aandacht voor de tegenspraak tussen de ontwikkelde Ierse, Angelsaksische en Frankische boetetradities. Wat zoals eerder gezegd mogelijk bijgedragen heeft aan de opkomst van tripartite boeteboeken die deze boetes in overeenstemming met elkaar probeerden te brengen.⁸¹

⁷⁴ Zie bijvoorbeeld: 3.Um.1.14.19-23. Meens, *Penance in Medieval Europe*, 95.

⁷⁵ Zie bijvoorbeeld: 3.Um.1.7.11.

⁷⁶ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 95.

⁷⁷ 4b.Ec.INL.r.67-69, 77-84: ‘*Out of all of their [the canons of the holy fathers] sayings and penitential judgments we transcribe those things truly, in order that all may be saved yet not dispirited. (...) That is, they who do true penance in fasting, in weeping, in alms, in prayers, and do not repeat their crimes, and if they do [repeat them] they nevertheless do not persist in them, [as they] who [God said]: “You thought evil, I forgave it; to persist in evil I do not forgive.” Therefore do not forgive those who persist in evil, but judge a strict judgment according to the canons, in order that others may be afraid.*’

⁷⁸ Het idee dat boete maatwerk moet zijn komt ook in eerdere boeteboeken, zoals het *P.Columbani B* naar voren (2.Cb.INL.r.14-24). In het *P.Ecgberhti* is deze oproep echter bijzonder gedetailleerd. 4b.Ec.INL.r.47-56.: ‘*Therefore, not all things are to be weighed with one and the same scale, even though they are bound up together in one judgement, but distinction should be made between each of them: that is between a rich person and a poor person; freeperson, slave; infant, boy, youth, adolescent, man old in age; stupid, experienced; layperson, cleric, monk, bishop, priest, deacon, subdeacon, lector; in holy orders or without; in matrimony or without; pilgrim, virgin, canoness, or nuns; the weak, the sick the healthy. Let him make distinctions concerning the kind of beast or persons [involved]; [between] the continent or incontinent; [that which is done] wilfully or by chance, [done] in public or in secret; with what compunction they make emends; [between that done] by necessity or wilfully; [between] places and times.*’

⁷⁹ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 99-100.

⁸⁰ In het verlengde van deze functie wordt in bepaalde boeteboeken de boetepraktijk gebruikt om het gedrag van een net bekeerde bevolking te kerstenen. Een voorbeeld hiervan is het *P.Oxoniense II*, een boek dat duidelijk gericht is op een net bekeerde bevolking. Rob Meens, “Boniface: Preaching and Penance,” in *A Companion to Boniface*, red. Michel Aaij en Shannon Godlove (Leiden: Brill, 2020), 211.

⁸¹ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 76-77 en 111-118.

Functie

Er zijn twee functies van boete te onderscheiden. Ten eerste heeft de boetepraktijk een duidelijk sociaal-regulerende en juridische functie. Zoals al genoemd richtte de Ierse familie boeteboeken zich naast de *manaig* ook op personen die een misdaad hadden begaan met grote sociale implicaties. De boetebepalingen voor deze groep lijken erop gericht te zijn de sociale onrust die bijvoorbeeld door een conflict tussen twee mensen ontstaan was op te lossen door te bemiddelen in dit conflict en een manier te geven waarop de dader gestraft en gerehabiliteerd kon worden. De boeteboeken bevatten naast de boetes voor deze daden dan ook manieren om genoegdoening aan de slachtoffers te doen.⁸²

Ten tweede hebben de boeteboeken een pastorale functie. Zoals bij de bespreking van veranderingen in de doelgroep van boeteboeken al duidelijk is geworden nam deze functie door de diversificatie van de doelgroep in belang toe. Dit komt in de boeteboeken op twee manieren tot uitdrukking. Ten eerste in de inleiding van de boeteboeken waar de personen die de boete opleggen aangeduid worden als geneeskundigen van de ziel. Het doel van boetedoen wordt in deze inleidingen neergezet als het genezen van de geestelijke aandoening die geleid heeft tot de zonde.⁸³ In dit proces van genezing wordt de zondaar weer met God verenigd en wordt geprobeerd de bron die geleid heeft tot deze zonde te verwijderen. Een vaak terugkomend principe dat voor deze 'genezing' gebruikt wordt is het idee dat tegengestelden elkaar genezen: heeft iemand bijvoorbeeld last van vraatzucht, dan moet hij vasten.⁸⁴ De boete heeft dus naast een genezend, ook een preventief karakter: door de bron van zonden te elimineren wordt de relatie met God niet alleen tijdelijk tot het volgende vergriep, maar permanent hersteld aangezien de boete de zondige verlangens waaruit de zonden voortkwamen moest elimineren. In verschillende boeteboeken wordt dan ook de verwachting geuit dat de persoon aan wie de boete opgelegd werd de door hem uitgevoerde daad voortaan zal laten.⁸⁵ Ten tweede komt het pastorale karakter tot uitdrukking in het gebruik van Cassianus' schema van acht hoofdzonden voor de indeling van de meeste boeteboeken sinds het *P.Ambrosianum*. Het oorspronkelijke doel van dit schema was dat een monnik door een analyse van zijn verlangens en gedachten de oorsprong van zijn zondige gedrag ontdekte, waardoor hij dit voortaan kon voorkomen.⁸⁶

Praktijk

Er is veel onduidelijkheid door wie en hoe de boete precies af werd genomen en welke rol boeteboeken hierin speelden.⁸⁷ In het *P.Umbrense* wordt duidelijk dat niet iedereen boete af mocht nemen, maar

⁸² Meen, *Penance in Medieval Europe*, 49-50 en 64.

⁸³ De parallel tussen de oplegger van de boete en geneesheren door de oplegger een geneesheer van de ziel te noemen, komt voor in de volgende boeteboeken: 2.Cb.INL.blz.98.r.14-34, 2.Am.INL.r.1-13, 2.Bi.INL.blz.198.1-3, 3.Um.1.INL.r.6-20, 4a.Bu.INL.r.1-12, 4b.Ec.INL.r.1-14, 4b.Be.INL.blz.556, 4c.St.INL.327, 4c.Ci.30.2f, 4c.Vb.INL.blz.357, 4c.Ec.INL.blz.599 en 4c.Re.INL.blz.498-9.

⁸⁴ Dit idee komt al in de vroegste boeteboeken voor, zie bijvoorbeeld: 2.Vi.29: '*But by contraries, as we said, let us make haste to cure contraries and to cleanse away these faults from our hearts and introduce heavenly virtues in their places: patience must arise for wrathfulness; kindness, or the love of God and of one's neighbour, for envy; for detraction, restraint of heart and tongue; for dejection, spiritual joy; for greed, liberality.*' Een variatie op deze canon komt ook voor in: 2.Cu.INL.15 en 4c.Vb.INL.blz.357.

⁸⁵ Zie hiervoor bijvoorbeeld: 1.Gi.14, 1.Sp.INL.blz.55, 2.Vi.21, 2.Ca.1, 2.Cu.9.4, 4b.Ec.INL.r.69-75, 4c.Vb.INL.blz.357-358 en 4C.St.INL.blz.328. Deze nadruk op de noodzaak van het elimineren van zonden en zondige gedachten komt overeen met informatie buiten de boeteboeken. Zo komen dergelijke oproepen herhaaldelijk voor in de overgeleverde preken van Columbanus, zie: Columbanus, *Instructio II*.

⁸⁶ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 58-59.

⁸⁷ Traditioneel wordt in de historiografie een onderscheid tussen een private en publieke boetetraditie gemaakt. In de late-oudheid zou een boetetraditie ontwikkeld zijn waarin een Christen één keer in zijn leven, meestal in groepsverband, openlijk boete deed voor zijn zonden. Dit zou vervangen zijn door de in Ierland opgekomen private boete waaraan boeteboeken verbonden waren. In deze private boetetraditie zou een Christen meerdere keren in zijn leven individueel in een vertrouwelijk gesprek zijn zonden opbiechten, waarna

normaal dit slechts door presbyters of bisschoppen gedaan mocht worden. Het is echter onduidelijk hoe universeel deze regels zijn.⁸⁸ De manier waarop zij boete afnamen is ook onduidelijk. Waarschijnlijk vond het opbiechten in een privégesprek plaats.⁸⁹ De taak van de persoon die de boete oplegde beperkte zich echter niet tot het opleggen van de boete. Uit meerdere boeteboeken komt naar voren dat verwacht werd dat hij samen met de zondaar en apart voor de zondaar bad.⁹⁰ Daarnaast wordt soms vermeld dat hij ook een onderdeel van de boete moest uitvoeren: hij moest een bepaalde periode vasten.⁹¹ Tot slot was het verdere zielenheil van de boeteling en het voorkomen van recidive zijn persoonlijke verantwoordelijkheid. Als hij succes had werd hij daarvoor door God beloond, als hij faalde moest hij echter in de straf van de zondaar delen.⁹² De frequentie waarmee boete gedaan werd blijft onduidelijk. Over het algemeen wordt verondersteld dat de meeste mensen rond de negende eeuw één keer per jaar boete deden.⁹³

De precieze rol die de boeteboeken speelden in de boetepraktijk is onduidelijk. Vanaf de achtste eeuw, zeker op het continent, behoorden boeteboeken waarschijnlijk tot de standaarduitrusting van plaatselijke kerken.⁹⁴ De boeken waren waarschijnlijk niet aanwezig bij de boetegesprekken zelf, maar werden als naslagwerken gebruikt.⁹⁵ In sommige handschriften die zich nog in de oorspronkelijke staat bevinden staan naast boeteboeken namelijk ook andere werken die als naslagwerk voor de andere liturgie gebruikt konden worden.⁹⁶ Dit karakter als naslagwerk wordt ook bevestigd door de indeling van de tripartiete boeteboeken: anders dan voor het gebruiksgemak verwacht zou worden zijn de boetes in veel van deze werken niet per categorie daad, maar per bron gesorteerd. Hierdoor wordt de indruk gewekt dat zij niet gebruikt werden om snel een boete op te zoeken.⁹⁷

hij een voor andere verborgen boete kreeg opgelegd. Zie voor een voorbeeld van deze opvatting: Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter*, 12-15. Voor een verwerping van de theorie dat vanuit de publieke boetepraktijk in de oudheid een private boetepraktijk vanuit Ierland in de vroege middeleeuwen over Europa verspreide, zie Meens, *Penance in Medieval Europe*, 12-36.

⁸⁸ 3.Um.2.6.16 en 3.Um.2.2.15. In de overlevering van het *P.Umbrense* in het negende-eeuwse handschrift Wenen, *Österreichische Nationalbibliothek*, lat.2223, komt daarnaast een canon voor waarin staat dat boetedoen de functie van bisschoppen en priesters is, zie: McNeil en Gamer, *Medieval Handbooks of Penance*, 205. Deze bepalingen uit het *P.Umbrense* komen wel terug in latere boeteboeken, zoals in 4c.St.INL.blz.327.

⁸⁹ Frantzen, *The Literature of Penance in Anglo-Saxon England*, 6-7.

⁹⁰ Zie bijvoorbeeld: 2.Am.2.4, 2.Cb.15 en 4c.St.INL.blz.328.

⁹¹ Zie bijvoorbeeld: 4c.St.INL.blz.328.

⁹² Zie bijvoorbeeld: 2.Cu.EPI.blz.133, 2.Bi.INL.blz.203-205 en 4b.Ec.INL.r.11-23.

⁹³ Meens, "The Frequency and Nature of Early Medieval Penance," 35-63.

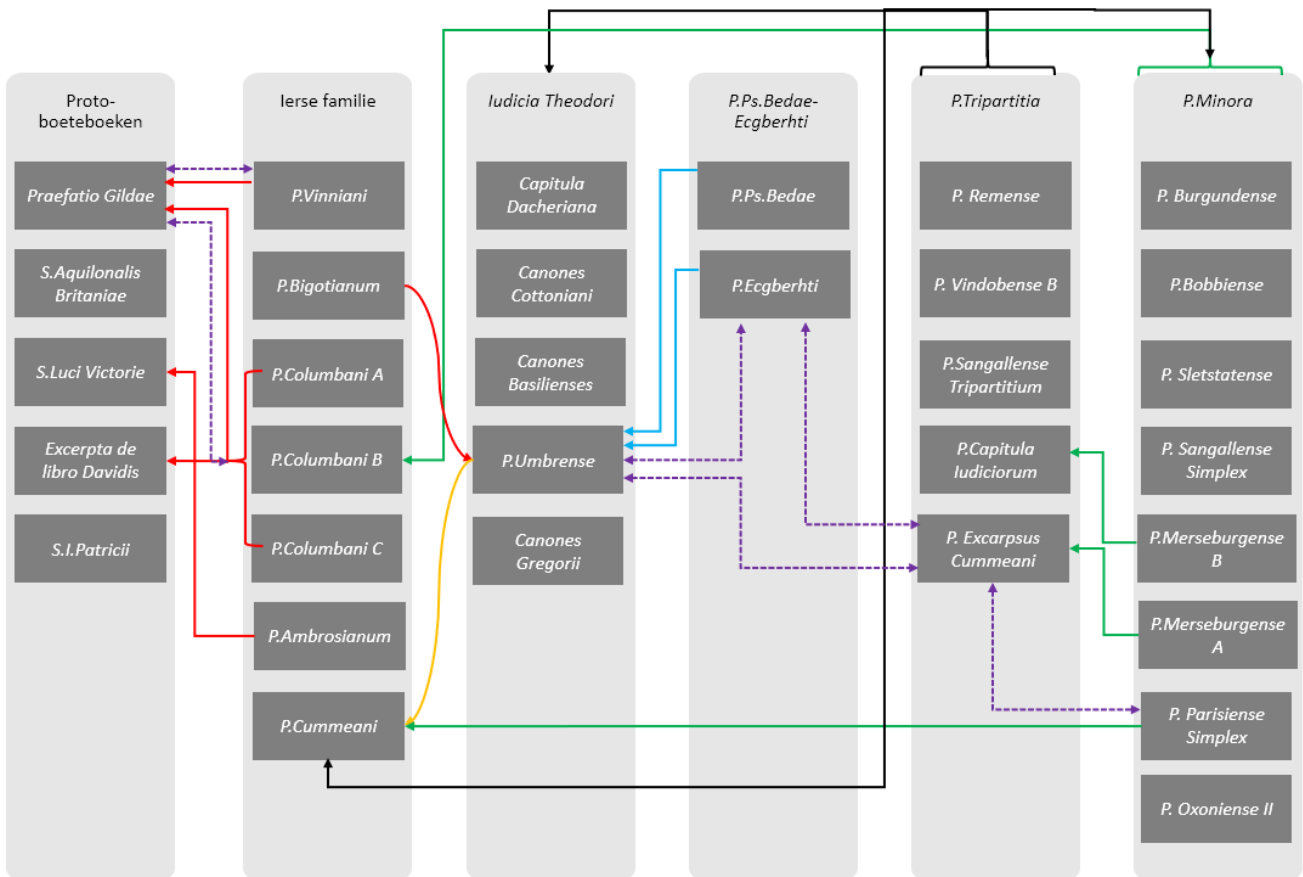
⁹⁴ Een aanwijzing hiervoor is bijvoorbeeld de boekenlijst in de inleiding van het *P.Ecgberhti*. Hierin wordt vermeld welke boeken een priester als hij een wijding wilde ontvangen in zijn bezit behoorde te hebben. 4b.Ec.INL.r.37-45: 'Now therefore, O you brothers who wish to receive sacerdotal authority, let him think on God and ready his arms [even] before such time as the bishop's hand will touch his head: that is, the psalter, lectionary, antiphoner, missal, baptismal, martyrology (for preaching with good works throughout the year), and a computus with the cycle. This is the ius sacerdotum. But after [all these] his penitential, which is arranged in an order according to the authority of the canons, so that you may first search out distinctions of all [kinds of] cases, without which right judgment cannot stand.' Voor een contextualisatie van deze boekenlijst en meerder Frankische voorbeelden, zie: Gerald P. Dyson, "Contexts for Pastoral Care: Anglo-Saxon Priests and Priestly Books, C.900-1100," (Phd. diss., University of York, 2016), 16-19.

⁹⁵ Voor het idee dat de boeken naslagwerken zijn, zie: Frantzen, *The Literature of Penance in Anglo-Saxon England*, 14.

⁹⁶ Voor een voorbeeld hiervan, zie: Meens, "Reforming the Clergy: A Context for the Use of the Bobbio Penitential," 154-167.

⁹⁷ De *Iudicia Theodori* vormen hiervan een goed voorbeeld. Het tweede boek van het *P.Umbrense* bevat bijvoorbeeld bepalingen over het verplaatsen van een kerk: 2.Um.2.1.1.

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat de individuele boeteboeken in met elkaar samenhangende families op te delen zijn. Binnen deze families zijn deze boeteboeken met elkaar verbonden, doordat de auteurs met elkaar in contact stonden, nieuwe boeteboeken al bestaande boeteboeken uit de familie waartoe ze behoren gebruikten en boeteboeken in de praktijk soms naast elkaar gebruikt werden. Daarnaast zijn boeteboeken uit de ene familie vaak als bron voor boeteboeken uit latere families gebruikt en werden deze nieuwe boeteboeken vaak naast werken uit oudere families gebruikt.

Figuur 1: Overzicht van relaties tussen auteurs en boetenboeken van de verschillende families

- : Vermoedelijk persoonlijk contact tussen de auteurs van de boeteboeken
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de Ierse familie
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *Iudicia Theodori*
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *P.Ps.Bedae-Ecgberhti*
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *P.Tripartitia*
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *P.Minora*

Hoofdstuk 2: Sodom: van daad naar dader

Nu de literaire en historische context van de individuele boeteboeken duidelijk is, kan de definitie van de term Sodom gereconstrueerd worden. Zoals in de inleiding vermeld wordt dit in twee fasen opgedeeld. In het volgende hoofdstuk zullen de canons zelf geanalyseerd worden. In dit hoofdstuk zal de context rondom de canons waarin een vorm van het woord Sodom voorkomt gebruikt worden om de functie van verwijzingen naar 'Sodom' te analyseren.⁹⁸ Deze analyse is opgedeeld in de in hoofdstuk 1 geïntroduceerde families aangezien zo problematische uitspraken over de functie van Sodom in 'de boeteboeken' voorkomen wordt. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvattend overzicht van de (mogelijke) functies van Sodom per familie. Doordat de indeling van een gedeelte van de boeteboeken uit de continentale subfamilie *P.Minora* gebaseerd is op een op het *P.Columbanus B* gebaseerde bron uit de zevende eeuw, worden deze boeteboeken los van de andere continentale boeteboeken na de Ierse familie besproken.⁹⁹ De tripartiete boeteboeken worden niet geanalyseerd, omdat ze meerdere canons over dezelfde zonden met verschillende boetes kunnen bevatten. Het doel van deze boeteboeken was immers de in de ogen van de makers botsende autoritaire boetetradities naast elkaar weergeven. Daarnaast is in een gedeelte van de boeteboeken de indeling van de drie gebruikte bronnen overgenomen.¹⁰⁰ Aangezien deze bronnen al afzonderlijk worden besproken, zou een contextanalyse slechts een herhaling van eerder besproken families opleveren.

In dit hoofdstuk wordt de functie van het noemen van Sodom in de canons op twee manieren uit de context afgeleid. Ten eerste door analyse van de onderwerpen van omliggende canons.¹⁰¹ Ten tweede door vergelijking van de hoogte van de boete in de canon waarin het woord Sodom voorkomt met boetes in andere homo-erotische canons. Als er een verschil in boete is tussen een specifieke homo-erotische daad en een met Sodom geassocieerde daad, kan immers, zoals in de inleiding is uitgelegd, verondersteld worden dat de daden in de ogen van de opstellers van de boeteboeken niet identiek waren.¹⁰² De keuze canons met het woord Sodom uitsluitend met homo-erotische handelingen te

⁹⁸ Deze verwijzingen komen in verschillende vormen voor. Meestal wordt Sodom als zelfstandig naamwoord in de vorm 'sodomite' gebruikt, zie bijvoorbeeld 1.Lv.8, 2.Cb.3, 3.Um.2.6 en 4.Bu.4. Hiermee wordt hoogstwaarschijnlijk *sodomitae*, het nominatief meervoud van *sodomita*, bedoeld, waarbij zoals in middeleeuws Latijn vaker gebeurde de *a* is weggelaten. Deze vorm kan het best met sodomieten vertaald worden. Soms wordt Sodom echter door een verbuiging verbuiging van 'sodomiticus' bijvoeglijk gebruikt, zie bijvoorbeeld 2.Cb.15. In deze context betekent het woord 'sodomitisch', dat wil zeggen karakteristiek voor Sodom of sodomieten. Hoewel in Engelse vertalingen verwijzingen naar sodomieten vaak met het werkwoord 'sodomy' vertaald worden, komt het overeenkomstige werkwoord (*sodomitare*) in boeteboeken en contemporaine bronnen niet voor. In het volgende hoofdstuk zal een uitgebreider overzicht van de gebruikte vormen van het woord Sodom gegeven worden. Voor een voorbeeld van een vertaling van sodomieten met sodomie, zie: Bieler, *The Irish Penitentials*, 69; Louis Crompton, *Homosexuality and Civilization* (Cambridge en Londen: The Belknap Press of Harvard University Press, 2003), 155.

⁹⁹ Voor deze relatie tussen het *P.Columbani* en de *Paenitentialia Minora*, zie hoofdstuk 1.

¹⁰⁰ Voor een nadere beschrijving van deze tripartiete boeteboeken en hun omgang met bronmateriaal, zie hoofdstuk 1.

¹⁰¹ De onderwerpen van de omliggende canons worden per boeteboek weergegeven in de tabellen in Appendix A.

¹⁰² Deze methode gebaseerd op onderzoek van Erin Abraham, zie: Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 19-46, 142. Er wordt op basis van dit onderzoek verondersteld dat een verschil in boete altijd een verschil in daad betekent. Als een man die een andere man oraal bevredigd heeft drie jaar boete moet doen, terwijl een sodomiet zeven jaar moet boeten, zal geconcludeerd worden dat een sodomiet niet precies hetzelfde deed als deze man. Zoals duidelijk zal worden, komen in sommige boeteboeken verschillende alternatieve boetes voor één daad voor. Uit de context wordt echter altijd duidelijk dat het om alternatieve

vergelijken is gebaseerd op de veronderstelling dat Sodoms zonden met homo- en niet met hetero-erotiek geassocieerd werden. Dit wordt bevestigd door de aard van de onderwerpen van omliggende canons en, zoals in hoofdstuk 3 zal blijken, door het gebruik van Sodoms zonden buiten boeteboeken.

Met homo-erotische handelingen worden bewuste handelingen met het geslachtsdeel bedoeld die een man alleen of met een andere man uitvoert. De termen die in de boeteboeken voor deze handelingen worden gebruikt, verdienen nadere toelichting, aangezien er discussie over de juiste vertaling bestaat. Naast zondigen (*peccare*) en doen (*facere*) worden de specifiekere werkwoorden *fornicare* en *coire* gebruikt. *Fornicare*, dat het best met ‘ontucht hebben’ vertaald kan worden, wordt zowel gebruikt in combinatie met specifieke daden, zoals anale en interfemorale geslachtsgemeenschap, als om categorieën zoals ‘natuurlijke’ ontucht aan te duiden.¹⁰³ *Coire*, letterlijk samenkomen of combineren, suggereert penetratie en wordt dan ook bijna altijd in contexten gebruikt waar duidelijk penetratie bedoeld wordt.¹⁰⁴ De boeteboeken onderscheiden daarnaast drie mogelijk homo-erotische handelingen: orale bevrediging, geslachtsgemeenschap *in terga* en geslachtsgemeenschap *in femora*.¹⁰⁵ *Tergum* werd in middeleeuws Latijn in combinatie met seksuele daden als eufemisme voor anus gebruikt.¹⁰⁶ *In terga* kan daarom het best met anale penetratie worden vertaald.¹⁰⁷ *In femora* kan het best als interfemorale geslachtsgemeenschap, dat wil zeggen seks tussen de dijbenen (*femora*), vertaald worden.¹⁰⁸ Orale bevrediging wordt meestal als ‘bevuilen van de lippen’ of ‘sperma in de mond slingeren’ aangeduid.¹⁰⁹

De proto-boeteboeken

Van de proto-boeteboeken komt slechts in de *Praefatio Gildae* en de *S.Luci Victorie* een canon met Sodom voor. Op basis van een contextanalyse kunnen beide boeteboeken in twee groepen ingedeeld worden.

boetes voor dezelfde zonde gaat. In de tabellen in appendix B wordt per boeteboek een overzicht voor de boete op homo-erotische handelingen gegeven.

¹⁰³ Voor een combinatie met specifieke homo-erotische daden, zie bijv.: 2.Cu.10.14-15, 2.Bi.p.220, 2.Fi.(2). 4b.Ec.3.20-21. Voor een combinatie met niet gespecificeerde seksuele daden, zie bijv.: 1.Gi.1, 2.Am.2.6, 3.Um.1.2.1, 4b.Ec.3.1.

¹⁰⁴ Voor het gebruik in een homo-erotische context, zie bijv.: 2.Bi.2.1.blz.220, 3.Um.1.2.4, 3.Gr.93. Voor het gebruik in man-vrouw context, zie bijv. 3.Gr.107. Voor het gebruik in context van bestialiteit, zie: 3.Gr.93, 3.Um.2.11.9. Voor een vergelijkbare interpretatie van het verschil tussen *fornicare* en *coire*, zie: Fulk, “Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore,” 11; J.N. Adams, *The Latin Sexual Vocabulary* (Londen: John Hopkins University Press, 1982), 178-179. Er is één categorie uitzonderingen, in de *Iudicia Theodori* wordt het zelfstandige ‘coitus’ ook gebruikt voor een vrouw die ‘seks met zichzelf’ heeft, zie. 3.Um.1.2.13, 3.Co.158, 3.Gr.97. Dit gebruik wordt in de op de *Iudicia Theodori* gebaseerde secties van tripartiete boeteboeken overgenomen.

¹⁰⁵ Vaak komen deze zonden in één rijtje achter elkaar voor. Zie bijvoorbeeld: 2.Cu.10.14-16.

¹⁰⁶ Adams, *The Latin Sexual Vocabulary*, 115.

¹⁰⁷ In de standaardvertalingen van (selecties van) boeteboeken in het Engels door Bieler, Gemer en McNeill wordt de combinatie *in terga* met het werkwoord *fornicare* in homo-erotische context vertaald als ‘*practicing homosexuality*’. Dit is echter geen vertaling, maar een interpretatie van de tekst. In het Latijn wordt immers duidelijk een daad genoemd. Daarnaast is er geen Latijns equivalent van de term *homosexuality*, aangezien deze term en de bijbehorende associaties pas in de negentiende-eeuw is ontstaan. Tot slot verhuult een dergelijke vertaling van een daad, namelijk ontucht *in terga* met het algemenere homoseksualiteit, de specificiteit waarmee boeteboeken homo-erotiek behandelen. Voor een voorbeeldpassage van deze vertaling, zie McNeill en Gamer, *Medieval Handbooks of Penance*, 277; Bieler, *The Irish Penitentials*, 129.

¹⁰⁸ Voor een uitgebreidere toelichting op het verschil tussen *in terga* en *in femora*, zie: Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 135-137.

¹⁰⁹ Voor voorbeelden van deze beschrijvingen van orale bevrediging, zie: 2.Cu.10.16, 2.Um.1.2.15, 3.Ba.103, 3.Co.159, 3.Gr.100.

Context 1: partnercontext

In de *S.Luci Victoriae* staat de canon met Sodom (1.Lv.8) in een rijtje boetes voor zondaars die seksuele daden plegen die niet alleen buiten het huwelijk plaatsvinden, maar die door de identiteit van hun seksuele partner ook tegen de als normaal geziene sociaal-maatschappelijke verbanden ingaan: zondaars met hun moeder, met dieren en met zichzelf. De boete voor de overspelige, de zondaar die weliswaar buiten het huwelijk seks heeft maar geen andere maatschappelijke verbanden schaaft, wordt eerder tussen diefstal, doodslag, en meeneed vermeld.¹¹⁰ 1.Lv.8 staat dus in een partnercontext: een context waarin de nadruk ligt op het onderscheiden van verschillende seksuele partners. Gezien de context lijkt het waarschijnlijk dat de pleger van de *'scelus virile'* in 1.Lv.8 door zijn partnerkeuze tegen maatschappelijke verbanden inging.

In de gangbare interpretatie van 1.Lv.8 komt deze nadruk op de seksuele partner niet terug. 1.Lv.8a zou om een daad gaan, namelijk de *'scelus virile ut sodomite'*. *'Scelus virile'* zou op zichzelf geen duidelijke aanwijzing naar een daad zijn. *'Ut sodomite'* werd toegevoegd om de aard van de daad, anale penetratie, te verduidelijken.¹¹¹ 1.Lv.8b wordt geïnterpreteerd als losse bepaling tegen interfemorale gemeenschap.¹¹² Naast het feit dat door deze interpretatie 1.Lv.8a-b los van de partnercontext komt te staan, *'ut sodomite'* specificiert immers niet met wie de daad gepleegd wordt maar wat de daad inhoudt, roept het de vraag op waarmee *'echter'* in 1.Lv.8b een tegenstelling vormt. Tussen canons over verschillende onderwerpen staat in de *S.Luci Victoriae* namelijk nooit *'echter'*. Er lijkt dus een verband tussen 1.Lv.8a-b.¹¹³ Het lijkt waarschijnlijker dat *'ut sodomite'* de manier specificiert waarop de daad werd uitgevoerd: met een specifieke tegen maatschappelijke verbanden indruisende partner. Voor de lezer kan *'scelus virile'*, dat ook in latere boeteboeken alleen in connectie met anale penetratie voorkomt, op zichzelf een duidelijke verwijzing naar anale penetratie geweest zijn.¹¹⁴ Gezien de partnercontext, het feit dat 1.Lv.8a-b in latere boeteboeken expliciet met homo-erotiek verbonden wordt en het feit dat de zonden van Sodom buiten de boeteboeken bijna uitsluitend homo-erotisch worden geïnterpreteerd, lijkt het waarschijnlijk dat deze partner een man was.¹¹⁵ Door deze interpretatie wordt ook het gebruik van *'echter'* in 1.Lv.8b verklaard: in tegenstelling tot 1.Lv.8a wordt in 1.Lv.8b niet de *'scelus virile'* maar interfemorale geslachtsgemeenschap op de wijze van de

¹¹⁰ Zie: Appendix A.

¹¹¹ Voor voorbeelden van deze interpretatie, zie: Payer, *Sex and the Penitentials*, 41; Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter*, 152, n.348; Crompton, *Homosexuality and Civilization*, 155. Deze interpretatie lijkt ook gesuggereerd te worden door Fulk in zijn bespreking van 3.Um.1.2.7 Hij meent dat *'hoc virile scelus'* naar de daad van de sodomieten uit 3.Um.1.2.6 verwijst, aangezien dit uit de bron van 2.Um.2.7 duidelijk zou worden. 1.Lv.8 is volgens hem deze bron. De activiteit is volgens hem anale penetratie, zie: Fulk, "Male Homoeroticism in the Old English Caons of Theodore," 12-13.

¹¹² Louis Crompton vertaalt 1.Lv.8a-b bijvoorbeeld als volgt: *'He who commits the male crime as the Sodomists [ut Sodomite] shall do penance for four years. But he who [has relations] between the tighs, [three] years.'* Crompton, *Homosexuality and Civilization*, 155.

¹¹³ Het verband tussen 1.Lv.8a-b is door Bieler, McNeill en Gamer al opgemerkt. Hun vertaling van deze canon wordt echter door latere auteurs niet gebruikt, omdat zij een interpretatie van de canon in plaats van een vertaling weergeven. Zij vertalen 1.Lv.8 met: *'[In substance:] He who is guilty of sodomy in its various forms shall do penance for four, three, or two years according to the nature of the offence.'* Hoewel het vertalen van het werkwoord *facere* in combinatie met een daad en *'ut sodomite'* met het in de zesde-eeuw nog niet gebruikte werkwoord *'sodomitare'* onjuist is, wordt uit deze vertaling de relatie tussen de genoemde daden in de canon wel duidelijk: allen worden met sodomieten geassocieerd. Bieler, *The Irish Penitentials*, 69; McNeill en Gamer, *Medieval Handbooks of Penance*, 172.

¹¹⁴ De combinatie *virile* met *scelus* wordt zoals in het vervolg van dit hoofdstuk zal blijken bijvoorbeeld ook in 3.Um.1.2.7 gebruikt om anale penetratie aan te duiden.

¹¹⁵ 1.Lv.8 wordt in 2.Cu.2.9 bijna woordelijk herhaald. Voor het gebruik van Sodom buiten boetenboeken, zie hoofdstuk 3.

sodomieten, dus met een man, bedreven. 1.Lv.8c onderscheidt deze daden tot slot solitaire zelfbevrediging door hier een lagere boete op te plaatsen.¹¹⁶

Context 2: daadcontext

In de *Praefatio Gildae* worden seksuele zonden niet ingedeeld op basis van de identiteit van de partner, maar volgens de hoogte van de boete en dus de ernst van de verontreiniging die de daad veroorzaakte.¹¹⁷ Canons over seksuele zonden staan dan ook niet gegroepeerd, maar tussen andere zonden, zoals moord. Dit wordt in het vervolg een daadcontext genoemd. De mogelijke seksuele verontreiniging wordt door de verschillende boetes in drie niveaus ingedeeld: natuurlijke en sodomitische ontucht tussen mensen (1.Gi.1-5, 3 jaar), bestialiteit (1.Gi.11, 1 jaar of 40 dagen) en bewuste zelfverontreiniging tijdens de slaap (1.Gi.22, 3 uur waken of 28 of 30 psalmen).¹¹⁸ Uit 1.Gi.1-5 wordt niet duidelijk wat onder natuurlijke ontucht wordt verstaan, maar in 2.Cu.2.2-4 worden 1.Gi.1-5 in een partnercontext gebruikt waarin natuurlijke ontucht wordt onderscheiden van ontucht met tegen maatschappelijke normen indruisende partners.¹¹⁹ Natuurlijke ontucht omvat dus waarschijnlijk een verzameling daden met niet tegen de maatschappelijke orde indruisende partners.¹²⁰ Door sodomitische ontucht in 1.Gi.1-5 van natuurlijke ontucht te onderscheiden, wordt geïmpliceerd dat Sodom hier voor een categorie daden gebruikt wordt die door de keuze voor sodomitische partners, tegen de natuurlijke orde indruisen. In het volgende hoofdstuk zal duidelijk worden dat associaties met onnatuurlijkheid in combinatie met het noemen van Sodom op homo-erotische daden duidt. Daarnaast wordt ook in het latere *P.Bigotianum* ontucht met een man onder onnatuurlijke ontucht geplaatst.¹²¹ In de *Praefatio Gildae* wordt Sodom dus waarschijnlijk gebruikt om een categorie seksuele handelingen tussen twee mannen aan te duiden. Anders dan in de S.Luci Victorie ligt door de daadcontext de nadruk dus op de daad of categorie daden en niet op de partner.

De Ierse familie

Hoewel alle boeteboeken in de Ierse familie canons over specifieke homo-erotische canons bevatten, komen maar in vier boeteboeken canons met het woord Sodom voor.¹²² De canons in deze vier

¹¹⁶ Zie: appendix B.

¹¹⁷ Voor het gebruik van de hoogte van de boete voor het bestuderen van de ernst van de seksuele verontreiniging, zie Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 9-11, 135-143.

¹¹⁸ Voor een breder beeld van de context, zie: appendix A.

¹¹⁹ In 2.Cu.2.2-4 wordt natuurlijke ontucht onder andere onderscheiden van ontucht met dieren, met familieleden, orale ontucht, ontucht met mannen (*ut sodomite*) en zelfbevrediging. Voor een overzicht van de context waarin 2.Cu.2.2-4 staat, zie appendix A. Voor een overzicht van de hoogte van de boete voor homo-erotische daden in dit boeteboek, zie appendix B.

¹²⁰ Hubertus Lutterbach legt in zijn uitleg van de betekenis van natuurlijke en onnatuurlijke ontucht in boeteboeken de nadruk op daden: *'Das entscheidende Kriterium für natürliche Unzucht ist darin zu sehen, daß die Sexualpartner zwar unerlaubt, aber naturgemäß mit einander verkehren. Dieser Fall liegt vor, wenn es sich bei den Beteiligten um Mann und Frau handelt unter der Mann seinen Sperma bei der sexuellen Vereinigung in die Scheide der Frau ejakuliert, so daß der Zeugung als der Hauptzweck des Geschlechtsaktes grundsätzlich nichts im Wege steht.'* (Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter*, 114-115). Als onderbouwing voor deze definitie gebruikt Lutterbach het *P.Bigotianum*. de canons op 2.Bi.blz.218 gaan volgens hem over natuurlijke ontucht. In het hoofdstuk komt het woord 'natuurlijk' echter niet voor. Het bevat zelfs een canon over zelfbevrediging, iets dat tegen Lutterbachs definitie van natuurlijke ontucht ingaat. Lutterbach besteedt geen aandacht aan 2.Cu.2.2-4. Zijn definitie lijkt, anders dan hij claimt, niet op bewijs uit boeteboeken, maar op laat middeleeuwse definities van onnatuurlijke ontucht, met name de definitie van Thomas van Aquino, gebaseerd te zijn. Zie: Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, Q.154,A12.

¹²¹ 2.Bi.2.1.blz..220.

¹²² De canons 1.Vi.1-4, die specifieke homo-erotische daden bevatten, zullen voor het bestuderen van de context buiten beschouwing worden gelaten, aangezien deze slechts in één handschrift voorkomen. Ze staan los van de rest van het boeteboek, doordat ze voor de inleiding zijn toegevoegd en komen bijna woordelijk

boeteboeken kunnen op basis van een contextanalyse wederom in daad- en partnercontext ingedeeld worden. Deze indeling komt overeen met de chronologische indeling van de boeteboeken in deze familie.

Context 1: daadcontext

Net als in de *Praefatio Gildae* staan de canons over Sodom in de *P.Columbani A en B* in een daadcontext: de canons zijn grofweg gesorteerd op hoogte van boete en dus vermoedelijk de mate van vervuiling.¹²³ De canon waarin Sodom in *P.Columbani A* genoemd wordt (2.Ca.3) staat in de sectie over zware misgrijpen, zoals moord, ontucht en diefstal.¹²⁴ Anders dan in de *Praefatio Gildae* staat op het ‘doen van Sodom’ een hogere boete dan eenmalige en meermalige ontucht. Op zelfbevrediging staat een lagere boete. Een canon over bestialiteit ontbreekt.¹²⁵ De indeling in *P.Columbani B* is vergelijkbaar, alleen staan doodslag en ontucht in aparte canons, wordt er onderscheid gemaakt tussen ontucht waarbij met of zonder resulterende zwangerschap, is een canon toegevoegd over clerici die gemeenschap met hun vroegere vrouw hebben en is een canon over bestialiteit toegevoegd die gegroepeerd is met de boetes op zelfbevrediging en de niet uitgevoerde wens tot ontucht.¹²⁶ Net als in de *Praefatio Gildae* ligt door daadcontext de nadruk op de daad en niet op de partner. In het *P.Columbani A en B* wordt Sodom dus ook gebruikt om één zonde of een categorie zonden met een gemene deler te beschrijven.

Wat deze gemene deler is, wordt alleen in *P.Columbani B* uit de context duidelijk. In 2.Cb.4, de canon die op de canon over ‘ontucht plegen zoals de sodomieten deden’ volgt, komt namelijk een tegenstelling voor: ‘Als iemand echter met vrouwen ontucht heeft gepleegd, maar geen kind heeft gekregen...’¹²⁷ Echter lijkt in deze zin een contrast met de voorgaande canon te creëren: nu wordt in plaats van sodomitische ontucht, ontucht met een vrouw gepleegd. Dit suggereert dat in 2.Cb.3 ontucht tussen twee mannen wordt bedoeld.

Context 2: partnercontext

De canons in de na *P.Columbani B* geschreven boeteboeken staan gesorteerd op de status van de seksuele partner.¹²⁸ In het *P.Columbani C* staan rondom de canon over Sodom (2.Cb.15) canons over ontucht met een getrouwde vrouw, een ongetrouwde vrouw, een dier, jezelf en ontucht tussen ouders

overeen met 1.Cu.10.15. Bieler noemt het dan ook betwifelbaar of deze canons oorspronkelijk tot het *P.Vinniani* behoorden. Bieler, *The Irish Penitentials*, 242.

¹²³ Voor een uitleg van de opdeling van het *P.Columbani* in het *P.Columbani A, B en C*: zie appendix D. Dat de algemene indeling in het *P.Columbani A en B* vergelijkbaar is met het *Praefatio Gildae* is in het licht van de in het vorige hoofdstuk toegelichte relatie tussen Gildas en Columbanus niet verrassend. Voor deze relatie, zie hoofdstuk 1 en appendix D.

¹²⁴ Zie: appendix A.

¹²⁵ Het ‘doen van Sodom’ wordt in 2.Ca.3: aangeduid met de woorden: ‘*sodomiticum fecerit.*’ Voor de boete op zelfbevrediging, zie: 2.Ca.7.

¹²⁶ Voor een overzicht van de indeling van het *P.Columbani B*, zie appendix A.

¹²⁷ 2.Cb.3, eigen vertaling: ‘*fornicauerit sicut sodomite fecerunt*’; 2.Cb.4, eigen vertaling: ‘*Si quis uero fornicauerit quidem cum mulieribus sed non filium generauerit ...*’

¹²⁸ Deze opdeling komt ook voor in de andere na Columbanus’ boeteboek geschreven boeteboeken in deze familie die geen canon over Sodom bevatten. De indeling is het verst doorgevoerd in het *P.Bigotianum*. Het hoofdstuk over ontucht in het *P.Bigotianum* begint met een serie canons zonder titel die allemaal met zelfbevlekking te maken hebben, daarna volgen getitelde series: onnatuurlijke ontucht (alle homo-erotische canons), ontucht met moeders, ontucht door een leek en ontucht met de vrouw of maagdelijke dochter van een ander. Hierna volgt een reeks canons met huwelijksgeboden. In het *P.Ambrosianum* wordt onderscheid gemaakt tussen ontucht met een dier, man, vrouw gewijd aan god, weduwe, maagd en vrouw zonder wijding. 2.Bi.219-224; 2.Am.2.1-2.

en hun kind.¹²⁹ 2.Cu.2.9, de canon over Sodom in het *P.Cummeani*, staat in het hoofdstuk 'ontucht' in een vergelijkbare partnercontext.¹³⁰ 2.Cu.2.9-10 vormt één groep canons die bijna woordelijk overeenkomen met 1.Lv.8a-b. In 2.Cu.2.9-10 worden dan ook dezelfde homo-erotische daden beschreven: de '*scelus virile*' en interfemorale geslachtsgemeenschap. Daarnaast heeft de verwijzing naar Sodom in 2.Cu.2.9 dezelfde functie: het toelichten van de wijze waarop de specifieke daden gepleegd worden door de identiteit van de partner duidelijk te maken.¹³¹

Anders dan bij 1.Lv.8a-b is bij 2.Cu.2.9-10 vergelijking met andere homo-erotische canons mogelijk, omdat in het *P.Cummeani* in een ander hoofdstuk specifieke homo-erotische daden door volwassenen en kinderen worden besproken.¹³² Zowel homo-erotische geslachtsgemeenschap tussen kinderen als eenmalige interfemorale of anale geslachtsgemeenschap tussen volwassenen wordt lager beboet dan de boetes in 2.Cu.2.9-10.¹³³ De boete in 2.Cu.2.9 komt wel overeen met anale homo-erotische geslachtsgemeenschap die een gewoonte is geworden. 2.Cu.2.10 komt overeen met de boete op het herhaaldelijk plegen van homo-erotische interfemorale geslachtsgemeenschap.¹³⁴ Hoewel een gelijke boete niet per definitie hoeft te betekenen dat exact dezelfde daad gepleegd werd, geeft dit wel aan dat de verontreiniging en (maatschappelijke en spirituele) implicaties van de daden als vergelijkbaar werden gezien.¹³⁵ Daarnaast lijkt het heel toevallig dat de boete voor herhaaldelijke anale en interfemorale geslachtsgemeenschap beiden overeenkomen met de boete op het 'als de sodomieten' plegen van de '*scelus virile*' en interfemorale geslachtsgemeenschap.¹³⁶ Deze vergelijking bevestigt daarom niet alleen dat 2.Cu.2.9-10 homo-erotische daden tussen twee volwassen mannen behandelt, maar maakt ook duidelijk dat '*ut sodomite*' in 2.Cu.2.9 mogelijk aanduidt dat de daad die deze mannen uitvoerden een gewoonte was geworden.

De continentale familie: de *Paenitentialia Minora*

Van de boeteboeken in deze familie komt alleen in het *P.Oxonense II* geen canon met het woord Sodom voor. De overige boeteboeken kunnen in twee categorieën op worden gedeeld: boeteboeken waarin de canon met het woord Sodom in een daadcontext staat, doordat de indeling van het op het *P.Columbani B* gebaseerde grondbestand grotendeels is aangehouden en boeteboeken waarin de canon in een partnercontext staat.¹³⁷ Tot de eerste groep behoren het *P.Bobbiense*, *P.Sletstatense* en het eerste deel van het *P.Merseburgense A*.¹³⁸ De functie van Sodom in deze groep is door de

¹²⁹ Voor een uitgebreider overzicht van de context, zie appendix A.

¹³⁰ Zie appendix A. Het hoofdstuk start met canons over daders die natuurlijke ontucht plegen, waarschijnlijk ontucht met een vrouw buiten het huwelijk, gevolgd door ontucht die door de identiteit van de partner tegen maatschappelijke patronen ingaat: ontucht met een dier en met je moeder. Canon 2.Cu.2.8 lijkt een uitzondering op dit patroon te vormen, aangezien niet de identiteit van de partner, maar de daad tegen de maatschappelijke orde ingaat: mannen die orale geslachtsgemeenschap hebben. In deze canon wordt echter door de verwoording vooral nadruk gelegd op de partner en de dader en niet zozeer op de daad. Anders dan latere canons over orale bevrediging wordt namelijk niet van de constructie 'sperma in de mond werpen' gebruik gemaakt, maar worden in plaats van de activiteit de personen genoemd met de zin 'bevuilers van de lippen' (*Moechantes in labiis*), zie 2.Cu.2.8.

¹³¹ Vergelijk 2.Cu.2.9-10 en 1.Lv.8a-b.

¹³² Dit is hoofdstuk 10, getiteld '*Ponamus nunc de ludis puerilibus priorum statuta patrum nostrum*'.

¹³³ Voor een overzicht van deze boetes, zie: appendix B.

¹³⁴ Idem.

¹³⁵ Voor dit verband, zie Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 9-11, 135-143.

¹³⁶ 2.Cu.2.9, als de sodomieten is een eigen vertaling voor: '[sic qui faciunt scelus uirile] ut sodomite...'

¹³⁷ Voor de relatie tussen het *P.Columbani B* en de *P.Minora*, zie hoofdstuk 1.

¹³⁸ Appendix A. In het *P.Merseburgense A* komen twee canons met het woord Sodom voor. Deze situatie is vermoedelijk ontstaan toen na het voltooiën van het eerste deel van het *P.Merseburgense A* in het Frankische rijk in Noord-Italië canons van het *P.Excarpus Cummeani* over afwijkende seksuele partners toegevoegd

overeenkomst met het *P.Columbani B* gelijk aan de voor de dit boeteboek vastgestelde functie: de verwijzingen naar Sodom geven de gemene deler van een categorie daden of de aard van één seksuele daad aan. Zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken, wordt uit de boete duidelijk dat deze gemene deler herhaaldelijk met een man plegen dan de daad of groep daden is.

Tot de tweede groep horen het *P.Sangallense*, *P.Parisiense Simplex*, *P.Merseburgense B* en het laatste deel van het *P.Merseburgense A*.¹³⁹ De canon over Sodom staat in deze boeken in een lijst met canons over ontucht die door de identiteit van de partner tegen de ‘normale’ maatschappelijke orde ingaat.¹⁴⁰ Net als in andere boeteboeken waarin Sodom in een partnercontext staat, heeft het noemen van Sodom hier als functie de identiteit van de seksuele partner duidelijk te maken. Zoals uit het volgende hoofdstuk zal blijken, wordt uit de verwoording van de canons in deze traditie duidelijk dat dit mannen zijn die herhaaldelijk ontucht met andere mannen plegen.

In de *P.Merseburgense A* en *P.Parisiense Simplex* komen naast de canon over Sodom andere homo-erotische canons voor. Doordat aan het *P.Merseburgense A* later canons zijn toegevoegd, waardoor twee verschillende canons met Sodom aanwezig zijn, is niet duidelijk met welke canon deze homo-erotische daden vergeleken moeten worden.¹⁴¹ In het *P.Parisiense Simplex* is een vergelijking wel mogelijk. Ontucht als de sodomieten plegen kan hier onderscheiden worden van homo-erotische daden door kinderen, eenmalige en herhaalde zelfbevrediging, interfemorale geslachtsgemeenschap en één en tweemaalige anale geslachtsgemeenschap. Alleen de boete voor gewoontelijke anale geslachtsgemeenschap is gelijk aan of hoger dan de boete voor leken die ontucht plegen als de sodomieten.¹⁴² Dit bevestigt dat Sodom in dit boeteboek met het herhaaldelijk uitvoeren van bepaalde homo-erotische handelingen geassocieerd wordt. Hierbij moet wel de kanttekening geplaatst worden dat deze vergelijking in het *P.Parisiense Simplex* bemoeilijkt wordt door het feit dat in de canons over homo-erotische vergrijpen geen onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende soorten daders, bijvoorbeeld geestelijken of leken, terwijl dit in de canon met Sodom wel gedaan wordt.

De Iudicia Theodori

Alle boeteboeken in deze familie bevatten canons met het woord Sodom. Het *P.Umbrense*, de *Canones Cottoniani* en de *Canones Gregorii* bevatten daarnaast canons over specifieke homo-erotisch handelingen. Bij het vergelijken van de directe context rondom de canon over Sodom, valt in de *Capitula Dacheriana* en *Capitula Basiliensis* het door de auteur van het *P.Umbrense* al vastgestelde totale gebrek aan thematische ordening op.¹⁴³ In deze boeteboeken is uit de context dan ook niets over de functie van Sodom af te leiden.

werden. De canon over Sodom werd onveranderd uit het *P.Excarpus Cummeani* overgenomen, waardoor in het *P.Merseburgense A* zowel de oorspronkelijke als de nieuwe context van de canons over Sodom overgeleverd zijn. Voor deze ontstaansgeschiedenis, zie hoofdstuk 1.

¹³⁹ Hoewel het *P.Parisiense Simplex* in deze groep ingedeeld is, wijkt het van de andere boeteboeken in deze groep af. De plaats van de canon over Sodom lijkt namelijk door de gebruikte bron bepaald te zijn. Op de canon over Sodom (4a.Ps.37) volgen namelijk een aantal canons (4a.Ps.38-41) die grotendeels in bewoording en geheel in volgorde overeenkomen met 2.Cu.2.11-16. De bewoording van 4a.Ps.37 komt weliswaar overeen met het grondbestand, maar de volgorde waarin de canon staat komt overeen met 2.Cu.2.10-16, aangezien 2.Cu.2.10 ook over Sodom gaat. Voor een overzicht van de context in het *P.Parisiense Simplex*, zie appendix A.

¹⁴⁰ Er worden bijvoorbeeld canons aan ontucht met familie, zussen, dochters, dieren, ouders of zelfbevrediging gewijd. In de andere *P.Minora* komen canons met deze onderwerpen niet voor. Voor de uitwerking van de context per boeteboek, zie appendix A.

¹⁴¹ Over dit later toevoegen van canons, zie noot 138.

¹⁴² Voor de boetes op deze zonden, zie appendix B.

¹⁴³ 2.Um.2.EPI.r.2-10; 2.Um.1.INL.r.31-32, 39-44. Voor het verband tussen de boeteboeken in deze familie, zie hoofdstuk 1. Voor de context waarin de canon over sodomieten in deze boeteboeken staat, zie appendix A.

De *Canones Gregorii*, *Canones Cottoniani* en het *P. Umbrense* hebben echter wel een (redelijk) duidelijke en tot op zekere hoogte vergelijkbare indeling: een verder uitgewerkte vorm van de in de voorgaande families al besproken partnercontext. De canons staan gesorteerd op de identiteit van de dader, binnen deze daderscategorieën op de identiteit van de partner en binnen deze partnercontexten soms op daad.¹⁴⁴ De indeling van het *P. Umbrense* zal hier besproken worden, aangezien deze het uitgebreidst is, het nagenoeg alle canons die in de rest van de *Iudicia Theodori* voorkomen bevat en dit boeteboek het invloedrijkst was.¹⁴⁵ De canon over Sodom (3.Um.1.2.6) staat in dit boeteboeken in een hoofdstuk getiteld 'ontucht' tussen een reeks canons die daders behandelen die naast het feit dat zij geslachtsgemeenschap buiten het huwelijk hebben, door de keuze van hun seksuele partner tegen maatschappelijke conventies ingingen.¹⁴⁶ Seksuele wandaden door geestelijken en gehuwden worden in een ander hoofdstuk behandeld. Binnen het hoofdstuk 'ontucht' worden canons nader op dader, partner en soms daad gesorteerd. 3.Um.1.2.2-10 vormt een blok over homoerotische geslachtsgemeenschap en bestialiteit dat uiteenvalt in anale, interfemorale en solitaire seksuele daden. Na 3.Um.1.2.2-10 volgen canons over andere daders, zoals vrouwen of kinderen.¹⁴⁷

Over de betekenis van de canons over anale penetratie (3.Um.1.2.2-7) is veel discussie, doordat de canons elkaar schijnbaar tegenspreken.¹⁴⁸ Daarnaast is 3.Um.1.2.7 een *locus desperatus* waarvoor

¹⁴⁴ Mogelijk is deze innovatie veroorzaakt doordat de *Iudicia Theodori* voor het eerst zowel clerici en monniken als leken die buiten het klooster leefden aansprak. Hierdoor werd de noodzaak de vele canons voor verschillende typen mensen voor het overzicht in bijvoorbeeld canons over geestelijken, getrouwde leken en ongetrouwde leken te verdelen. Voor deze diversificatie van de doelgroep van boeteboeken, zie hoofdstuk 1.

¹⁴⁵ Alleen de canons 3.Da.137-140 komen niet in het *P. Umbrense* voor. Dit is een reeks canons over eunuchen die uit de in de vierde eeuw samengestelde *Canones Apostolorum* overgenomen is. In deze canons worden echter geen seksuele handelingen genoemd, waardoor ze hier buiten beschouwing zijn gelaten. Voor de invloed van het *P. Umbrense*, zie hoofdstuk 1. Voor een beperkt overzicht van de context van de canon van Sodom in de andere boeteboeken in deze familie, zie noot 147 en appendix A.

¹⁴⁶ Voor een uitgebreid overzicht van deze context, zie appendix A.

¹⁴⁷ Appendix A. Deze indeling komt ook terug in de *Canones Cottoniani* en de *Canones Gregorii*. De simpelste en duidelijkste vorm van deze indeling is in de *Canones Cottoniani* zichtbaar. 3.Co.161a, de canon over sodomieten, komt voor in een hoofdstuk getiteld 'XII: Over verschillende soorten ontucht'. Dit hoofdstuk wordt vooraf gegaan door een hoofdstuk over moord en vrouwelijk wangedrag (3.Co.130-149). In dit hoofdstuk wordt reguliere ontucht binnen het huwelijk niet behandeld, aangezien dit in een eerder hoofdstuk (VIII: Het huwelijk, 3.Co.71-112) al behandeld is. De onderverdeling in het hoofdstuk zelf is vergelijkbaar met de eerder besproken indeling in 3.Um.2: het is grofweg ingedeeld rondom de mogelijke frequentie van zonden, daders en seksuele partners: priesters die zichzelf bevuilen, mannen die vaak ontucht plegen met vrouwen, mannen of dieren, mannen die met hun moeder of zus ontucht plegen, mannen die op illegitieme manieren of tijdens geslachtsgemeenschap met hun vrouw hebben, vrouwen die ontucht met elkaar plegen, jongens die ontucht met elkaar plegen, sodomieten en *molles* en een monnik die ontucht pleegt. De *Canones Gregorii* kennen ondanks enkele kleine afwijkingen een vergelijkbare indeling. Deze opdeling is aangevuld met extra bepalingen over vaginale ontucht binnen het huwelijk. Huwelijksbepalingen worden eerst besproken (3.Gr.62-87), waarna eenmalige ontucht van een monnik, eenmalige ontucht van een man met zijn zus, moeder of een andere man, frequentie ontucht met een vrouw, man of dier, ontucht tussen vrouwen, ontucht tussen jongens, orale ontucht, sodomieten en *molles* besproken worden. Dit wordt gevolgd door canons over wangedrag door vrouwen en moord. Deze opdeling wordt echter verstoord door wat misplaatste canons lijken, bijvoorbeeld de canon over herhaaldelijke diefstal die tussen de canons over frequente ontucht met mannen of dieren en lesbische ontucht staat. Voor een uitgebreider overzicht van de indeling van de *Canones Cottoniani* en de *Canones Gregorii* zie appendix A.

¹⁴⁸ Naar aanleiding van deze 'tegenspraak' hebben Frantzen en Clark in de context van hun bespreking van de Oud-Engelse vertaling van deze canons de suggestie opgeworpen dat de kopiïsten en gebruikers van de bestaande handschriften de canons niet langer begrepen. Dit is echter onwaarschijnlijk aangezien de boeteboeken zoals in hoofdstuk 1 benadrukt is gebruiksteksten waren. Het lijkt onwaarschijnlijk dat kopiïsten van deze teksten die op zichzelf niet als autoritair of onveranderbaar gezien werden, canons uit handschriften kopieerden zonden te snappen waar deze canons over gingen. Het lijkt waarschijnlijker dat zij deze canons aan

verschillende reconstructies zijn geopperd. De hier gebruikte reconstructie wordt in appendix C verder toegelicht. Uit het taalgebruik in 3.Um.1.2.2-7 blijkt echter dat er een eenvoudige reden voor de tegenspraak tussen deze canons is: ze geven alternatieve meningen uit drie bronnen weer.¹⁴⁹ Deel 1 (3.Um.1.2.2): een canon die herhaaldelijke homo-erotische geslachtsgemeenschap en bestialiteit behandelt.¹⁵⁰ Deel 2 (3.Um.1.2.3-6): een reeks canons die wordt ingeluid met de woorden '*item aliud*' en gaat over anale geslachtsgemeenschap tussen een *masculus* en een beest, een *masculus* en een *masculus*, een *masculus* onder de 15 en een *masculus*, sodomieten en *molles*. Deel 3 (3.Um.1.2.7): begint met '*item*' en verwijst naar '*hoc virile scelus*'.¹⁵¹ Gezien de hierboven voorgestelde indeling van 3.Um.1.2 lijkt het waarschijnlijk dat '*hoc virile scelus*' een algemenere verwijzing is naar de overkoepelende daad die in 3.Um.1.2.2-7 centraal staat: anale penetratie.¹⁵²

De context van de canon over sodomieten waarbinnen zinvol vergeleken kan worden, bestaat dus uit 3.Um.1.2.3-6, aangezien de andere homo-erotische canons doordat zij de mening van andere bronnen over vergelijkbare daden behandelen elkaar niet uitsluitende boetes weergeven. Op basis van het verschil in boete kunnen in 3.Um.1.2.3-6 vier soorten daders onderscheiden worden: de *masculus*, de *masculus* ouder dan 15, *molles* en sodomieten.¹⁵³ *Masculus* kan met man vertaald worden. De *masculus* onder en boven de vijftien worden van sodomieten en *molles* onderscheiden, doordat ze

zouden passen of weg zouden laten, aangezien ze in onbegrijpelijke staat geen doel zouden dienen. Het uitgangspunt bij de interpretatie van deze teksten moet dan ook zijn dat de gebruiker de tekst kon begrijpen. Dat deze canons in de eenentwintigste eeuw lastig te begrijpen zijn, kan bijvoorbeeld met tegenwoordig niet meer bekende middeleeuwse connotaties bij gebruikte termen als *molles*, *masculus* of *sodomite* te maken hebben. Frantzen, *Before the Closet*, 150-156; Clark, *Between Medieval Men*, 63-64.

¹⁴⁹ Fulk heeft al gesuggereerd dat er ruimte voor een dergelijke interpretatie is, door aan te geven dat '*item aliud*' (3.Um.1.2.3) en '*item*' (3.Um.1.2.7) canons van verschillende bronnen weergeven. Fulk gebruikt deze opdeling echter niet om de aard van de sodomieten nader te onderzoeken. Hij komt namelijk tot de conclusie dat dit '*probably pointless*' is aangezien het verschil in boete tussen 3.Um.2.4 en 6 volgens hem in de bron van deze canons (de *Canones Gregorii*) al aanwezig was. Het zijn volgens hem alternatieve boetes voor dezelfde zonde waaruit de afnemer van de boete uit kon kiezen. Fulk, "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 12.

¹⁵⁰ In deze canon wordt het werkwoord '*iudicauit*' zonder duidelijk onderwerp gebruikt. Dit wijst er waarschijnlijk op dat de *Disciplum Umbrense* de canon direct aan Theodorus toeschreef. Een constructie die vaker in het boeteboek terugkomt. Een dergelijke interpretatie komt ook terug in de vertaling van deze canon door Frantzen en Fulk: Frantzen, *Before the Closet*, 176 en Fulk, "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 11.

¹⁵¹ Voor een uitgebreider overzicht van de indeling van 3.Um.1.2, zie: appendix A.

¹⁵² Door Frantzen, Fulk en Abraham, wordt '*hoc virile scelus*' opgevat als een verwijzing naar de daad van de sodomieten in 3.Um.1.2.6. Dit is om meerdere redenen onwaarschijnlijk. Ten eerste wordt in 3.Um.1.2.6 geen daad, maar slechts een dader benoemd. Het lijkt vreemd om met 'deze mannelijke wandaad' naar wat duidelijk een groep daders is te verwijzen. Ten tweede kan als 'deze mannelijke wandaad' al op de in 3.Um.1.2.6 beschreven daad slaat, dit slechts terug verwijzen naar de daad die de personen in de eerste helft van 3.Um.2.6 begaan. 3.Um.2.6b handelt immers over '*molles*', waarnaar 'mannelijke misdaad' zoals duidelijk zal worden moeilijk kan verwijzen. Ten derde gaat deze interpretatie uit van het idee dat in de bron van de canon, 1.Lv.8, de verwijzing naar sodomieten gebruikt wordt om de precieze inhoud van de '*scelus virile*' toe te lichten: anale penetratie. Zoals hierboven besproken, lijkt de rol van Sodom in die context echter het aangeven van de identiteit van de dader en zijn partner. Frantzen, *Before the Closet*, 156. Fulk; "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 12; Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 140.

¹⁵³ Voor een overzicht van de boete per dader, zie appendix B. Het is uit 3.Um.1.2.5 niet helemaal duidelijk wie er ouder dan 15 is, de dader of zijn partner. Aangezien doorgaans de leeftijd van de daders en niet van de partners gespecificeerd wordt, is het waarschijnlijk dat de 15 jaar op de dader slaat. Het hier besproken onderscheid komt ook terug in de *Canones Gregorii* en de *Canones Cottoniani*. In de overige boeteboeken uit deze familie wordt echter slechts onderscheid tussen sodomieten en *molles* gemaakt.

voor dezelfde daad, homo-erotische anale penetratie, een hogere boete krijgen.¹⁵⁴ Om dit te begrijpen moet achterhaald worden wat onder een *mollis*, die dezelfde boete als de sodomiet krijgt, werd verstaan. Over de definitie van *mollis* is discussie. Payer, Frantzen en Abraham menen dat de gepenetreerde partij in anale geslachtsgemeenschap bedoeld wordt.¹⁵⁵ Recentelijk hebben Clark en Fulk echter gesuggereerd dat *mollis* een afwijkende genderexpressie hadden. Hun theorie richt zich echter vooral op de *baedling*, de term waarmee de Oud-Engelse vertaling *mollis* vertaalt.¹⁵⁶

In de discussie over *mollis* is het gebruik van *masculus* in boeteboeken plaats van het normaal gebruikte *vir* of algemenere *qui* onderbelicht gebleven. In boeteboeken komt *masculus* alleen voor in combinatie met *molles* en sodomieten.¹⁵⁷ Het gebruik van *masculus* legt, anders dan *vir*, extra nadruk op de mannelijkheid van de daders, aangezien *masculus* als bijvoeglijk naamwoord ook wel masculien betekende.¹⁵⁸ Dat naast deze mannelijke persoon zowel *molles* als sodomieten onderscheiden worden, roept het vermoeden op dat beiden minder mannelijk waren.¹⁵⁹ Dit wordt voor de *molles* bevestigd door een tweede onderbelicht feit: in 2.Am.2.4 staat een boete voor een man die 'iets vrouwelijks' in zich heeft opgeroepen en daardoor met zonden is bevlekt.¹⁶⁰ Hoewel een directe connectie tussen de *Iudicia Theodori* en het *P.Ambrosianum* onwaarschijnlijk en niet aantoonbaar is, zijn beide tradities in een Ierse context in de zevende eeuw ontstaan.¹⁶¹ Iets dat terugkomt in het vergelijkbare brongebruik.¹⁶²

Deze veronderstelde vrouwelijkheid kan ook de verklaring zijn voor de minder hoge boete voor *molles* en sodomieten in 3.Um.1.2.6. Uit 2.Am.2.4 blijkt namelijk dat het oproepen van iets vrouwelijks seksuele zonden in een man kon veroorzaken.¹⁶³ Wat dit inhoudt wordt duidelijker in het *P.Bigotianum*, dat de *Iudicia Theodori* als bron gebruikt. In 2.Bi.INL.blz.201 wordt gesuggereerd dat er mannen bestaan die niets mannelijks in zich hebben om zonden te weerstaan.¹⁶⁴ Een dergelijke 'verzachtende omstandigheid' zou de boetevermindering van de *mollis* kunnen verklaren. In de boeteboeken wordt immers benadrukt dat bij het opleggen van boetes rekening gehouden moet

¹⁵⁴ Molles en sodomieten krijgen dezelfde boete: 7 jaar. De boete voor *molles* wordt echter niet direct omschreven, in plaats daarvan wordt verwezen naar de boete voor overspelige vrouwen. Deze boete is ook 7 jaar, zie 3.Um.1.14.14.

¹⁵⁵ Payer, *Sex and the Penitentials*, 41; Frantzen, *Before the Closet*, 152; Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 140.

¹⁵⁶ Fulk, "Homoeeroticism in the Old English Canons of Theodore," 28-30. Clark, *Between Medieval Men*, 61-62.

¹⁵⁷ Vergelijk bijvoorbeeld 3.Um.1.2.6 met 4b.Ec.3.18 waar voor een canon met de woorden 'sodomite' en 'molles', weliswaar in niet homo-erotische context, 'laicus masculans' wordt gebruikt. Een term die op geen enkele andere plaats in het *P.Ecgberhti* voorkomt.

¹⁵⁸ Dictionary of Medieval Latin from British Sources, *masculus* (geraadpleegd op 21-3-2021, via: <http://clt.brepolis.net.proxy.library.uu.nl/dmlbs/>)

¹⁵⁹ Voor een vergelijkbare conclusie, zie: Clark, *Between Medieval Men*, 61-62.

¹⁶⁰ 2.Am.2.4, eigen vertaling: 'Qui uero suscitatur corpus suum mollitione aliqua, ut peccato quinquinetur, impudicitiam fateatur sacerdoti, II annis uel uno, si aetas uel qualitas eruditionis defenderit, in pane et aqua poeniteat, ut oret pro illo ad dominum et remittitur ei.'

¹⁶¹ Zie hoofdstuk 1.

¹⁶² Zowel het *P.Ambrosianum* als de *Iudicia Theodori* maken veelvuldig gebruik van het werk van Caesarius van Arles (±470-542) en Basileus van Caesarea (±330-379), zie: Körntgen, *Studien zu den Quellen der frühmittelalterlichen Bußbücher*, 38-48; Thomas Charles-Edwards, "The Penitential of Theodore and the Iudicia Theodori," 152, 167.

¹⁶³ 2.Am.2.4: 'Qui uero suscitatur corpus suum mollitione aliqua, ut peccato quinquinetur, impudicitiam fateatur sacerdoti, II annis uel uno, si aetas uel qualitas eruditionis defenderit, in pane et aqua poeniteat, ut oret pro illo ad dominum et remittitur ei.'

¹⁶⁴ 2.Bi.inl.201.

worden met bepaalde individuele zwakheden en karakteristieken.¹⁶⁵ Vrouwen die met elkaar ontucht plegen kregen immers ook een minder hoge boete opgelegd dan mannen.¹⁶⁶

Aangezien *molles* en sodomieten beiden dezelfde lagere boete krijgen, waardoor zij beiden van de *masculus* onderscheiden worden, lijkt het waarschijnlijk dat ook de sodomiet als vrouwelijker werd gezien. Hoewel dit de relatie tussen de *masculus* aan de ene kant en sodomiet en *mollis* aan de andere kant duidelijk maakt, blijft de precieze relatie tussen de *mollis* en sodomiet onduidelijk. Het zou kunnen dat de sodomiet de vrouwelijkere penetrerende en de *mollis* de gepenetreerde was. Andere verbanden zijn echter ook mogelijk.

Uit de bestudering van de context van de canons over sodomieten in de *Iudicia Theodori* is duidelijk geworden dat Sodom in deze traditie gebruikt wordt om een groep volwassenen aan te duiden die homo-erotische anale geslachtsgemeenschap had. Mogelijk onder invloed van de nieuwe dader-partnercontext worden deze personen voor het eerst met het zelfstandig gebruikte woord 'sodomite' aangeduid. Deze personen werden daarnaast als minder mannelijk gezien dan andere mannen die dezelfde zonde begingen. Over de frequentie van de zonde wordt uit de context in deze boeteboeken niets duidelijk.

De continentale familie: de *P.Ps.Bedae-Ecgberhti*

De nauw met de *Iudicia Theodori* verbonden *P.Ps.Bedae* en *P.Ecgberhti* bevatten meerdere canons met Sodom.¹⁶⁷ Aangezien de functie van Sodom in beide werken afwijkt, worden ze apart besproken.

In het *P.Ecgberhti* komt drie keer een canon met een variatie op het woord Sodom voor: 4b.Ec.1.3, 4b.Ec.1.8 en 4b.Ec.3.19. De eerste twee canons staan in dezelfde context en vormen een mix van de dader- en daadcontext. 4b.Ec.1.3 begint met het opsommen van de hoofdzonden volgens Augustinus. Na '*idolatria*' verwisselt de auteur echter zonden voor zondaars, door *molles*, *sodomit(a)e*, *maledici* en *periuri* te laten volgen. Sodom wordt hier dus in een rijtje daders van '*capitalia crimina*' genoemd.¹⁶⁸ 4b.Ec.1.8 behoort tot een serie canons die de precieze boete voor (varianties op) deze '*capitalia crimina*' toelichten.¹⁶⁹ Het Latijn in deze canon is problematisch. Waarschijnlijk is '*sodomitis*' als ablatief gebruikt bij het werkwoord *fornicare* dat echter als verondersteld is aangenomen en daardoor is weggelaten.¹⁷⁰ In deze constructie duidt '*sodomitis*' de wijze van ontucht aan.¹⁷¹ Gezien de context geeft 4b.Ec.1.8 dan waarschijnlijk een precieze boete voor de daad van de eerder genoemde sodomieten uit 4b.Ec.1.3. Als deze interpretatie juist is, zijn sodomieten in het *P.Ecgberhti* personen die als gewoonte op een sodomitische manier ontucht bedrijven, aangezien 4b.Ec.1.8 gewoontelijke sodomitische ontucht beboet. Het woord Sodom wordt dus op twee manieren gebruikt: als aanduiding voor een groep personen en als aanduiding voor de daad die deze personen uitvoeren.

¹⁶⁵ Zie hoofdstuk 1.

¹⁶⁶ Vrouwen die onderling ontucht pleegden krijgen in het *P.Umbrense* maximaal 3 jaar boete opgelegd, mannen die onderling ontucht plegen als het geen sodomieten zijn 10 jaar (zie appendix B).

¹⁶⁷ Voor de relatie tussen het *P.Ps.Bedae* en *P.Ecgberhti*, zie appendix D en hoofdstuk 1.

¹⁶⁸ 4b.Ec.1.3. Deze verwisseling van vorm is ook opgemerkt door Fulk, die hier een vergelijkbare conclusie aan verbindt. Zie: Fulk, "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 34. Frantzen vertaalt 'sodomite, maledici en periuri' echter als 'sodomy, evil speaking, perjury'. Frantzen, *Before the Closet*, 177.

¹⁶⁹ De serie canons bestaat uit 4b.Ec.1.7-11. Zie appendix A.

¹⁷⁰ 4b.Ec.1.8: '*item sodomitis, si consuetudine erit: episcopus XIII ann<os>, presbiter XII, diaconus X, subdiaconus VIII, clericus VII, laicus V.*'

¹⁷¹ Abraham vertaalt '*sodomitis*' dan ook als zondigen 'in the way of sodomites'. Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 139. Frantzen vertaalt het met het werkwoord 'sodomy'. Frantzen, *Before the Closet*, 177.

Ook in 4b.Ec.3.19 wordt 'sodomite' op beide manieren gebruikt. Deze canon staat in een dadercontext: de canon wordt omringd door canons gesorteerd op de identiteit van de dader.¹⁷² De gangbare vertaling luidt: 'Concerning the sodomite, sometimes ten years, that is for he who does it often, or is in orders; sometimes seven, sometimes one for the "molles," sometimes 100 days for boys.'¹⁷³ Deze interpretatie is problematisch, aangezien na de enige andere canon waarin de constructie 'quidam x ... quidam x' wordt toegepast, direct gewaarschuwd wordt dat een boete op de aard van de dader en partner aangepast moet worden, waarna boetes voor personen van verschillende statussen worden gegeven.¹⁷⁴ Er is echter ruimte voor een andere interpretatie. Vanaf 850 wordt een deel van 4b.Ec.3.19 in sommige handschriften namelijk herschreven als '...quidam X annos, id est qui sepe fecerit, si autem in gradu quidam VII annos...'.¹⁷⁵ Op basis van deze versie lijkt de volgende interpretatie mogelijk: sodomieten, dat zijn personen die de daad die met sodomieten verbonden wordt, sodomitische ontucht, vaak plegen; krijgen soms 10 jaar boete. Mensen met een wijding die deze daad eenmaal plegen soms 7 jaar.¹⁷⁶ In deze interpretatie is de toevoeging 'quidam VII annis' weer zinvol, het beschrijft immers de boete voor geestelijken die éénmaal sodomie bedrijven.

Wat de sodomitische daad in het *P.Ecgberhti* inhoudt blijft helaas onduidelijk: door vergelijking van boetes kan wel één- en tweemaalige interfemorale ontucht, anale ontucht en ontucht met een natuurlijke broer en herhaalde ontucht door een presbyter met een *masculus* uitgesloten worden.¹⁷⁷ Daarnaast wijst het feit dat de daad in 4b.Ec.3.19 tussen andere homo-erotische canons staat erop dat de daad homo-erotisch is.

De context van het *P.Ps.Bedae* geeft een ander beeld. Het woord Sodom komt in twee canons voor: 4b.Be.3.19 en 4b.Be.3.39. 4b.Be.3.39 wijkt af van de tot nu toe aan bod gekomen canons, aangezien *heteroseksuele* anale penetratie een 'sodomitische wandaad' wordt genoemd. Frantzen heeft terecht opgemerkt dat dit geen definitie van de sodomitische zonde is, maar dat deze vorm van geslachtsgemeenschap hier slechts mee vergeleken wordt. Sodom wordt hier dus met anale penetratie vergeleken.¹⁷⁸

De context rond de tweede canon bevestigt dat sodomieten voor de auteur inderdaad plegers van homo-erotische anale geslachtsgemeenschap waren. De canon staat in een in twee delen opgedeelde dadercontext. In het eerste deel van het hoofdstuk worden verschillende daders behandeld die met vrouwen van verschillende status buiten het huwelijk ontucht plegen. In het tweede deel wordt ontucht behandeld die niet allen buiten het huwelijk, maar ook tegen andere maatschappelijke

¹⁷² De bewoording in de direct voorgaande canon 4b.Ec.3.17-18 is opmerkelijk aangezien over 'laicus *masculans*' wordt gesproken. Het gedrag van vrouwelijke leken en daders wordt in dit hoofdstuk echter niet besproken en deze constructie komt in geen enkel ander boeteboek terug. Het is mogelijk dat '*masculans*' hier toegevoegd is om onderscheid aan te duiden met de 'sodomite' uit canon 19. Naast het onderscheid in de aard van de daad, hetero-erotisch voor de dader in 4b.Ec.3.19, is er vermoedelijk dus nog een onderscheid. Het gebruik van *masculans* doet, net als in 3.Um.1.2.4-6 zoals eerder al gezegd vermoeden dat dit een verschil in mannelijkheid is.

¹⁷³ Frantzen, *Before the Closet*, 177.

¹⁷⁴ 4b.Ec.3.22-24.

¹⁷⁵ Zie voor een overzicht van handschriften waarin de canon op deze manier overgeleverd is, zie appendix C.

¹⁷⁶ 4b.Ec.3.19. Een daadwerkelijke vertaling van het Latijn zou er gezien deze interpretatie als volgt uitzien: 'Aangaande Sodomieten, dat is wie [het] vaak doet, soms 10 jaar, wie echter een wijding heeft [en dit doet], soms 7 jaar, *molles* [die dit doen] soms 1 jaar, jongens soms 100 dagen.'

¹⁷⁷ Zie appendix B.

¹⁷⁸ Frantzen, *Before the Closet*, 153. In het volgende hoofdstuk zal bij een analyse van het gebruik van Sodom buiten de boeteboeken in Angelsaksische en Ierse literatuur tussen 500 en 800 duidelijk worden dat zonden die vaak voorkwamen vaker met Sodoms zonden vergeleken werden om de ernst van de overtreding duidelijk te maken.

patronen ingaat.¹⁷⁹ Gezien de context lijkt het terecht aan te nemen dat net als in de bron van het *P.Ps.Bedae* met sodomieten personen die homo-erotische daden uitvoerden bedoeld wordt. In tegenstelling tot het *P.Ecgberhti* wordt specifiek anale penetratie bedoeld. Dit wordt duidelijk uit de eerder besproken canon en het feit dat er geen andere canons over anale penetratie, maar wel over homo-erotische interfemorale penetratie voorkomen.¹⁸⁰ Daarnaast plegen de sodomieten hun daad slechts één keer, aangezien in 4b.Be.3.20 een aparte boete voor veelpleger staat. In dit boeteboek is een sodomiet dus een man die in ieder geval één keer anale geslachtsgemeenschap met een andere man heeft gehad.

Partner-dader-daad: sodomieten in hun context

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat de canons met het woord Sodom opgedeeld kunnen worden in een daadcontext, een partnercontext of een dader-partnercontext. De opeenvolging van deze contexten volgt enigszins een geografisch en historisch patroon. De daadcontext komt alleen voor in de vroegste boeteboeken en de *P.Minora* die hun indeling aan een vroeg boeteboek ontleend hebben. In deze boeteboeken heeft Sodom als algemene functie het aanduiden van een daad of categorie daden met een gemene deler. Hoewel uit de context van het *P.Columbani A* en de *P.Minora* die deze context aanhouden geen nadere definitie van Sodom mogelijk is, zal in het volgende hoofdstuk duidelijk worden dat in deze boeteboeken de canon zelf informatie geeft over de aard van de daad (of de gemene deler van de categorie daden). Op basis van de context in de *Praefatio Gildae* en het *P.Columbani B* kan voor deze boeteboeken Sodom wel nader gedefinieerd worden. Zowel in de *Praefatio Gildae* als in het *P.Columbani B* maakt de context duidelijk dat Sodom op een categorie daden slaat met als gemene deler het feit dat zij met een man worden uitgevoerd.

De partnercontext komt in boeteboeken die na het *P.Columbani B* geschreven zijn en de *S.Luci Victorie* voor. Door deze context komt de nadruk niet te liggen op Sodom als categorie daden, maar op Sodom als indicatie over de identiteit van de persoon waarmee de daad uitgevoerd werd. Op basis van ander homo-erotische canons kon deze algemene functie voor het *P.Cummeani* en het *P.Parisiense Simplex* verder ingevuld worden. Sodom dient hier niet alleen als indicatie voor het geslacht van de partner, maar ook voor het feit dat deze personen meer dan één keer homo-erotische daden of één specifieke homo-erotische daad bedreven.

De partner-dadercontext komt alleen voor in boeteboeken die na de achtste eeuw in een Angelsaksische context geschreven werden. In deze boeteboeken, waarin specifiek de daders van de zonden benoemd worden, verschuift de nadruk van de identiteit van de partner naar de identiteit van de dader. In deze boeteboeken komt dan ook voor het eerst het zelfstandig gebruik van sodomieten voor, zonder dat dit in een canon direct aan een daad gekoppeld wordt. Daarnaast wordt Sodom in deze boeteboeken gebruikt om de daad die met sodomieten geassocieerd werd aan te duiden. In alle boeteboeken in deze categorie, behalve het op het continent in Angelsaksische context geschreven *P.Ps.Bedae*, is door vergelijking met ander homo-erotische canons duidelijk geworden dat de groep sodomieten niet slechts personen waren die een specifieke daad eenmalig uitvoerden. In de *Iudicia Theodori* en het *P.Ecgberhti* werden ze daarnaast met vrouwelijkheid geassocieerd. Tot slot is uit het *P.Ecgberhti* duidelijk geworden dat voor deze 'sodomieten' hun daad een gewoonte was geworden.

¹⁷⁹ Zie appendix A.

¹⁸⁰ Zie appendix B voor de boete op deze andere homo-erotische en aan sodomieten toegeschreven daden.

Hoofdstuk 3: De Angelsaksische Sodomiet

Uit de contextanalyse in het vorige hoofdstuk is naar voren gekomen dat verwijzingen naar Sodom in veel boeteboeken niet gelijk te stellen zijn aan verwijzingen naar anale penetratie. De definitie is complexer: Sodom komt vaak voor in een partner- of (partner-)dadercontext waarin het woord de identiteit van de dader of partner verduidelijkt. Dit komt het duidelijkst naar voren in de in Angelsaksische context geschreven boeteboeken, waarin het zelfstandig naamwoord 'sodomieten' wordt gebruikt. Dit roept twee soorten vragen op. Ten eerste: in hoeverre is dit zelfstandig gebruik van sodomieten slechts een verwijzing naar de Bijbelse inwoners van Sodom? Bestond er wellicht in Ierse en Angelsaksische context ook een groep personen bestond die sodomieten genoemd werden? Dit zal vastgesteld worden door de zinsconstructies waarin Sodom of sodomieten voorkomen te analyseren. Ten tweede: op basis van welke gedeelde karakteristieken werden mensen als lid van de groep sodomieten beschouwd? Is de groepsnaam sodomieten een synoniem voor homoseksuelen of zijn de associaties complexer?¹⁸¹ Deze vraag zal beantwoord worden door de aan sodomieten verbonden associaties die in het vorige hoofdstuk al naar voren kwamen, verder te onderbouwen door onderzoek van de associaties die buiten de boeteboeken aan Sodoms zonden werden verbonden en door analyse van de aard van de aan sodomieten opgelegde boete en de identiteit van de sodomieten zelf. Bij de analyse van deze identiteit zal ingegaan worden op een in het vorige hoofdstuk onderbelicht feit: kinderen zijn geen sodomieten.

Sodom: vergelijkend en zelfstandig

De canons waarin sodomieten en Sodom genoemd worden kunnen naar hun gebruik in twee groepen verdeeld worden: het vergelijkend (47%) en het zelfstandig (53%) gebruik.¹⁸² In de canons met een vergelijkend gebruik komt de constructie (*sic*)*ut sodomit(a)e fecerunt* elf keer, *ut sodomite* twee keer en *sodomitico ritu* één keer voor.¹⁸³ Uit de canons die de constructie (*sic*)*ut sodomit(a)e fecerunt* gebruiken, wordt door de verledentijdsvorm duidelijk dat naar een in het verleden bestaande groep sodomieten verwezen wordt. Waarschijnlijk zijn dit Bijbelse sodomieten. De vergelijkende verwijzingen komen uitsluitend in Ierse en in op het continent in Frankische context geschreven boeteboeken voor.

Voor de gevallen waarin sodomieten zelfstandig, dat is in een niet duidelijk vergelijkende context, gebruikt wordt, is het lastig vast te stellen of de canon refereert aan een contemporaine groep personen die sodomieten genoemd werden of een verkorte versie is van de in de Ierse en Frankische traditie gebruikelijke vergelijking met Bijbelse sodomieten. Voor de *Iudicia Theodori* en de *P.Ps.Bedaecgberhti* is echter reden aan te nemen dat naar een contemporaine groep verwezen wordt. Zo komt het zelfstandig gebruik van sodomieten voor in lijsten daders die allemaal naar contemporaine

¹⁸¹ Een dergelijke veronderstelling komt bijvoorbeeld terug in Bailey, *Homosexuality and the Western Christian Tradition*, 100-110.

¹⁸² In de volgende canons wordt sodomieten of een verwijzing naar in een vergelijkende context gebruikt: 2.Cb.3, 4a.Bu.4, 4a.Bo.3, 4a.Ps.37, 4a.Sl.4, 4a.Ss.14, 4a.Ma.4 (*fecerit* in plaats van *fecerunt*), 4a.Mb.20, 4c.Re.3, 4c.Ci.7.1, 4c.St.Ca.1, 1.Lv.8, 2.Cu.2.9, 2.Cb.15. In de volgende canons wordt sodomieten of een verwijzing naar Sodom zelfstandig gebruikt: 1.Gi.1, 1.Ca.3, 4a.Ma.145, 3.Um.2.6, 3.Ba.64, 3.Co.161, 3.Gr.101a, 3.Da.153, 4b.Ec.1.3, 4b.Ec.1.8, 4b.Ec.3.19, 4b.Be.3.19, 4c.St.Th.20, 4c.Vb.5.1 en 4c.Ec.2.2.

¹⁸³ Deze variant komt in de volgende canons voor: 2.Cb.3, 4a.Bu.4, 4a.Bo.3, 4a.Ps.37, 4a.Sl.4, 4a.Ss.14, 4a.Ma.4 (*fecerit in plaats van fecerunt*), 4a.Mb.20, 4c.Re.3, 4c.Ci.7.1 en 4c.St.Ca.1. De variant '*ut sodomite*' komt voor in: 1.Lv.8 en 2.Cu.2.9. De variant '*sodomitico ritu*' wordt alleen in 2.Cb.15 gebruikt.

groepen personen, zoals meinedigen, *molles* of moordenaars verwijzen.¹⁸⁴ Daarnaast wordt in deze boeteboeken voor het beschrijven van de daad die sodomieten uitvoerden niet langer een vergelijkende constructie, zoals *ut*, *sicut* of *ritu* gebruikt, maar wordt het woord sodomieten gecombineerd met een werkwoord of naamval die duidelijk maakt dat het hier om de daad en niet om de groep personen zelf gaat.¹⁸⁵ Dit wijst erop dat sodomieten net als de hedendaagse dadergroep 'dieven' een groep vormden die door één kenmerk werd verbonden: het beoefenen van een bepaalde (categorie) zonde(n).¹⁸⁶ Dit komt terug in het brongebruik van de *Iudicia Theodori*. De boete voor sodomieten komt overeen met de boete voor de '*scelus virile ut sodomite*' in het *P.Cummeani* en *P.Columbani C.*¹⁸⁷ Het lijkt dan ook mogelijk dat deze boete door de samenstellers van de *Iudicia Theodori* 'vertaald' is naar de Angelsaksische context, waarin er een groep mensen bestond die door hun homo-erotische daden onder één naam als dadergroep bekend stonden.

Er is binnen de boeteboeken dus een verandering zichtbaar van het met het Bijbelse Sodom vergelijkend gebruik van sodomieten, naar een zelfstandig gebruik. Deze verandering lijkt niet zozeer chronologisch, maar geografisch van aard: de opkomst van het zelfstandig gebruik van Sodom in boeteboeken valt samen met de opkomst van de eerste boeteboeken die voor Angelsaksisch gebruik of in Angelsaksische context geschreven zijn.¹⁸⁸

Deze theorie lijkt in tegenspraak met het feit dat in de *Praefatio Gildae*, het *P.Columbani A* en het *P.Merseburgense A* een vorm van *sodomita* in zekere zin zelfstandig wordt gebruikt.¹⁸⁹ In de *Praefatio Gildae* en het *P.Columbani A* wordt het in een daadcontext als bijvoeglijk naamwoord gebruikt om respectievelijk de manier van ontucht en de manier van zondigen aan te duiden. In het *P.Merseburgense A* is het een accusatief bij het werkwoord *fornicare* ('ontucht plegen'). Dit gebruik wijst erop dat er een traditie bestond waarin Sodom als aanduiding voor een specifieke daad of categorie daden werd gebruikt. In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat Sodom in deze vorm in combinatie met een werkwoord zoals 'doen' of 'ontucht plegen' wordt gebruikt om aan te geven dat deze daad of categorie daden tussen twee mannen plaatsvond. Dit is echter geen bewijs dat in de context van deze boeteboeken Sodom ook gebruikt werd als een verwijzing naar een contemporaine groep zondaars: Sodom wordt immers alleen in de daadcontext op deze wijze gebruikt tussen andere

¹⁸⁴ In een context met *molles*: 3.Um.1.2.6, 3.Co.161, 3.Gr.101a, 3.Da.153 en 4c.St.Th.20. In een context met meerdere groepen zondaars: 3.Ba.64, en 4b.Ec.1.3.

¹⁸⁵ Voor duidelijke voorbeelden van dit gebruik, zie: 4b.Ec.1.8, 4b.Ec.3.19, 4b.Be.3.19, 4c.Vb.5.1 en 4c.Ec.2.2.

¹⁸⁶ Een voorbeeld maakt dit gebruik duidelijker: In 4b.Be.3.19-21 staat: 'sodomieten, drie jaar. Als het een gewoonte is, zeven jaar, maar als het monniken zijn zeven jaar. Als het interfemorale is, drie veertigdagenperiodes.' (4b.Be.3.19-21, eigen vertaling: *Sodomite annos IV. Si in consuetudine sit, annos VII, vel si monachi, annos VII. Si in femoribus, III XLmas.*) De net geciteerde canons zouden er in de context van diefstal als volgt uit kunnen zien: Dieven, drie jaar gevangenisstraf. Als het een gewoonte is (bijvoorbeeld een veelpleger), zeven jaar, overheidsfunctionarissen ook zeven jaar. Als geen entree is geforceerd 2 jaar. De lezer snapt direct dat de 'gewoonte' slaat op de daad die de daderscategorie dieven uitvoert: stelen.

¹⁸⁷ 2.Cu.2.9 en 2.Cb.15. Voor een vergelijking van deze boetes, zie appendix B.

¹⁸⁸ Tot deze groep boeteboeken behoort niet alleen de *Iudicia Theodori*, maar ook de *P.Ps.Bedae-Ecgberhti* en het *P.Excarpsus Cummeani*. Hoewel deze boeteboeken (mogelijk met uitzondering van het *P.Ecgberhti*) op het continent zijn geschreven, gebeurde dit wel in kloosters die onder Angelsaksische invloed stonden. Zie hiervoor hoofdstuk 1 en appendix D.

¹⁸⁹ 1.Gi.1, 2.Ca.3 en 4a.Ma.145.

daden als moord en magie.¹⁹⁰ Aan de zondaars zelf wordt geen naam gegeven.¹⁹¹ Dit gebruik van *sodomita* hoeft dus niet in tegenspraak te zijn met de theorie dat een zelfstandig gebruik van sodomieten als naam voor een groep daders die door één of meerdere zonden verbonden werd alleen in Angelsaksische context voorkomt.

Sodom in Angelsaksische en Ierse literatuur

In boeteboeken worden sodomieten dus gebruikt als verwijzing naar de Bijbelse inwoners van Sodom én als verwijzing naar een contemporaine groep sodomieten. In de historiografie over de associaties die met Sodom en haar zonden in vroegmiddeleeuwse literatuur verbonden werden, ligt de nadruk op het idee dat Sodom, sodomieten en hun zonden verwijzen naar een lastig definieerbare, zeer brede en zeker niet uitsluitend homo-erotische categorie daden.¹⁹² Uit het vorige hoofdstuk is echter duidelijk geworden dat, zeker in de partnercontext, de verwijzingen naar Sodom juist een praktisch specificerend doel hadden.¹⁹³ Ook het zojuist aangetoonde gebruik van sodomieten als verwijzing naar een contemporaine groep mensen lijkt niet met deze opvatting overeen te komen. Als onder een sodomiet inderdaad een pleger van een brede groep ondefinieerbare zonden werd verstaan, hoe moesten gebruikers boeteboeken dan vaststellen of de persoon die tegenover hen zat de boete voor sodomieten verdiende? Nu kan opgemerkt worden dat het (vergelijkend) gebruik van Sodom een manier was om homo-erotische daden bedekkend te beschrijven, zodat ingewijden wisten wat er

¹⁹⁰ In het *P.Merseburgense A* wordt Sodom zelfstandig en in een partnercontext gebruikt. Dat het hier om een daad en niet om een categorie zondaars gaat, wordt op twee manieren duidelijk. Ten eerste wordt de vorm van Sodom als accusatief bij het werkwoord *facere* (doen) gebruikt. Ten tweede behoort de canon tot een reeks canons die uit het *P.Excarpsus Cummeani* overgenomen is. In de corresponderende canon in het *P.Excarpsus Cummeani* wordt sodomieten echter zonder werkwoord gebruikt. De canon is dus voordat hij aan het *P.Merseburgense A* toegevoegd is (of in de bron die tussen het *P.Excarpsus Cummeani* en het *P.Merseburgense A* inzit) aangepast om overeen te komen met een context waarin een verwijzing naar sodomieten als contemporaine groep niet gebruikelijk was. Zie: 4a.Ma.145 en 4c.Ec.2.2.

¹⁹¹ Dit gebruik van '*sodomita*' kan het best vergeleken worden met de oude aanduiding voor masturbatie: onanie. Dit was ook een zelfstandig gebruikte verwijzing naar een Bijbelverhaal. Het werd echter niet zelfstandig gebruikt in dezelfde zin als het woord sodomieten: er bestond niet zoets als een groep mensen die 'onaneerders' werden genoemd. De geschiedenis van Onan staat in Genesis 38:8-10. De oudste zoon van Juda, Er, was getrouwd met Tamar. Toen Er zonder kinderen kwam te overlijden was het de plicht van Onan, de broer van Er, om een kind bij Tamar te verwekken. Dit kind zou als het nageslacht van Er worden gezien, zodat zijn lijn van de familie niet uitstierf. Onan wist dat het uit zijn geslachtsgemeenschap met Tamar voortkomende kind niet van hem zou zijn, waardoor hij 'zijn zaad op de grond verspilde om zijn broer geen nageslacht te geven.' Hoewel dit verhaal in de vroege middeleeuwen niet wijdverspreid was, wordt er in twee boeteboeken aan gerefereerd: 4a.Mb.12 en het in deze scriptie niet behandelde *P.Hubertense*, canon 56. Voor een overzicht van het gebruik van Onan in vroeg middeleeuwse literatuur, zie: Zubin Mistry, "Alienated from the womb: abortion in the early medieval West, c.500-900" (Dissertatie, University College, Londen, 2011), 156-7.

¹⁹² Voorbeelden van deze opvatting zijn te vinden in het werk van Boswell en meer recentelijk in het werk van Clark: Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality*, 202. Clark, *Between Medieval Men*, 69-84. Er zijn echter ook auteurs die een nauwere definitie van de zonden van Sodom hanteren waarin een duidelijke koppeling tussen Sodom en homo-erotiek bestaat. Zie bijvoorbeeld: Christopher Monk, *Sodom in the Anglo-Saxon Imagination* (Rounded Globe, 2017). Voor meer voorbeelden, zie de introductie van deze scriptie.

¹⁹³ Deze tegenstelling tussen een definitie van Sodom en sodomieten gebaseerd op boeteboeken en de hoofdzakelijk op andere literatuur gebaseerde definitie is niet verrassend. Clare Morgana Gillis heeft al opgemerkt dat de definities van de zonden van Sodom en de sodomieten in twee groepen opgedeeld kunnen worden. De eerste groep bevat definities uitsluitend gebaseerd op juridische bronnen zoals boeteboeken. In deze definities wordt van een koppeling tussen homo-erotiek en de zonden van Sodom uitgegaan. De tweede groep definities bevat definities uitsluitend gebaseerd op niet juridische, vooral exegetische, bronnen. Deze definities hebben als uitgangspunt dat Sodom niet alleen of zelfs niet hoofdzakelijk met homo-erotiek geassocieerd wordt. Clare Morgana Gillis, "Illicit sex, unfaithful translations: Latin, Old High German and the birth of a new sexual morality in the early middle ages," (Phd diss., Harvard University, 2010), 295.

bedoeld werd, maar de onwetende lezer niet op ideeën gebracht werd.¹⁹⁴ In het vorige hoofdstuk is echter duidelijk geworden dat in boeteboeken waarin canons over sodomieten voorkomen geregeld ook canons bevatten met specifiek beschreven homo-erotische daden zoals anale, orale of interfemorale geslachtsgemeenschap. Er lijkt dus geen behoefte te zijn geweest zaken bedekkend te bespreken.¹⁹⁵

Om dit verschil in definitie met sommige historiografie uit te leggen en vast te stellen welke karakteristieken buiten de boeteboeken met sodomieten en hun zonden geassocieerd werden, zal een overzicht worden gegeven van het gebruik van Sodom in de Angelsaksische en Ierse literatuur tussen 550 en 800. Hierbij wordt gefocust op passages waarin de auteur de zonde(n) van Sodom specifiek benoemt. Frankische bronnen worden door de beperkte schaal van dit onderzoek en het feit dat de meest boetebepalingen in Frankische bronnen in Ierse of Angelsaksische context ontstaan zijn, buiten beschouwing gelaten.¹⁹⁶

Het verhaal van de verwoesting van Sodom wordt in Angelsaksische en Ierse literatuur vaak samen met de zondvloed gebruikt om de omvang aan te geven van de implicaties van Gods toorn en van de verwoestingen die Hij kan aanrichten.¹⁹⁷ Daarnaast wordt Sodom gebruikt als retorisch instrument om de ernst van de zonden van een volk of de ernst van één specifieke zonde aan te duiden. Sodom was door de grote straf waarmee God het had getroffen namelijk hét voorbeeld van een uitermate zondige plaats die door Gods toorn verwoest was.¹⁹⁸ Vaak worden deze zondaars en zonden dan 'bittere druiven van de wijnstok van Sodom' genoemd.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Voor dit idee, zie bijvoorbeeld: Jordan, *The Invention of Sodomy in Christian Theology*, 42, 165.

¹⁹⁵ Mark D. Jordan wuift deze kritiek weg door erop te wijzen dat er maar weinig passages zijn waarin de 'sodomitic manner of fornication' gelijk gesteld wordt met specifieke en expliciete beschrijvingen van homo-erotische zonden. (Jordan, *The Invention of Sodomy in Christian Theology*, 42.) Uit de contextvergelijking in het vorige hoofdstuk is echter gebleken dat bijvoorbeeld in 1.Lv.8, 2.Cu.2.9-10, 3.Um.1.2.6 en 4b.Be.3.19-21 sodomieten wel degelijk aan specifiek beschreven seksuele daden zoals interfemorale geslachtsgemeenschap verbonden worden. Zelfs als de 'sodomitic manner of fornication' niet vaak aan specifieke homo-erotische activiteiten gelijk worden gesteld, dan nog gaat Jordans beredenering niet op. Dat de specifieke activiteiten niet aan de activiteiten van sodomieten gelijk worden gesteld, betekent namelijk niet dat ze niet in de boeteboeken voorkomen. Zoals in appendix B duidelijk wordt, komen in een groot gedeelte van de boeteboeken zowel specifieke verwijzingen naar homo-erotische daden als verwijzingen naar Sodom voor. Als in een groot gedeelte van de boeteboeken onbedekt over homo-erotische daden zoals anale penetratie geschreven werd, lijkt het onwaarschijnlijk dat verwijzingen naar Sodom werden gebruikt om mensen niet op homo-erotische ideeën te brengen. Deze ideeën werden immers een aantal canons verderop toch weergegeven.

¹⁹⁶ Voor een overzicht van Frankische bronnen (voornamelijk conciliebesluiten), zie: Lutterbach, *Sexualität im Mittelalter*, 215-234.

¹⁹⁷ Dit gebruik van Sodom komt voor in: Beda Venerabilis, *De Locis Sancti*, blz.80-81; *Cosmographia Aethiici Istrici*, blz.81; Sedulius Sottus, *In Epistolam ad Romanos, IV*, col.55C.

¹⁹⁸ Deze teksten worden door John Boswell en tot op zekere hoogte David Clark gebruikt als bewijs voor hun brede definitie van de zonden van Sodom. James A. Brundage heeft echter al opgemerkt dat dit onspecifieke gebruik van Sodoms zonden naast een specifieke homo-erotische interpretatie van deze zonde kan bestaan. Homo-erotische zonden werden volgens hem als zeer ernstig gezien, dit maakt het een retorisch wapen in het afkeuren van andere (seksuele) zonden die wel getolereerd werden. Brundage, *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, 149 n.106.

¹⁹⁹ Dit gebruik van Sodom komt voor in: *Expositiones IV Evangelium Recensio 1*, col.565D, waarin de bewoners van Sodom, de mensen ten tijden van de zondvloed en de farao ten tijden van de uittocht als voorbeelden worden gegeven van mensen die van Gods weg zijn afgedwaald; Gildas, *De Excidio et Conquestu Britanniae*, 24, 30, 46, 56: In deze gedeelten gebruikt Gildas Sodom in zijn beschrijving van de wandaden (bittere druiven van Sodom) van Constantine en Maglocune, twee koningen van de Britten, en in zijn veroordeling van de Britse

In deze laatste categorie valt een beruchte brief die Bonifatius en zeven andere bisschoppen in 746-7 aan koning Aethelbald van Mercia stuurden. Deze brief is vaak ten onrechte gebruikt als ondersteuning voor het reconstrueren van Sodoms zonden als verzmalenaam voor een brede categorie homo- en hetero-erotische seksuele daden die niet op voortplanting gericht waren.²⁰⁰ In deze brief uit Bonifatius zijn zorgen over het hem bereikte bericht dat het Engelse volk in zonden leeft: ‘If indeed the English people [...] have lived a foul life – lawful marriage having been spurned by defiling [*‘adulterando’*] and luxuriating [*‘luxoriando’*] after the fashion of the people of Sodom – from such a mingling of harlots it shall be reckoned that degenerate peoples, ignoble and mad with lust, will be produced.’²⁰¹ Voor Bonifatius is Sodom dus een plaats waar, net zoals onder de Engelsen, het huwelijk door overdaad en verontreiniging werd veracht. Aangezien uit deze daad nageslacht voortkomt, zou de conclusie getrokken kunnen worden dat Sodoms zonden niet uitsluitend homo-erotisch waren. Deze interpretatie gaat echter voorbij aan Bonifatius’ doel. Sodom wordt hier als retorisch instrument gebruikt om de serieuze aard van de zonden van de Engelsen te benadrukken. Niet om de inhoud van de zonden uit te drukken. De Engelsen zondigen immers, ‘naar het beeld van’ Sodom, niet op precies dezelfde wijze als Sodom.²⁰² Dit retorisch gebruik van Sodom komt ook terug in een brief over dezelfde misstanden die Bonifatius schreef aan Ecgberht, de aartsbisschop van York.²⁰³

geestelijken; *Antiphonarium Benchorensis*, 1.32.2: hierin worden de tegenstanders van Gods volk dwazen genoemd en vergeleken met de bittere druiven van Sodom.

²⁰⁰ Deze brief wordt op deze manier gebruikt door John Boswell en, recenter, David Clark. Boswell heeft als onderdeel van zijn poging aan te tonen dat het (vroeg) middeleeuws Christendom tolerant tegenover ‘homoseksuelen’ stond geprobeerd aan te tonen dat in de middeleeuwen ‘*Sodomy came to refer to any emission of semen not directed exclusively toward the procreation of a legitimate child within matrimony, and the term included much – if not most – heterosexual activity.*’ (Boswell, *Christianity and Social Tolerance*, 202.) Vroegmiddeleeuwse passages die sodomie veroordeelden, zouden dan dus ook niet specifiek tegen ‘homoseksuelen’, maar tegen iedereen gericht zijn. Boswell gebruikte Bonifatius’ brief als bron voor zijn opvatting. Hoewel R.D. Fulk en Allen J. Frantzen Boswells definitie van Sodomie succesvol hebben bekritiseerd, is recentelijk een vergelijkbare stelling stelling door David Clark ingenomen. Hoewel Frantzen het oneens is met Boswells brede definitie van Sodomie, meent hij ook dat op basis van deze brief vastgesteld kan worden dat voor Bonifatius Sodom een plek van niet specifiek homo-erotische lust was; Boswell, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, 202-204; Clark, *Between Medieval Men*, 69, 76-79; Frantzen, *Before the Closet*, 197-198; Fulk, “Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore,” 14-16.

²⁰¹ Bonifatius, *Epistola* 73. Voor verwijzingen naar Bonifatius’ brieven worden in deze scriptie de briefnummers gebruikt die Michael Tanglin aan de brieven gegeven heeft. Vertaling: Monk, *Sodom in the Anglo-Saxon Imagination*. De hier gegeven vertaling wijkt sterk af van de door Boswell, Frantzen en Clark gebruikte vertaling door Ephraim Emmerton. Emmerton vertaalt deze passage als volgt: ‘*If the English people, [...], are despising lawful marriage and living in open adultery like the people of Sodom, then we must expect that from such intercourse with harlots, a people degenerate, degraded and mad with lust will be begotten.*’ (Ephraim Emmerton, *The Letters of Saint Boniface* (New York: Norton, 1976), 128.) In de brontekst staat: ‘*Si enim gens anglorum (...) spretis legalibus conubiis adulterando et luxoriando ad instar Sodomitane gentis foedam vitam vixerit, de tali commixtione meretricum aestimandum est degeneres populous et ignobiles et furentes libidine fore procreandos.*’ Hoewel de weergave van Monk een voor het Engels niet natuurlijke zinsconstructie oplevert, verdient in deze context zijn vertaling door de meer letterlijke weergave de voorkeur.

²⁰² Christopher Monk interpreteert deze passage op een vergelijkbare manier, zie: Monk, *Sodom in the Anglo-Saxon Imagination*. Ook in de rest van de brief schuwt Bonifatius hyperbolen niet. Zo beweert hij dat heidenen hun vrouwen respecteren en de mannelijke overspelige straffe. In werkelijkheid warden alleen overspelige vrouwen gestraft, zie: Fulk, “Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore,” 14 n.41.

²⁰³ Bonifatius, *Epistola* 75 Om de serieuze aard van mogelijke misstanden in Ecgberht’s bisdom duidelijk te maken gebruikt Bonifatius Sodom: ‘*It is an evil unheard of in times past and (...) three or four times worse than the corruption of Sodom, when a Christian people, flouting the custom of the whole world, nay more, the command of God, turns against lawful marriage and abandons itself to incest, lust, adultery and the seduction of veiled and consecrated women.*’

De Angelsaksische en Ierse literatuur waarin wel over de aard van Sodoms zonden wordt geschreven, maken wel duidelijk waarmee deze zonden en dus de sodomieten geassocieerd werden. Ten eerste worden in deze passages homo-erotische daden als de kenmerkende zonden van de sodomieten beschouwd. Zo worden Sodoms zonden in het anonieme Oud-Engelse gedicht *Genesis A* (c.675-750), Aldhelms *Carmen de Virginitate* (zevende eeuw), Augustinus Hibernicus' *De miralibus sacrae scripturae* (c.655) en Alcuinus' *Interrogationes Sigewulfi in Genesin* (c.792-6) uitsluitend met homo-erotiek geassocieerd.²⁰⁴ Uit teksten waarbij naast homo-erotiek ook andere zonden aan Sodom toe worden geschreven wordt duidelijk dat homo-erotiek als belangrijkste of voor Sodom kenmerkende zonde werd gezien. Dit wordt het best duidelijk in Beda Venerabilis' (d. 735) commentaar op de zonden van Sodom. In *Ad Genesim* schrijft hij: 'De zonden waaraan de sodomieten onderworpen werden, behalve de verderop vastgelegde gruweldaad, zijn door de profeet Ezechiël voldoende uitgelegd ...',²⁰⁵ waarna hij Ezechiël 16:49 citeert, waarin Sodoms zonden als trots, overdaad en gierigheid worden geïnterpreteerd. Uit de manier waarop hij Ezechiël introduceert, blijkt dat Sodoms zonden in twee categorieën opgedeeld kunnen worden: één voor Sodom kenmerkende wandaad en overige zonden. In zijn commentaar op Genesis 19: 4-5 maakt Beda duidelijk wat deze wandaad inhoudt: '*All males from childhood to old age used to engage shamelessly in indecent practices with males.*'²⁰⁶ De *Collectio canonum Hibernensis* (669-748) past eenzelfde verdeling toe. In een gedeelte over gastvrijheid wordt vermeld dat Sodom naast zijn gruweldaad (*illo nefando*) gestraft is om het ongestvrij afwijzen van de

²⁰⁴ Genesis A, col.2453-2475: '*They [the men of Sodom] commanded him to lead the holy messengers out of the high house, the men in(to their) power, said with words that they wanted to have intercourse with the men shamelessly, not mindful of honour. [...] I will give them [de dochters van Lot] to you, before you commit disgrace against nature, very greedy evil for the sons of men.*' Voor de datering van Genesis A, zie: L. Neidorf, "Lexical Evidence for the Relative Chronology of Old English Poetry," *SELIM. Journal of the Spanish Society for Medieval English Language and Literature* 20 (2013): 39. Aldhelmus, *Carmen de Virginitate*, blz.455, '*When bolts from the blue scorched with sulphurous flames whoremongers [scoratores] and cinaedi made soft by filth, who were bringing to a climax the outrage [facinus] of Sodom in a scandalous manner, didn't the father, dunk, know his full-grown daughters in lechery?*' (Vertaling en datering: Fulk, "Male homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 14.) *Cenidos (cinaedos)* refereert hier net als in klassiek Latijnse teksten aan mannen die graag gepenetreerd werden. Het feit dat deze mensen en de *scoratores* samen één daad beoefenen suggereert dat ze deze daad met elkaar beoefenden. Fulk en Monk menen dan ook dat met de *scoratores* de penetreerders en *cineadi* de gepenetreerd partij in homo-erotische anale geslachtsgemeenschap wordt bedoeld, zie: Fulk, "Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 14 en Monk, *Sodom in the Anglo-Saxon Imagination*, Aldhelm and the 'crime of Sodom'. Augustinus Hibernicus, *De Miralibus Sacrae Scripturae*, 10 (col. 2162). Voor datering zie: Thomas Duddy, *A History of Irish Thought* (Londen en New York: Routledge, 2002), h.1. Alcuinus, *Interrogationes ad Sigewulfi in Genesin*, blz.543: '*Quia illud naturale libidinis cum feminis peccatum quasi leviori element damnatur: hoc vero contra naturam libidinis peccatum cum viris, acrioris elementi vindicatur incendio: et illic terra aquis abluta revirescit; hic flammis cremata aeterna sterilitate arescit.*' Volgens Clark is het onduidelijk waar Alcuinus het idee vandaan heeft om de zondvloed en de verwoesting van Sodom op deze manier te vergelijken. Clark meent dat de auteur zich mogelijk baseerde op algemenere verwijzingen naar Sodoms verwoesting en de zondvloed in literatuur uit de late oudheid. De passage vertoont echter overeenkomsten met *De Miralibus Sacrae Scripturae*, col.2162. Het lijkt dan ook mogelijk dat dit Alcuinus' bron is. Clark, *Between Medieval Men*, 82-83. Voor datering, zie: Monk, *Sodom in the Anglo-Saxon Imagination*, Alcuin: 'the sin against nature'.

²⁰⁵ Beda Venerabilis, *In Genesiam*, 179. Eigen vertaling, Latijn: "*Quibus autem peccatis Sodomitae fuerint subiogati, excepto illo nefando quod in sequentibus scriptura commemorat...*". In deze scriptie worden paginanummers gebruikt om naar de relevante passages in *In Genesiam* te verwijzen. Wanneer de titel in het Latijn gegeven wordt verwijzen de paginanummers naar de niet vertaalde editie van Ch. W. Jones. Als de titel in het engels als, *On Genesis* wordt gegeven, verwijzen de paginanummers naar de vertaling van Calvin B. Kendall.

²⁰⁶ Beda Venerabilis, *On Genesis*, 222. In de hier gegeven vertaling wordt de Latijnse zinssnede *masculi in masculos* vertaald met '*males with males*'. Christopher Monk wijst erop dat de directere vertaling '*males into males*' in deze context ook mogelijk lijkt. Als deze vertaling aangenomen wordt, verwijst Beda hier specifiek naar anale penetratie. Monk, *Sodom in the Anglo-Saxon Imagination*.

engelen.²⁰⁷ In hetzelfde werk wordt deze gruweldaad gedefinieerd als *'scelere innaturali'*. Wat deze onnatuurlijke wandaad inhoudt, wordt niet duidelijk.²⁰⁸ Deze uitdrukking en vergelijkbare varianten, zoals 'zondigen tegen de menselijke gewoonten' en 'verachten van de natuur' worden vaak in combinatie met homo-erotiek en Sodom gebruikt. Hoewel in de *Collectio canonum Hibernensis* de precieze inhoud van deze zonde niet duidelijk wordt, worden vergelijkbare termen in het anonieme Oud-Engelse gedicht *Genesis A*, Augustinus Hibernicus' *De mirabilibus sacrae scripturae* en Alcuinus' *Interrogationes Sigewulfi in Genesin* in de context van Sodoms zonden aan homo-erotische daden gekoppeld.²⁰⁹ Alleen in het werk van Sedulius Scottus wordt met Sodoms zonden niet (in-) direct naar homo-erotiek, maar naar algemene ongehoorzaamheid tegenover God verwezen.²¹⁰

Ten tweede is niet alleen de homo-erotische inhoud van Sodoms zonden schandelijk, maar ook de manier waarop zij bedreven worden: publiekelijk, zonde schaamte, en als gewoonte. Beda veroordeelt de 'herrie' (*clamor*) van Sodom. Deze herrie was voor hem een teken van de enorme omvang van de herhaalde zonden van Sodom.²¹¹ Ook in de passage waarin hij de inhoud van Sodoms zonden toelicht gaat hij op het publieke karakter van deze zonden in: *'They [de sodomieten] did not try to hide their crimes even from strangers and foreigners, but rather by using force they strove to make them like themselves ...'*²¹² Een vergelijkbare verbijstering over het openbare karakter van de daad van de sodomieten komt ook naar voren in *De Miralibus Sacrae Scripturae* en *Genesis A*.²¹³

²⁰⁷ *Collectio canonum Hibernensis*, 5.1 (Bieler). Er is geen vaste manier om naar dit document te verwijzen. In deze scriptie wordt de gebruikte editie vermeld en de nummering van de canons van de gebruikte edities overgenomen. De *Collectio canonum Hibernensis* is een tussen 669 en 748 samengestelde compilatie van lers kerkrecht, waarin op veel eerdere synodus terug wordt gegaan. Eén van de vermoedelijke samenstellers van de *Collectio canonum Hibernensis*, Ruben van Dairnis (d.725) was verbonden aan de Céili Dé beweging waaruit rond dezelfde periode ook het *P. Bigotianum* is voortgekomen. In de overgeleverde literatuur van deze beweging wordt veelvuldig van de *Collectio canonum Hibernensis* gebruik gemaakt. Roy Flechner, *The Hibernensis: Book 1: A Study and Edition* (The Catholic University of America Press: Washington, 2019), 56-60.

²⁰⁸ *Collectio canonum Hibernensis*, 25.11 (Flechner): *'Vanam gloriam turrim edificantium linguarum confusio damnauit, et scelere innaturali ignis Sodomam et Gomorram combussit.'* Hoofdstuk 25.11 is getiteld: *'De uindictis magnis magnorum peccatorum.'* Commentarius in epistolas catholicas, 37. In het *Commentarius in Epistolas Catholicas* worden sodomieten beschuldigd van het verachten van hun natuur. Uit de context waarin dit wordt benoemd blijkt wel dat deze verachting met seksuele daden geassocieerd wordt. De zin vormt namelijk onderdeel van een toelichting op een zinsdeel uit 2 Petrus 2:10: 'In het bijzonder [straft hij] echter hen die in onreine begeerte het vlees achternalopen...'

²⁰⁹ *Genesis A*, col.2466-72: *'Inside are my two daughters, untouched. Do as I bid you (neither of the women yet knows the company of men through bedship), and give up that sin. I will give them to you, before you commit disgrace against nature...'* *De Miralibus Sacrae Scripturae*, col.2162: *'[over het verschil tussen de zondvloed en Sodoms straf]: in una [de zondvloed] naturale scelus in hominibus punitur, per alteram [Sodoms straf] adinventio concupiscentiae contra consuetudinem facta vindicatur.'* Alcuinus, *Interrogationes ad Sigewulfi*, blz.543: *'Quia illud naturale libidinis cum feminis peccatum quasi leviori element damnatur: hoc vero contra naturam libidinis peccatum cum viris, acrioris elementi vindicatur incendio: et illic terra aquis abluta revirescit; hic flammis cremata aeterna sterilitate arescit.'* Voor de connectie tussen Sodom en homo-erotiek in deze bronnen, zie noot 207.

²¹⁰ Sedulius Scottus, *Epistolam ad Efesios*, 218.

²¹¹ Beda, *In Genesiam*, 220.

²¹² Beda, *On Genesis*, 306.

²¹³ Augustinus Hibernicus, *De Miralibus Sacrae Scripturae*, col.2161. Hierin wordt over als verklaring van de straf die de sodomieten ontvingen het volgende opgemerkt: *'et qui peccatum suum non solum faciendo, sed etiam praedicando palam fecerant, infamem vitam famosa poena consumerent.'* *Genesis A*: 2408-2411. De 'herrie' die de zonden van de sodomieten veroorzaakten deed God volgens *Genesis A* besluiten engelen naar deze stad op onderzoek uit te sturen: *'I hear a clamor from this city, an outcry of sin very loud, an ale-foolish boast, of evil speech, (that) troops have under the walls. For they are faithless ones, a people of oppressive sin. I wish to find out, son of the Hebrews, what the men do, if they commit sins so great in customs and thoughts, as*

Tot slot valt op dat bij de beschrijvingen van Sodoms zonden de vrouwen van Sodom niet worden genoemd.²¹⁴ Bovendien worden, met uitzondering van Beda's commentaar op Genesis, geen kinderen met Sodoms daden geassocieerd.²¹⁵ Dat de daden met mannen worden geassocieerd, betekent echter niet dat de zonden met mannelijkheid worden verbonden. Aldhelm koppelt sodomieten immers aan vrouwelijkheid.²¹⁶

Uit dit korte overzicht blijkt dat de associaties verbonden met sodomieten en hun zonden buiten de boeteboeken niet wezenlijk afwijken van de associaties die in het vorige hoofdstuk bij de contextanalyse zijn aangetoond. In de hier bestudeerde literatuur worden Sodoms zonden, wandaden die met onnatuurlijkheid, soms met vrouwelijkheid en bovenal met homo-erotiek geassocieerd werden, herhaaldelijk, schaamteloos en publiekelijk door volwassen mannen gepleegd. Tot slot valt op dat de zonden van de sodomieten vaak met algemene homo-erotische daden in plaats van specifiek anale penetratie werden geassocieerd.²¹⁷

De boete: herhaalde ontucht

Nu duidelijk is dat de in het vorige hoofdstuk gereconstrueerde functie van sodomieten in boeteboeken niet wezenlijk afwijkt van de functie buiten boeteliteratuur, kan op de in het vorige hoofdstuk gesuggereerde associaties verbonden aan sodomieten gefocust worden. Uit het vorige hoofdstuk kwam naar voren dat de context van meerdere boeteboeken, voornamelijk de boeteboeken waarin Sodom in een partnercontext staat, aanleiding geeft te veronderstellen dat Sodom naast het geslacht van de partner ook de frequentie toelicht waarmee de dader en de partner de daad bedreven.

Naast de boete in jaren wordt in 50% van de geanalyseerde canons één van de volgende bepalingen opgelegd: *'numquam in alio dormiat'* (29%), *'numquam in alio dormiant'* (14%) en *'non maneat cum alio in aeternum'* (7%).²¹⁸ De bepaling komt alleen voor in canons waarin een daad 'op de wijze van de sodomieten' wordt gepleegd. Andere canons die homo-erotische daden behandelen, bevatten deze bepaling niet.²¹⁹ In deze bepaling wordt geoordeeld dat de dader nooit meer met de persoon waarmee hij ontucht heeft gepleegd mag slapen of, in de twee bepalingen met *maneat*, leven. *Dormire* kan

they evilly speak deceit and malice, sulphur and dark flames shall avenge that, painful and bitter, hot and violent for the heathen folk.'

²¹⁴ Aldhelmus, *Carmen de Virginitate*, 270. In dit gedeelte vertelt Aldhelmus het verhaal van de martelaar Malchus die nadat hij besloten had het kloosterleven de rug toe te keren en terug naar zijn familie te gaan door Islamitische piraten gevangengenomen werd. Aldhelmus merkt op dat het passend is dat Malchus, die aan een verboden reis naar huis begonnen was, op deze reis tot slaaf gemaakt werd. In deze context wordt de angst voor verlies van de vrouw in Sodom (waarschijnlijk Lots vrouw) aangehaald. Aldhelmus benadrukt dat Malchus deze angst niet kent. Waarschijnlijk bedoelt Aldhelmus dat beiden vluchtte van hun verblijfplaats. Voor Lots vrouw was dit Sodom, voor Malchus zijn klooster. In tegenstelling tot Lots vrouw keek Aldhelmus echter niet verlangend achterom naar zijn vroegere verblijfplaats.

²¹⁵ Beda, *In Genesiam*, 222. Beda merkt in dit gedeelte op dat de sodomieten van jong tot oud deelnemen in homo-erotische activiteiten.

²¹⁶ Aldhelmus, *Carmen de Virginitate*, 455, *'When bolts from the blue scorched with sulphurous flames whoremongers [scoratores] and cinaedi made soft by filth, who were bringing to a climax the outrage [facinus] of Sodom in a scandalous manner, didn't the father, dunk, know his full-grown daughters in lechery?'* (Vertaling: Fulk, "Male homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 14.).

²¹⁷ De enige uitzondering hierop vormt mogelijk Beda's in *Genesiam*, zie noot 215.

²¹⁸ De uitdrukking *'numquam in alio dormiat'* komt in de volgende canons terug: 4a.Bu.4, 4a.Bo.3, 4a.Sl.5, 4a.Ss.14, 4a.Ma.4, 4a.Ma.145, 4a.Mb.20 en 4c.Re.3. De uitdrukking *'numquam in alio dormiant'* komt in de volgende canons terug: 4c.Vb.5, 4c.Ci.7.1, 4c.St.Ca.2 en 4c.Ec.3.2. De uitdrukking *'non maneat cum alio in aeternum'* komt in de volgende canons terug: 2Cb.3, 4a.Ps.37.

²¹⁹ Dit komt bijvoorbeeld naar voren in de in het overzicht in appendix B opgenomen boeteboeken.

slapen in letterlijke of seksuele zin betekenen.²²⁰ De seksuele interpretatie waardoor de canons zouden bepalen dat een persoon nooit meer seksuele omgang met zijn mannelijke bedpartner mocht hebben, lijkt op het eerste oog preferabel. Het letterlijke 'slapen' is echter waarschijnlijker aangezien, zoals in hoofdstuk 1 al besproken is, één van de belangrijkste taken van de persoon die de boete oplegde het voorkomen van recidive was. Zijn eigen zeilenheil hing hier volgens sommige boeteboeken zelfs vanaf. Het lijkt dan ook overbodig de oplegger van de boete, dat was immers de lezer van de boeteboeken, nog eens extra te waarschuwen dat mannen die homo-erotische daden hadden uitgevoerd dit niet nogmaals mochten doen: dit was simpelweg evident.

Het lijkt waarschijnlijker dat deze bepaling bedoeld was om recidive tegen te gaan. Dat de persoon die een daad op de manier van de sodomieten uitgevoerd had nooit meer met zijn seksuele partner mocht slapen, betekent dus waarschijnlijk dat deze personen nooit meer in dezelfde ruimte of in hetzelfde bed mochten slapen. Deze nadruk op preventie zou niet nieuw zijn. Op preventie van hetero-erotische ontucht gerichte bepalingen komen onder andere voor in de *Synodus I Patricii*, het *P. Vinniani* en het *P. Bigotianum*.²²¹ Deze bepalingen waren echter gericht op het voorkomen van ontucht tussen mannen en vrouwen voordat zij daadwerkelijk ontucht hadden gepleegd. In de *S. II S. Patricii*, een ten onrechte aan Patrick toegeschreven Iers document uit de zevende eeuw, komt echter een canon voor met advies voor clerici die al ontucht met een vrouw gepleegd hadden: '*On the separation of the sexes after a fall, thus say the Romani: let each consider in his conscience if love and the desire of sin have ceased, for a dead body does not defile the body of another dead person: but if not, let them be separated.*'²²² Hieruit komt duidelijk het idee naar voren dat na het plegen van ontucht andere vrouwen als een gevaar voor de man in kwestie gezien werden: als de man nog steeds gevoelens voor vrouwen had en zich nog steeds tot vrouwen aangetrokken voelde, werd verwacht dat hij opnieuw zou zondigen. Daarom kon hij beter gescheiden van vrouwen doorleven.

Uit de hier besproken op preventie gerichte boete op het plegen van de wandaad als de sodomieten komt dus naar voren dat verwacht werd dat de boeteling deze wandaad met een andere man zou herhalen als hij hiertoe de kans kreeg. Er is bij de dader dus sprake van een door de auteurs van de boeteboeken veronderstelde herhaalde keuze voor mannen als 'object' om seksuele lust te bevredigen. Volgens de in de inleiding geïntroduceerde fenomenologische benadering van seksuele oriëntatie wijst een dergelijke herhaalde keuze van één type object of persoon voor het bevredigen van seksuele verlangens op een op mannen gerichte seksuele oriëntatie.²²³ De daders in deze canons

²²⁰ Dictionary of Medieval Latin from British Sources, *dormire* (geraadpleegd op 21-3-2021, via:

<http://clt.brepolis.net.proxy.library.uu.nl/dmlbs/>)

²²¹ 1.Sp.9; 2.Vi.14; 2.Bi.1.7.blz.219. Dergelijke canons bestaan ook voor leken, zo wordt in 3.Um.2.12.31 gesteld dat een man zijn vrouw niet naakt mag zien. Dit lijkt erop gericht te zijn 'overdadig' seksueel verlangen in een man te voorkomen. Uit de context blijkt namelijk dat hetero-erotische geslachtsgemeenschap door de samensteller van het *P. Umbrense* werd gezien als een middel tot voorplanting. Het lijkt niet alleen door passie gedreven te mogen worden.

²²² *Synodus II Patricii*, 11: '*De sepeatione sexuuum post lapsum sic dicunt Romani: Consideret unusquisque in conscientia sua si amor et desiderium peccati cessavit; corpus mortuum non inficit corpus alterius mortui: sin vero separentur.*' Voor de gebruikte editie, vertaling en datering, zie: Aidan Breen, "The Date, Provenance and Authorship of the Pseudo-Patrician Canonical Materials," *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 81, no.1 (1995): 96-103,118. De *Romani* was een beweging in de Ierse kerk die een uniforme, orthodoxe (Romeinse) bepaling voor de paasdatum in wilde voeren. Daarnaast richtte deze beweging zich op het bevorderen van bisschoppelijke jurisdictie ten kosten van de jurisdictie van abten. Tot slot streefden zij ernaar monastieke discipline en liturgie te hervormen. De *Romani* waren waarschijnlijk verantwoordelijke voor de creatie van de *Synodus II Patricii*. Dit document heeft echter ook buiten de *Romani* beweging invloed gehad, zo is het gebruikt in het *P. Cummeani* en op het continent overgeleverd als onderdeel van de *Collectio Andegavensis*, een onderdeel van de *Vetus Gallica*. Voor een nadere beschouwing van de *Romani*, hun betrokkenheid bij de creatie van de *Synodus II Patricii* en de invloed van deze tekst, zie: Breen, "The Date, Provenance and Authorship of the Pseudo-Patrician Canonical Materials," 96-109.

²²³ Ahmed, *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*, 40.

lijken dus een homo-erotische seksuele oriëntatie te hebben gehad. Hierbij moeten echter wel twee kanttekeningen geplaatst worden. Ten eerste hoeft het gevaar op recidive niet met de beleving van de persoon die boete doet overeen te komen. Het feit dat de oplegger van de boete of de auteur van het boeteboek vreest voor recidive hoeft niet te betekenen dat de individuele pleger van de daad deze mening deelt. Het feit dat de auteur van de boeteboeken of de oplegger van boete echter geloofde dat er een mogelijkheid bestond dat de boetepleger gewoontelijk tot mannen aangetrokken was, suggereert dat dit in de praktijk wel degelijk voorkwam.²²⁴ Ten tweede sluiten de canons, als zij al iets over daadwerkelijke patronen in verlangens van de boeteplegers zeggen, niet uit dat deze personen naast een seksuele gerichtheid op mannen ook seksueel op vrouwen gericht waren. De in de canon naar voren komende seksuele oriëntatie op mannen sluit een seksuele oriëntatie op vrouwen dus niet uit.

Hoewel de hier besproken boetebepaling maar voorkomt in 50% van de canons waarin sodomieten genoemd worden, betekent dit niet dat alleen in deze canons sprake is van een homo-erotische seksuele oriëntatie. Uit het vorige hoofdstuk is namelijk duidelijk geworden dat op basis van de context ook in de canons in het *P.Cummeani* en het *P.Ecgberhti* sprake lijkt te zijn van een connectie tussen Sodom en gewoontelijk homo-erotische geslachtsgemeenschap.²²⁵ In totaal is dus in 67% van de canons spraken van een koppeling tussen seksuele oriëntatie op mannen en sodomieten. De overige 33% van de canons waarin sodomieten voorkomen, vallen uiteen in 30% waaruit zowel op basis van de context als op basis van de boete niets over de frequentie van de met sodomieten geassocieerde daad of daden gezegd kan worden en 3% waarbij uit de context duidelijk wordt dat het om een eenmalige daad gaat.²²⁶

Met uitzondering van het *P.Ecgberhti* worden sodomieten in alle canons waarvan met zekerheid kan worden vastgesteld dat er sprake is van een homo-erotische seksuele oriëntatie vergeleek als verwijzing naar de Bijbelse sodomieten gebruikt. Er zijn echter meerdere redenen om aan te nemen dat ook de contemporaine Angelsaksische groep sodomieten een homo-erotische seksuele oriëntatie had. Zo wordt in het rond dezelfde tijd ook in Angelsaksische context geschreven *P.Ecgberhti*, waarvoor de *Iudicia Theodori* één van de belangrijkste bronnen zijn, wel gespecificeerd dat sodomieten gewoontelijk ontucht plegen. Daarnaast wordt de zeven jaar boete voor sodomieten in de *Iudicia Theodori* in twee boeteboeken met frequente homo-erotische daden door Sodomieten geassocieerd: het *P.Cummeani*, één van de bronnen van het *P.Umbrense*, en het *P.Ps.Bedae*.²²⁷ Tot slot is uit de hierboven bestudeerde Angelsaksische bronnen duidelijk geworden dat volgens sommige auteurs de Bijbelse sodomieten hun daad ook meermaals uitvoerden.

Vrouwelijke mannen: verkeerd gekanaliseerde mannelijke lust

Naast de frequentie waarmee sodomieten hun zonden uitvoerden, is uit de contextanalyse in het vorige hoofdstuk naar voren gekomen dat de daders in meerdere canons waarin sodomieten genoemd worden volwassenen en gene kinderen waren. Slechts in één geval worden kinderen duidelijk aan de

²²⁴ Voor een bredere uitwerking van dit punt, zie Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 10.

²²⁵ De desbetreffende canons zijn: 2.Cu.2.9 en 4b.Ec.1.8.

²²⁶ Uit de volgende canons wordt zowel uit de context als uit de inhoud van de canon waarin (verwijzingen naar) sodomieten voorkomen niets duidelijk over de frequentie waarmee de in de canon bedoelde homo-erotische daden gepleegd worden: 1.Gi.1., 1.Lv.8, 2.Ca.3, 2.Cb.15, 3.Um1.2.6, 3.Ba.64, 3.Co.161, 3.Da.153 en 3.Gr.101. Alleen in 4b.Be.3.19 worden sodomieten duidelijk niet met het herhaaldelijk plegen van een daad geassocieerd.

²²⁷ 2.Cu.2.9 en 4b.Be.3.20. In het *P.Ps.Bedae* plegen sodomieten echter niet per definitie herhaaldelijke homo-erotische daden. Er is een boete voor het herhaaldelijk plegen van de sodomitische daad (in het *P.Ps.Bedae* anale penetratie, zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk is geworden) door sodomieten opgenomen, maar mensen die deze daad maar één keer uitvoeren worden ook sodomieten genoemd.

activiteiten van sodomieten verbonden.²²⁸ Volgens Michel Foucault is dit niet verrassend: hij meende dat er in de Middeleeuwen onverschilligheid rondom het seksueel gedrag van kinderen heerste.²²⁹ Uit Appendix B wordt echter duidelijk dat er wel degelijk regels rondom seksuele handelingen door kinderen bestonden. Kinderen worden alleen niet genoemd in associatie met sodomieten.²³⁰ Om dit te verklaren zijn twee feiten van belang: de rol van kinderen in boeteboeken in het algemeen en de middeleeuwse visie op volwassen worden.

Op basis van onderzoek van Rob Meens kunnen kinderen in de boeteboeken grofweg in twee categorieën opgedeeld worden: *infantes*, kinderen tot zeven jaar oud die alleen in de boete van ouderen voorkomen en waarschijnlijk zelf geen boete deden, en *pueri*, kinderen tussen zeven en twintig jaar die wel zelfstandig in de canons voorkomen en wel zelf boete deden.²³¹ De aan *pueri* opgelegde boetes zijn consequent lager dan boetes van volwassenen en hebben waarschijnlijk een educatief karakter.²³² Meerdere boeteboeken uit verschillende families bevatten namelijk canons waarin een jongen die voor het eerst een specifieke zonde begaat een lage boete kreeg. Voor een tweede keer kreeg hij een iets hogere boete. Als dezelfde persoon echter als volwassene de zonde opnieuw beging, werd een aanzienlijk hogere boete opgelegd.²³³ Hierachter lijkt het idee te liggen dat

²²⁸ Deze uitzondering is 4b.Be.3.22.

²²⁹ Foucault, *De Geschiedenis van de Seksualiteit*, 40: 'Tot het einde van de achttiende eeuw werden de seksuele praktijken (...) door drie grote ondubbelzinnige codes beheerst: het canonieke recht, de christelijke zielzorg en de burgerlijke wet. (...) De echtelijke seks werd achtervolgd door regels en raadgevingen. (...) De "rest" bleef veel vager: men hoeft maar te denken aan de ongewisse status van de 'sodomie' of aan de onverschilligheid jegens de seksualiteit van de kinderen.' Deze opmerkingen sluiten aan bij de inmiddels achterhaalde opvatting van Philippe Ariès dat kinderen in de middeleeuwen als miniatuurvolwassenen werden gezien en de kindertijd niet als een aparte fase in het leven van de mens werd gezien en daarom werd genegeerd. Voor een verwerping van dit idee en een uitgebreidere historiografie over de studie naar kinderen in de middeleeuwen, zie: Albrecht Classen, "Philippe Ariès and the Consequences. History of Childhood, Family Relations, and Personal Emotions. Where do we stand today?," in *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance. The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, red. Albrecht Classen (Berlijn en New York: De Gruyter, 2005), 1-65.

²³⁰ Dat kinderen wel bij andere seksuele daden worden genoemd, maar niet in canons waarin verwijzingen naar Sodom voorkomen is al door Payer opgemerkt. Hij draagt echter geen verklaring aan. Zie: Payer, *Sex and the Penitentials*, 136.

²³¹ Rob Meens, "Children and Confession in the Early Middle Ages," in *The Church and Childhood*, red. Diana Wood (Oxford: Blackwell Publishers, 1994), 53-55. Dit is een generalisatie. De daadwerkelijke indeling is complexer en lijkt enigszins per familie te verschillen. In het *P.Cummeani* wordt bijvoorbeeld onderscheid gemaakt tussen *pueri*, *minimi* en *paruuli*. Uit de canons over *pueri* wordt duidelijk dat deze jongens niet ouder zijn dan 20 jaar (2.Cu.10.3). *Minimi* zijn waarschijnlijk jonger dan *pueri*, aangezien alleen in de canons over homo-erotische seksuele zonden van *minimi* de mogelijkheid besproken wordt dat zij niet seksueel bevlucht werden, doordat ze nog niet konden klaarkomen (2.Cu.10.4). Daarnaast wordt uit een canon waarin een '*puer paruulus*' door een oudere *puer* (seksueel) wordt onderdrukt duidelijk dat *paruuli* jonger waren dan *puer* (2.Cu.10.9). Uit de canons is niet af te leiden of *paruuli* jonger of ouder dan *minimi* zijn. In het *P.Umbrense* wordt er onderscheid gemaakt tussen *infantes* en *pueri*. De oudste *pueri* die genoemd worden zijn vijftientig jaar (3.Um.1.9.9). Binnen deze categorie *pueri* wordt onderscheid gemaakt tussen *pueri* jonger dan vijftien en ouder dan vijftien jaar. Tot zijn vijftiende was een *puer* namelijk onderworpen aan de wil van zijn vader (2.Um.2.12.26). Daarnaast krijgen jongens onder de vijftien voor anale penetratie een lagere boete dan andere *pueri* (2.Um.1.2.7). De bovengrens van de leeftijdscategorie wordt bepaald door het feit dat een *puer* die in het klooster leefde tot zijn vijftientigste geen wijding mocht ontvangen (2.Um.2.9.9). In het *P.Ps.Bedae* wordt onderscheid gemaakt tussen de '*juvenis, adulescens, senex en pueri*' (4b.Be.INL). Het *P.Ecgberhti* voegt hier nog de categorie *infans* aan toe (4b.Ec.INL.50).

²³² Dit is ook al opgemerkt door Allen J. Frantzen, zie: Allen J. Frantzen, "Where the Boys Are: Children and Sex in the Anglo-Saxon Penitentials," in *Becoming Male in the Middle Ages*, red. Jeffrey Jerome Cohen en Bonnie Wheeler (New York: Garland, 1997), 42-66.

²³³ Voor een voorbeeld van dit mechanisme bij een homo-erotische daad, zie: 2.Cu.10.2-3.

kinderen door hun jeugd spelenderwijs zonden begaan, maar nog gestuurd kunnen worden in hun gedrag door kleine boetes. Als zij deze zonden door de boetes echter niet afleerden en op latere leeftijd nog steeds uitvoerden, kregen zij een extra hoge boete, aangezien de zonden nu niet meer als experimentele jeugdzonden bestempeld konden worden. Dit idee van spelenderwijs zondigen of jeugdzonden komt ook terug in de titel van het hoofdstuk 2.Cu.2, waarin seksuele jeugdzonden besproken worden: *'let us now set forth the decrees of our fathers before us on the (sinful) playing of boys.'*²³⁴

Dat bepaalde seksuele daden als onderdeel van seksuele experimenten wel voor jongens, maar niet voor volwassenen geaccepteerd werden, wordt ook uit één van Alcuinus' brieven aan een oud-leerling duidelijk: *'What is this that I hear about you, (...) that you are still addicted to the filthy practices of boys and have never been willing to give up what you should never have done?'*²³⁵ Alcuinus waarschuwt vervolgens dat de ziel van de student, als hij zijn leven niet betert, *'will burn in the flames of Sodom'*.²³⁶ Wat deze *'filthy practices of boys'* precies inhouden, wordt uit de brief niet duidelijk. De koppeling met Sodom en de parallel met in boeteboeken besproken handelingen van jongens wijzen er echter op dat deze handelingen een homo-erotisch karakter hadden.

Dat boete bij kinderen een educatieve functie had om door hen uit seksuele experimenten voortgekomen gedrag te veranderen, wordt bevestigd door het algemeen vroegmiddeleeuws denken over kinderen. Een jongen werd in kerkelijke bronnen gezien als een *tabula rasa* die door goede instructie van ouders en clerici tot een blauwdruk voor de christelijke toekomst gevormd kon worden.²³⁷ Dit belang van goede instructie wordt ook duidelijk in het middeleeuws denken over de transitie van kind tot man. In deze overgangperiode, waarin de mens als *adolescens* werd aangeduid, werden twee elementen ontwikkeld die integraal waren aan het man-zijn.²³⁸ Het eerste element kwam door natuurlijke veranderingen tot stand: het stijgen van de temperatuur van het bloed in een man waardoor de seksuele organen aan de buitenzijde van het lichaam zich konden ontwikkelen, de seksuele verlangens van een man ontwaakten en hij krachtiger werd dan een vrouw.²³⁹ Deze nieuwe kracht en seksuele verlangens moesten in legitieme banen geleid worden. Dit aanleren van de legitieme kanalisatie van lusten is het tweede element in de ontwikkeling van jongen naar man.²⁴⁰ Na het voltooiën van deze transitieperiode was volgens Isidorus van Sevilla geen spraken meer van een *puer*, maar van een *iuvenaris* wiens hoofdtaak het ondersteunen (*iuvare*) van de van hem afhankelijke personen was.²⁴¹ Wie deze personen waren komt terug in de drie door Vern Bellough opgestelde kerntaken van een man waarop middeleeuwse ideeën van mannelijkheid gestoeld waren:

²³⁴ 2.Cu.2.: ponamus nunc de ludis puerilibus priorum statuta patrum nostrorum.

²³⁵ Alcuinus, *Epistola 294*. (Vertaling: Frantzen, *Before the Closet*, 199.)

²³⁶ Idem.

²³⁷ Janet L. Nelson, "Parents, Children, and the Church in the Earlier Middle Ages," in *The Church and Childhood*, red. Diana Wood (Oxford: Blackwell Publishers, 1994), 81-114; Valerie L. Garver, "The Influence of Monastic Ideals upon Carolingian Conceptions of Childhood," in *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance. The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, red. Albrecht Classen (Berlijn en New York: De Gruyter, 2005), 84-85.

²³⁸ Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 71-72. Binnen de boeteboeken wordt de *adolescens* vaak niet apart van de *puer* genoemd. In de volgende gedeelten in boeteboeken worden adolescenten wel specifiek benoemd: 2.Cu.10.21, 4b.Ec.INL.r.49, 4b.Be.3.1, 4b.Be.3.17, 4b.Be.INL.

²³⁹ Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 71-72.

²⁴⁰ Voor het belang van deze ontwikkeling, zie: Frantzen, "Where the Boys Are," 58-59.

²⁴¹ Voor een uitleg van Isidorus' opvatting over volwassen worden, zie Abraham, *Anticipating Sin in Medieval Society*, 71-72.

*'impregnating women, protecting dependents and serving as provider for one's family.'*²⁴² Gezien dit belang van een familie voor mannelijkheid is het niet verrassend dat in boeteboeken pogingen naar voren komen om de lusten van kinderen 'juist', dat is richting vrouwen, te kanaliseren.

Dat de educatieve taak van de boeteboeken die bestond uit het kanaliseren van mannelijke lusten door ze op het 'juiste' geslacht te richten, biedt een mogelijke verklaring voor het ontbreken van de connectie tussen kinderen en sodomieten. Een kind kon geen sodomiet genoemd worden of met sodomieten vergeleken worden, aangezien geaccepteerd werd dat sommige kinderen spelenderwijs homo-erotische daden uitvoerden als onderdeel van het leren kanaliseren van de ontwikkelende seksuele lusten. Van een volwassene werd echter verwacht dat de lusten wél juist gekanaliseerd waren. Het niet juist kanaliseren van mannelijke lust na de overgangsfase van de *adolescens* lijkt dus onderdeel van de zonden van een sodomiet te zijn geweest. Dit sluit aan bij Alcuinus waarschuwing aan zijn leerling dat hij door het voortzetten van zijn seksuele jeugdzonden samen met de sodomieten in de hel zou belanden en verklaart de vermeende vrouwelijkheid van sodomieten die uit de context van de *Iudicia Theodori* en het *P.Ecgberhti* duidelijk werd: doordat de juiste kanalisatie van mannelijke lust onderdeel van het volwassen worden was, werden deze mannen niet als volwaardig volwassen mannen en dus als minder mannelijk gezien.²⁴³

Conclusie: sodomieten en homoseksuelen

Uit de analyse in dit hoofdstuk is gebleken dat de term sodomieten als verwijzing naar de Bijbelse sodomieten en als verwijzing naar een contemporaine Angelsaksische groep wordt gebruikt. Aan beide groepen werden dezelfde karakteristieken verbonden: de leden waren volwassen mannen die hun lusten niet 'juist' kanaliseerden. Doordat het leren kanaliseren van mannelijke lusten een cruciale ontwikkeling in de overgang van jongen naar man was, werden sodomieten, zoals uit de contextanalyse in het vorige hoofdstuk al is gebleken, vaak met een verminderde mannelijkheid geassocieerd. De manier waarop deze 'verkeerde' kanalisatie van mannelijke lust tot uiting kwam, is uit de contextanalyse in het vorige hoofdstuk en de in dit hoofdstuk geanalyseerde boetes duidelijk geworden: sodomieten pleegden frequent homo-erotische seksuele daden. Ze hadden dus een homo-erotische seksuele oriëntatie.

In Angelsaksisch gebied bestond dus een groep mensen die ingedeeld was op basis van de afwijkende kanalisatie van hun mannelijke lusten, die zich uitte in een homo-erotische seksuele oriëntatie en leidde tot een vermeende verminderde mannelijkheid. Deze groep personen bestond dus uit mensen die vergelijkbare daden door een vergelijkbaar gebrek in hun ontwikkeling pleegden. Het feit dat leden van deze groep door hun homo-erotische handelingen gekarakteriseerd werden, lijkt vergelijkbaar met de hedendaagse groep homoseksuelen. Zo'n vergelijking is echter misleidend. Zo wordt uit de canons niet duidelijk dat de personen uitsluitend homo-erotische of ook hetero-erotische daden uitvoerden. Daarnaast wordt seksualiteit tegenwoordig als onveranderlijk gezien: een persoon is vanaf zijn geboorte homo. De homo-erotische seksuele oriëntatie van sodomieten kwam echter voort uit een gebrekkige ontwikkeling van hun mannelijkheid als adolescenten. Tot slot zeggen de boeteboeken niets over zelfidentificatie, terwijl dit voor lidmaatschap van de hedendaagse groep homoseksuelen

²⁴² Vern L. Bullough, "On Being Male in the Middle Ages," in *Medieval Masculinities: Regarding Men in the Middle Ages*, red. C.A. Lees (Londen en Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), 32.

²⁴³ Deze koppeling tussen verminderde mannelijkheid en het 'verkeerd' kanaliseren van mannelijke lust komt ook terug in de door William E. Burgwinkle uitgevoerde overzichtsstudie van de samenhang tussen Sodomie, masculiniteit en wet in Frankrijk tussen 1050-1230. Hoewel Burgwinkle ook eerdere tradities bespreekt, negeert hij boeteboeken helaas. Hierdoor creëert hij het idee dat voor de eerste helft van de elfde eeuw in kerkelijke bronnen nauwelijks over homo-erotiek werd geschreven. Burgwinkle, *Sodomy, Masculinity and Law in Medieval Literature*, 19-45, 200-202.

wel belangrijk is. Dat de auteurs van de boeteboeken een groep zondaars identificeerden die allemaal dezelfde 'verkeerde' kanalisatie van lust hadden, betekent namelijk niet dat deze personen zichzelf actief als 'sodomiet' identificeerden. Het was een door afnemers van boete gecreëerde groep.

Conclusie: de Bijbelse en Angelsaksische sodomiet

Lange tijd is bij de bestudering van homo-erotische handelingen in boeteboeken het op Foucault gebaseerde idee aangehouden dat verwijzingen naar Sodom en sodomieten verwijzingen naar een specifieke daad zijn: anale penetratie. Deze algemene opvatting waarbij één definitie voor Sodom in 'de boeteboeken' wordt opgesteld strookt echter niet met het in hoofdstuk 1 toegelichte belang van de literaire en historische contextualisering van boeteboeken. Het lijkt twijfelachtig dat ondanks de verandering van de historische context, de boetetraditie en de literaire context boeteboeken tussen 500 en 850 een identieke definitie van Sodom hanteerde. In de loop van deze scriptie is dan ook gebleken dat dit niet het geval was.

Er zijn echter wel twee overeenkomstige associaties met sodomieten die in de meest boeteboeken terugkeren. De eerste associatie werd door een contextanalyse in hoofdstuk 2 duidelijk. De canons met verwijzingen naar sodomieten zijn in hoofdstuk drie in drie verschillende contexten verdeeld. In iedere context heeft de verwijzing naar Sodom een iets andere, maar wel vergelijkbare functie. In de daadcontext geeft het toelichting over de wijze waarop de daad of categorie daden uitgevoerd wordt. Gezien de homo-erotische context waarin canons over Sodom in de meeste boeteboeken staan, geven verwijzingen in een daadcontext aan dat de daad of categorie daden met een man werd gepleegd. In canons die in een partnercontext staan, worden verwijzingen naar Sodom gebruikt als toelichting op de identiteit van de partner: de partner was een man. In een partner-dadercontext specificiert de verwijzing naar Sodom het type partner: een man die homo-erotische geslachtsgemeenschap met andere mannen had. Hoewel in alle contexten sodomieten gebruikt worden om het homo-erotische karakter van de canons weer te geven, creëert iedere context zijn eigen nadruk. De daadcontext benadrukt de zondigheid van de daad, de partnercontext zondigheid van de identiteit van de partner en de daadcontext de zondigheid van de identiteit van de dader. In al de contexten worden Sodomieten dus met homo-erotiek geassocieerd. Verbazingwekkend, aangezien, zoals in de inleiding duidelijk werd, in de historiografie vooral oog is voor het idee dat Sodoms zonden een vage, bijna allesomvattende categorie seksuele wandaden was die zeker niet tot homo-erotiek beperkt bleef. Uit een analyse van het gebruik van Sodoms zonden buiten de boeteboeken in Angelsaksische en Ierse bronnen tussen 500 en 850 is echter gebleken dat deze specifieke associatie met homo-erotiek door deze bronnen juist wel ondersteund wordt.

De tweede associatie werd duidelijk uit de vergelijking van de boete op Sodom met andere boetes in hoofdstuk 2 en een analyse van de boete in de canons waarin sodomieten voorkomen in hoofdstuk 3 is duidelijk geworden dat sodomieten naast homo-erotiek, ook met een homo-erotische seksuele oriëntatie geassocieerd werden. De seksuele lusten van een sodomieten richtten zich, in andere woorden, niet slechts eenmalig tot hetzelfde geslacht, maar herhaaldelijk. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat deze gerichtheid niet uitsluitende homo-erotisch hoeft te zijn geweest. Het zou kunnen dat mannen die met sodomieten vergeleken werden ook hetero-erotische geslachtsgemeenschap hadden.

Hoewel een gedeelte van de associaties met sodomieten in de boeteboeken dus overeenkomen, zijn er ook verschillen. In hoofdstuk 2 werd duidelijk dat sodomieten alleen in de in Angelsaksische context opgestelde boeteboeken met een verminderde mannelijkheid geassocieerd werden. Daarnaast bleek dat het gebruik van de dader-partnercontext zich ook tot deze boeteboeken beperkte. Hierop aansluitend werd in hoofdstuk 3 vastgesteld dat het gebruik van sodomieten in de in Angelsaksische context geschreven boeteboeken afwijkt van het gebruikt in andere families. In de andere families

worden sodomieten slechts gebruikt om te verwijzen naar de inwoners van Sodom. De zojuist genoemde associaties die met sodomieten verbonden waren, werden door verwijzingen naar de inwoners van Sodom aan de dader in de canons verbonden. In de Angelsaksische context werden sodomieten niet langer op deze vergelijkende manier gebruikt. De sodomieten in deze boeteboeken verwezen naar een contemporaine groep mensen, waarvan de leden sodomieten genoemd werden. De genoemde associaties, namelijk het uitvoeren van homo-erotische handelingen, de homo-erotische seksuele oriëntatie en de verminderde mannelijkheid, waren voorwaarden om als lid van deze groep te worden gezien.

In hoofdstuk 3 werd duidelijk dat de kenmerken die aan deze contemporaine Angelsaksische sodomieten verbonden werden, kunnen worden verklaard door het feit dat alleen volwassen mannen als lid werden gezien. Een cruciaal onderdeel van het volwassen worden was namelijk het leren kanaliseren van de in de adolescentie ontstane mannelijke lusten. Een echte man richtte zijn lusten op vrouwen, om zo een gezin te kunnen starten om de hoofdtaak van mannelijkheid in de zijn levensfase als *iuvenis* te kunnen verrichten: het stichten en ondersteunen van een familie. De (gedeeltelijke) seksuele oriëntatie van personen op andere mannen leidde er dus toe dat zij als minder goed ontwikkelde mannen, dus als minder mannelijk werden gezien. Er is dus een duidelijke relatie tussen de leeftijd van de contemporaine sodomieten, volwassenen, hun seksuele oriëntatie, homo-erotisch en de hun toegeschreven genderidentiteit, vrouwelijk.

Aan de hand van het gebruik van sodomieten in Angelsaksische boeteboeken kan de conclusie getrokken worden dat de aanhangers van de op Foucaults geschriften gebaseerde theorie dat in de middeleeuwen slechts seksuele daden uitgeoefend door een scala aan niet met elkaar gerelateerde mensen voorkwamen, verworpen worden. Er bestonden in de hoofden van de auteurs en gebruikers van de boeteboeken wel degelijk identiteitsgroepen gebaseerd op een uit hetzelfde defect in de (seksuele) opvoeding voortgekomen gedeelde homo-erotische seksuele oriëntatie.

Bij deze conclusie moeten echter wel twee kanttekeningen geplaatst worden. Ten eerste betekent dit niet dat sodomieten de middeleeuwse homoseksuelen waren. Zoals in hoofdstuk 3 al aangestipt is, kan er niet vanuit gegaan worden dat het lidmaatschap van de groep sodomieten op auto-identificatie beruste. Ook wordt homoseksualiteit als aangeboren gezien. Sodomieten ontwikkelden hun 'defect' pas op latere leeftijd. De tweede kanttekening ligt in het verlengde van dit punt. De Angelsaksische 'identiteitsgroep' sodomieten is gecreëerd in boeteboeken door de personen die boetes oplegden. Het feit dat sodomieten in de hoofden van deze personen één groep vormden, hoeft geen afspiegeling te zijn van de beleving van de daders zelf.

Appendix A

In dit document wordt een beknopt overzicht gegeven van de context waarin de canons over Sodom in de voor deze scriptie bestudeerde boeteboeken staan. Uit praktische overwegingen is voor langere boeteboeken alleen de directe context gegeven. De kolom 'thematische eenheden en daders' bevat informatie die in hoofdstuk 2 is toegelicht. De boeteboeken staan ingedeeld op basis van familie. De boeteboeken zijn op basis van de verschillende families ingedeeld. Naast de naam van het boeteboek is de in hoofdstuk 2 en 3 gebruikte afkorting weergegeven.

De proto-boeteboeken

SINODUS LUCI VICTORIE: 1.LV.

CANONS	Onderwerp
1	Diefstal
2	Doodslag (zonder voorbedachte rade)
3	Man pleegt overspel
4	Voor barbaren als gids werken
5	Meineed
6	Man bevuilt zijn moeder
7	Man zondigt met dier
8	Man begaat 'mannelijke wandaad' op de wijze van de sodomieten Man pleegt interfemorale geslachtsgemeenschap op de wijze van de sodomieten Man bevredigt zichzelf
9	Alternatieve straf voor bovengenoemde zonden als de dader geen eed van perfectie afgelegd heeft.

ECERPTA QUEDAM DE LIBRO DAUIDIS: 1.LD.

CANONS	Onderwerp
1-4	Dronkenschap
5	Man pleegt ontucht met non Man pleegt ontucht met andermans vrouw Man pleegt ontucht met beest Man pleegt ontucht met man
6	Man pleegt ontucht met nog niet verloofde maagd Man pleegt ontucht met nog niet verloofde weduwe
7	Bisschop pleegt ontucht of fraude Priester pleegt ontucht of fraude Diaken pleegt ontucht of fraude Monnik zonder wijding pleegt ontucht of fraude
8-9	Man die zichzelf bevlekt
10	Bisschop begaat grote zonden
11	Priester, diaken, subdiaken of maagd dood een man of begaat ontucht met een beest, met zijn zus of met iemand anders vrouw of plant een man te vergiftigen.

PRAEFATIO GILDAE: 1.GI.

CANONS	Onderwerp
1-5	Man pleegt natuurlijke of sodomitische ontucht
6	Diefstal
7-8	Gulzigheid: Opbraken van de hostie door gulzigheid (of ziekte) Braken door gulzigheid
9	Door achteloosheid verliezen van de hostie
10	Door dronkenschap niet kunnen zingen
11	Bestialiteit
12	Communie vieren met een geëxcommuniceerde
13	Onwetend aas eten
14	Algemene regel over boetepraktijk
15-16	Over het doen van taken in het klooster
17-18	Over boosheid
19-21	Over slordigheid: te laat opstaan, per ongeluk woorden in de schrift veranderen bij het voorlezen, de hostie per ongeluk laten vallen
22	Door eigen wil tijdens slaap verontreinigd raken
23-24	Regels met betrekking tot offers

De Ierse familie

COLUMBANUS A: 1.CA. MONNIKEN

CANONS	Onderwerp
1	Inleiding
2	Alleen voornemen om te zondigen, maar dit niet uitvoeren: moord, ontucht, diefstal, dronkenschap, iemand slaan, het klooster verlaten
3	Ernstige zonden plegen: moord, sodomitisch doen, eenmalig of meermalig ontucht plegen of het klooster verlaten
4	Diefstal
5	Je broeder slaan, waardoor bloed vloeit
6	Verkeerd omgaan met de hostie: door dronkenschap opbraken, door ziekte opbraken of verliezen
7	Jezelf verontreinigen
8	Valse getuigenis geven
9-12	Minder belangrijke zaken met betrekking tot niet ordelijk gedrag in het klooster
15-16	Over het doen van taken in het klooster

PAENITENTIALE S. COLUMBANI B: 1.CB. CLERICI

CANONS	Onderwerp
1	Moord
2	Ontucht plegen, waaruit een kind voortkomt
3	Ontucht plegen zoals de sodomieten
4	Ontucht met vrouwen, maar geen kind en niet bekend geraakt onder de mensen
5	Meineed
6	Magie bedrijven
7	Diefstal

8	Iemand met een wijding die als leek zonen en dochters had en weer met zijn vroegere vrouw slaapt
9	Slaan van iemand, waarbij bloed vrijkomt
10	Bestialiteit en zelfbevrediging
11	Een vrouw begeren, maar er niet naar kunnen handelen omdat de vrouw het niet toestaat
12	De hostie: verliezen, door dronkenschap opbraken.

PAENITENTIALE S. COLUMBANI C: 1.CB. LEKEN

CANONS	Onderwerp
13	Moord
14	Getrouwde man: overspel met de vrouw van iemand anders
15	Ontucht plegen op de sodomitische manier: door vrouwelijke geslachtsgemeenschap met een man
16	Getrouwde of ongetrouwde man: ontucht met ongetrouwde vrouwen (weduwen of maagden)
17	Getrouwde of ongetrouwde man: Bestialiteit en zelfbevrediging
18	Vader of moeder: misbruikt eigen kind
19	Diefstal: eenmalig of vaak
20	Meineed
21	Iemand slaan, waardoor bloed vloeit
22	Overdaad van drank of eten
23	Ontucht willen plegen, maar niet gedaan doordat de vrouw niet wilde
24	Eten of drinken naast tempels
25	Communie hebben met de volgers van Bonosus of andere ketters
26-30	Over kleine zonden van monniken

PAENITENTIALE CUMMEANI: 1.CU.2 (ONTUCHT)

CANONS	Onderwerp
1-5	Natuurlijke ontucht
6	Ontucht met beest
7	Ontucht met moeder
8	Bevuilers van hun lippen
9-10	Ontucht met mannen 9: De mannelijke wandaad ' <i>ut sodomite</i> ' 10: Interfemoraal
11-16	Solitaire seksuele zonden
19	Diefstal: eenmalig of vaak
20	Meineed
21	Iemand slaan, waardoor bloed vloeit
22	Overdaad van drank of eten
23	Ontucht willen plegen, maar niet gedaan doordat de vrouw niet wilde
24	Eten of drinken naast tempels
25	Communie hebben met de volgers van Bonosus of andere ketters
26-30	Over kleine zonden van monniken

De Iudicia Theodori

PAENITENTIALE UMBRENSSE: 3.UM.

HOOFDSTUK	Thematische eenheden	canons	Onderwerp
1.2: OVER ONTUCHT	Ontucht met vrouwen	1	Ontucht met een maagd of een getrouwde vrouw
	Mannen-mannen/dieren: anaal, bron 1	2	Vaak ontucht met een man of een dier ontucht
	Mannen-mannen/dieren: anaal, bron 2	3	Seks met een beest
		4	Man ouder dan 15 jaar heeft seks met man
		5	Ontucht met man
		6	sodomieten en <i>molles</i>
	Mannen-mannen: anaal, bron 3	7	Deze mannelijke wandaad: Eén keer, gewoontelijk, onder de 15, als jongen
	Mannen-mannen: interfemoraal	8	Interfemorale geslachtsgemeenschap
	Mannen: solitair	9-10	Zelfverontreiniging en onuitgevoerde begeerte tot ontucht
	Jongen	11	Ontucht met een jongen
	Vrouwen buiten het huwelijk	12-14	Ontucht met een vrouw, solitaire ontucht hebben, dader is weduwe of meisje
	Orale geslachtsgemeenschap	15	Sperma in de mond gooien
	Ontucht met familieleden	16	Ontucht met moeder
		(17)	(Alternatieve straf voor personen die vaak ontucht plegen)
		18	Ontucht met zus
		19	Broer ontucht met broer
		20	Moeder ontucht met zoon
21		Zelfvermaak met ontuchtige gedachten	
1.7: OVR VERSCHILLENDE TEKORTKOMINGEN VAN DE DIENAREN VAN GOD	Het aanraken van vrouwen	22	Een vrouw in gedachten liefhebben
		1	Priester verontreinigd, door het aanraken of kussen van een vrouw
		2	Priester kust een vrouw
		3	Priester verontreinigd door fantasieën
		4	Priester doet aan zelfbevrediging
		5	Priester weigert stervende boete af te nemen
Monnik of heilige maagd	6	Begaan ontucht	

	Illegitieme seksuele daden door een niet gespecificeerde dienaar van God	7	Vaak door vervuild door sterkte van fantasieën	
		8	Zelfverontreiniging in slaap in de kerk	
		9	Zelfbevrediging (1x of vaker)	
		10	Interfemorale geslachtsgemeenschap	
		11	Zelfverontreiniging : een jongen of iemand met een wijding	
		12-13	Terugvallen in een seculiere gewoonte: monnik, geen monnik	
		14	Trouwen ouder dan 16 jaar oud (toegestaan). Trouwen na wijding (niet toegestaan)	
	Jongens die willen trouwen			
	1.14: DE BOETE VOOR SPECIALE ONREGELMATIGHEDEN IN HET HUWELIJK	Voorwaarden voor het sluiten van een huwelijk	1-3	Boete voor eerste, tweede en derde huwelijk.
		Overspel	4	Een man ontdekt dat zijn vrouw overspelig is, maar wil niet scheiden
Geloftes (over onthouding)		5-7	Verbod op dwaze geloftes, boete voor vrouwen die zonder medeweten van man een gelofte doen, boete op trouwen met een vrouw die een gelofte heeft afgelegd	
Overspel en scheiden door man		8-12		
Overspel en scheiden door vrouw		11-15		
Onreinheid		16	Een vrouw die het bloed van haar man proeft	
Periodes waarin een vrouw niet in de kerk mag komen		17-18		
Geslachtsgemeenschap tussen man en vrouw op niet toegestane tijden of manieren		19-13		
Het doden of verwaarlozen van je kind		24-30		
2.12: HUWELIJKSWETTEN				

CANONES GREGORII: 3.GR.

Thematische eenheid	Canons	Onderwerp
Getrouwen / huwelijksgeboden	62-86	Onder andere: overspel, het afleggen van een gelofte, een man die zijn vrouw verlaat, een vrouw die zijn man verlaat, illegitieme huwelijkspartners
Algemene boeteregel	87	Een priester mag de zonden van een bisschop niet onthullen
Monnik ²⁴⁴	88	Pleeft ontucht
Ontucht met familieleden	89-90	Ontucht met zus of met moeder
Eenmalige ontucht met mannen	91	Ontucht met een man, ontucht met een man van boven de 15
Als gewoonte / herhaaldelijk zondigen	92	Ontucht, algemeen
	93	Met een beest of met een man
	94	Diefstal
Vrouwen buiten het huwelijk	95-97	Eenmalig of vaker ontucht met een andere vrouw, seks met zichzelf
Algemene boeteregel	98	Wie veel kwaad doet: moord, overspel met een dier of met een vrouw en diefstal
Kinderen	99-100 ²⁴⁵	Jongen pleegt ontucht met andere jongen of gooit sperma in de mond
Sodomieten	101	Sodomieten en <i>molles</i>
Moeders die kind verwaarlozen of doden	101-106a	Rijke of arme vrouw vermoordt zoon, zoon niet laten dopen, zoon overlijdt zonder gedoopt te zijn
Getrouwen	106	Gemeenschap op een onjuiste wijze: anaal of van achteren. Gemeenschap op een onjuiste tijd: tijdens menstruatie

CANONES COTTONIANI: 3.CO.

HOOFDSTUK	Thematische eenheden	Canons	Onderwerp
9: OVER HET HUWELIJK	Getrouwen / huwelijksgeboden	78-112	Onder andere: legitieme huwelijkspartners, overspel, mannen die hun vrouw verlaten, vrouwen die hun man verlaten, geloften, regels voor onthouding van geslachtsgemeenschap

²⁴⁴ Uit de context wordt niet duidelijk of canons 89-91 bij canon 88 horen: in 89-91 wordt geen duidelijk onderwerp genoemd, de canons beginnen met: '*si cum*' of '*si autem*'. Het is mogelijk dat de dader in deze canons de monnik uit canon 88 is. In dit geval vormen 99-91 een eenheid over ontucht door monniken met verschillende (tegen de maatschappelijke verbanden indruisende) partners.

²⁴⁵ Het is onduidelijk of canon 100 bij 99 hoort. De canon luidt: '*Si semen per os mittit, III annos peniteat.*' Het lijkt waarschijnlijk dat dit een specificatie is van 99, waarin jongens met elkaar ontucht plegen. De straf ligt namelijk aanzienlijk lager dan canons over orale bevrediging tussen volwassen mannen. Het *P.Umbrense* legt hier namelijk 7 jaar boete voor op.

12: OVER DIVERSE VORMEN VAN ONTUCHT	Ontucht door priesters	150	Vervuilt zichzelf
	Als gewoonte / herhaaldelijk ontucht plegen	151	Ontucht algemeen
	Mannen	152	Ontucht met mannen of dieren
	Ontucht met familieleden	153-154	Moeder of zus
	Getrouwen	155-156	Op ongeoorloofde wijze: anaal of van achteren. Op ongeoorloofde tijd: tijdens menstruatie
	Vrouwen, buiten het huwelijk	157-158	Lesbi-erotische ontucht, zelfbevrediging
	Orale gelsachtsgemeenschap	159	Sperma in mond gooien
	Jongens	160	Jongens plegen ontucht met elkaar
	Sodomieten en molles	161-162	Sodomieten en <i>molles</i>
	Monniken	162	Ontucht, algemeen

CANONES DACHERIANA: 3.DA.

CANONS	Onderwerp
151	Magie
152	Meinedigen
153	Sodomieten
154	<i>Molles</i>
155	Legitieme tijden om te vasten
156	Rol presbyter in kerk

CAPITULA BASILIENSIS: 3.BA

63	Per ongeluk bloed van bloedend tandvlees doorslikken.
64A	Meinedigen
64B	Sodomieten
64C	<i>Molles</i>
65	Wat op een weg gevonden wordt mag mee worden genomen.
66	Rol van leken in de eredienst.

De continentale familie

Paenitentialia Minora

PAENITENTIALE BURGUNDENSE: 4A.BU.

CANONS	Onderwerp
1-3	Moord en doodslag
4	Ontucht zoals de sodomieten deden
5-6	Meineed

7	Ernstige diefstal
8	Overspel
9-10	Het bedrijven van magie
11	Ontucht met een vrouw door: clericus, monnik, diaken of priester
12	Na bekering opnieuw ontucht met vroegere vrouw, door: clericus, diaken of priester
13	Ontucht met een non of vrouw met een gelofte door: clericus, monnik, diaken of priester
14	Zelfbevrediging
15	Grafschennis
16	Begeren ontucht te plegen, maar begeerte niet uitvoeren
17-18	Verkeerd omgaan met de hostie: verliezen of door vraatzucht of dronkenschap opraken
19	Kind onderdrukken
20	Door magie storm opwekken
21	Afpersing

PAENITENTIALE BOBBIENSE: 4A.BO.

CANONS	Onderwerp
1	Moord
2	Ontucht waaruit een kind voortkomt (<i>maxima ruina</i>)
3	Ontucht zoals de sodomieten deden
4-5	Doodslag en poging tot moord
6-7	Meineed
8	Diefstal
9-10	Magie
11	Na bekering opnieuw ontucht met vroegere vrouw, door: clericus, diaken of priester
12	Ontucht met een non of vrouw met een gelofte door: clericus, monnik, diaken of priester
13	Zelfbevrediging
14	Grafschennis
15	Begeren ontucht te plegen, maar begeerte niet uitvoeren
16	Verkeerd omgaan met de hostie: verliezen of door vraatzucht of dronkenschap opraken
17	Kind onderdrukken
18	Door magie storm opwekken
19	Amputatie
20	Afpersing

PAENITENTIALE SLETSTATENSE: 4A.SL.

CANONS	Onderwerp
1-3	Moord
4	Ontucht zoals de sodomieten deden
5-6	Meineed
7	Diefstal
8	Overspel met een non of vrouw met een gelofte door: clericus, monnik, diaken of priester
9	Magie
10	Ontucht met een vrouw door: clericus, monnik, diaken

11	Na bekering opnieuw ontucht met vroegere vrouw, door: clericus, diaken of priester
12	Ontucht meteen non of vrouw met een gelofte = overspel. Verwijst naar canon 8
13	Zelfbevrediging
14	Grafschennis
15	Begeren ontucht te plegen, maar begeerte niet uitvoeren
16-17	Verkeerd omgaan met de hostie: verliezen of door vraatzucht of dronkenschap opbraken
18	Kind onderdrukken
19	Amputatie
20	Afpersing

PAENITENTIALE MERSEBURGENSE A: 4A.MA.

CANONS	Onderwerp
1-3	Moord
4	Ontucht zoals de sodomieten deden
5-6	Meineed
7	Diefstal
8	Ontucht met andermans vrouw of maagd, door: leek, clericus, monnik, diaken, subdiaken, priester of bisschop
9-10	Magie
11	Ontucht met andermans vrouw of maagd, door: leek
12	Na bekering opnieuw ontucht met vroegere vrouw, door: clericus, diaken of priester
13	Ontucht meteen non of vrouw met een gelofte = overspel. Verwijst naar canon 8
14	Zelfbevrediging
15	Grafschennis
16	Begeren ontucht te plegen, maar begeerte niet uitvoeren
17	Verkeerd omgaan met de hostie: verliezen of door vraatzucht of dronkenschap opbraken
18	Kind onderdrukken
19	Amputatie
20	Afpersing

PAENITENTIALE MERSEBURGENSE B: 4A.MB.

CANONS	Onderwerp
17	Priester of diaken begaat ernstige zonden zonder dat dit algemeen bekend wordt en zonder dat hij boete doet
18	Ontucht met familie (bloedgenoten)
19	Ontucht met peettante
20	Ontucht zoals de sodomieten deden
21	Personen die toestemmen ontucht te plegen

PAENITENTIALE PARISIENSE SIMPLEX: 4A.PS.

CANONS	Onderwerp
1-3	Moord
4-5	Meineed
6	Diefstal

7	Overspel met getrouwde vrouw of maagd, door: clericus, monnik, diaken of priester
8	Ontucht met een non of vrouw met een gelofte, door: clericus, monnik, diaken of priester
9	Grafschennis
11-36	Overig
37	Ontucht zoals de sodomieten deden
38	Ontucht willen plegen, maar het niet uitvoeren
39	Vervuild door woord of kwade blik, maar zonder de intentie lichamelijke ontucht te plegen of door sterke onreine gedachten vervuild worden
40	Door eigen wil in de slaap verontreinigd raken
41	Niet uitgevoerd voornemen in slaap verontreinigd te raken
42	Ontucht met dier

PAENITENTIALE SANGALLENSE SIMPLEX: 4A.SS.

HOOFDSTUK	Canons	Onderwerp
GEEN TITEL	1-2	Moord
OVER MEINEED	3-4	Meineed
OVER DIEFSTAL	5	Diefstal
OVERSPEL	6	Overspel met getrouwde vrouw of maagd, door: bisschop, priester, monnik, diaken
	7	Zelfbevrediging
	8	Niet uitgevoerd verlangen om met een vrouw te zondigen
OVER OFFERS	9-13	Onder andere: verkeerd omgaan met de hostie, een kind onderdrukken en amputatie
OVER ONTUCHT	14	Ontucht zoals de sodomieten deden door priester of leek
	15	Ontucht met moeder
	16	Ontucht met dier door clerici, diakenen of priesters

Paenitentialia Ps.Bedae-Ecgberhti

PAENITENTIALE ECGBERHTI: 4B.EC.

HOOFDSTUK	Dader/onderwerp	Canons	Onderwerp
1: DE CAPITALIA	Hoofdzonden	1-2	De hoofdzonden: hoogmoed, jaloezie, ontucht, ijdelheid, woede, somberheid, hebzucht, vraatzucht.
		3	Door Augustinus toegevoegde zonden: heiligschennis, slaafse idolatrie (bijvoorbeeld auspiciën en relieken), overspel, valse getuigenis, diefstal, roof, regelmatige dronkenschap, afgoderij, <i>molles</i> , sodomieten, lasteraars, personen die meineed plegen.
	Boetes voor (varianties op) deze zonden	4-5	Algemene boete volgens Paulus en Augustinus: veel vasten en veel aalmoezen geven
		6	Specifieke boetes voor herhaaldelijk plegen van hoofdzonden, door: leken, clerici,

			subdiakens, diakens, priesters en bisschoppen
		7	Boete voor kleine zonden (diefstal, valse getuigenis en dergelijken), door leken, clerici, subdiakens, diakens, priesters of bisschoppen
		8	Het als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde, door bisschoppen, priesters, diakenen, subdiakens, clerici of leken.
		9-10	Ontucht door monnik met non of meisje.
		11	Broedermoord en vadermoord
2:OVERIGE DOOR LUST VEROORZAAKTE WANDADEN	<i>Seksuele daden buiten het huwelijk</i>		
3:OVER DE BOETE VAN CLERICI	Algemeen/introductie	1	Bisschop, priester of diaken die op meeneed, ontucht of diefstal wordt betrappt (moet afgezet worden)
	Bisschop	2	Natuurlijke ontucht
	Priester	3-4	Met meisje zonder wijding of non of <i>masculus</i>
	Diaken (die wel of geen monnik zijn)	5-6	Ontucht met meisje
	Monnik (met wijding en zonder wijding)	7-8	Ontucht met meisje
	Clericus (zonder wijding als monnik)	9-11	Ontucht, herhaalde ontucht, ontucht met een non, herhaalde ontucht met een non, ontucht waaruit een kind voortkomt
	Maagdlijke non (met en zonder wijding)	12	Met een leek
	Monnik	13-15	Ontucht: algemeen, met een meisje, met een non en alleen verlangen
	Mannelijke leek	17-18	Gehuwd: met een non zonder zwangerschap, met een non met zwangerschap. Ongehuwd: algemeen ontucht of als gewoonte.
	Ontucht met een man	19	Het plegen van de zonden van de sodomieten: als sodomiet, als persoon met wijding, als <i>mollis</i> , als jongen
		20	Interfemorale ontucht: één of twee keer
		21	Anale ontucht: als man of als jongen
	Ontucht met een dier	22-24	Eenmalig of meermalig door een jongen, bisschop, priester, diaken of clericus

PAENITENTIALE PS. BEDAE: 4B.BE.

HOOFDSTUK	Dader	Canons	Onderwerp
3: OVER ONTUCHT	Adolescenten	1-6	Ontucht met een maagd, met een meisje onder de twintig, met een weduwe, ontucht waaruit een zoon voorkomt,

	Monniken	7-8	Bevuilt een leek, met of zonder zwangerschap
	Diaken, monnik zonder graad en presbyters	9	Ontucht, algemeen
	Non	10-11	Ontucht met een leek of monnik
	Getrouwde man	12-16	Ontucht met andermans vrouw, een slaaf en een slaaf waaruit een zwangerschap voortkomt
	Adolescenten	17-18	Ontucht met zus of moeder
	Sodomieten	19	Algemeen
		20	Als het een gewoonte is of als het monniken zijn
		21	Interfemoraal
		22	Kinderen die op deze manier zijn onderdrukt
	Vrouwen	23-24	Vrouw met een vrouw, non met een non ' <i>per machinam</i> '
	Personen die met een dier zondigen	25-26	
	Veelplegers	27-28	Leek die vaak ontucht pleegt met een leek en personen die lange tijd ontucht, meened en andere wandaden plegen
	Kinderen	29-34	
	Personen die met zichzelf ontucht hebben	35-36	
	Huwelijksbepalingen	37	Tijden waarop getrouwden zich van seks moeten onthouden
		38	Boete voor penetratie 'van achteren'
		39	Boete voor anale penetratie
		40	Boete voor niet dopen van kind

Appendix B

In dit document wordt een overzicht gegeven van de boetes op de homo-erotische daden uit de voor deze scriptie onderzochte boeteboeken. Deze tabel is gebaseerd op een door Allen J. Frantzen gemaakte tabel voor het *Paenitentiale Umbrense*, het *Paenitentiale Ecgberthi* en het *Paenitentiale Bedae*. Aangezien in hoofdstuk 2 voor een aantal plaatsen een andere interpretatie dan Frantzen hanteerde wordt aangedragen komen de boetes voor deze boeteboeken in de onderstaande tabel niet overeen met de tabel van Frantzen.

Wanneer in de kolom 'dader' man of mannen staat zonder dat een Latijnse term vermeld staat, wordt in het boetenboek het algemene *qui* gebruikt. Uit de context is dan afgeleid dat het om mannen gaat. Voor sommige boeteboeken wordt naast een canonnummer ter verduidelijking een paginanummer genoemd. Deze paginanummers verwijzen naar: Bieler, *The Irish Penitentials*.

BOETEBOEK	CANON	ZONDE	ACTOR	BOETE	SODOM
PRAEFATIO GILDAE	1	Sodomitische of natuurlijke ontucht	Presbyter met monastieke gelofte	<p>Ieder uur om vergeving vragen.</p> <p>Elke week één dag vasten behalve in de vijftig dagentijd na Pasen.</p> <p>Een beperkt dieet op andere dagen.</p> <p>Hij ontvang weinig hooi voor zijn bed.</p> <p>Tijdens de drie veertigdagen periodes doet hij op een eigen gekozen manier extra boete.</p> <p>Hij moet zich hele gehoorzaam opstellen.</p> <p>Pas na anderhalf jaar weer de eucharistie ontvangen, tenzij zijn ziel voor die tijd dreigt te vergaan.</p>	JA
	2	Sodomitische of natuurlijke ontucht	Monnik met een lagere rang	<p>3 jaar boete, maar met meer brood en, als hij een arbeider is, een Romeinse beker met melk.</p>	JA (context)

	3	Sodomitische of natuurlijke ontucht	Priester of diaken zonder wijding als monnik	Boete doen als een monnik zonder graad	JA (context)
	4	Voornemen sodomitische of natuurlijke ontucht te begaan	Monnik zonder monastieke gelofte	1,5 jaar boete, maar de abt mag dit aanpassen als de monnik gehoorzaam is.	JA (context)
	5	Sodomitische of natuurlijke ontucht	Diaken of priester	Volgens de oude vaders: Priester: 12 jaar. Diaken: 7 jaar	JA
	22	Jezelf opzettelijk tijdens de slaap bevuilen	<i>Man</i>	3 uur waken of 28 of 30 psalmen zingen.	
S.AQUILONALIS BRITANIAE	1	Zondigen met man	Diaken	Verliest wijding + 3 jaar in buitenlands klooster als vreemde + 1 jaar als broeder	NEE
		Zondigen met man	Priester	Verliest wijding + 3 jaar in buitenlands klooster als vreemde + 2 jaar als broeder	NEE
		Zondigen met man	Abt	Verliest wijding + 3 jaar in buitenlands klooster als vreemde + 7 jaar als broeder	NEE
		Zondigen met man	Bisschop	Verliest wijding + 3 jaar in buitenlands klooster als vreemde + 7 jaar als broeder ²⁴⁶	NEE
S.LUCI VICTORIE	8 ²⁴⁷	Mannelijke misdaad van de sodomieten doen	Man met gelofte	4 jaar	JA

²⁴⁶ In het tiende-eeuwse Franse Ms. Parijs Bibl. Nationale, Ms. Lat 3182, één van de twee handschriften waarin deze tekst is overgeleverd, staat in plaats voor bisschoppen en abten een extra boete van vier in plaats van zeven jaar. Volgens Bieler heeft de kopiist hier waarschijnlijk het Romeinse cijfer *uiii* gelezen als *iiii*: Bieler, *The Irish Penitentials*, 242.

²⁴⁷ De boetes in deze canon zijn voor mannen met een gelofte. Canon 9 specificeert dat deze straffen alleen gelden voor mannen die een gelofte van perfectie af hebben gelegd. Als personen zonder deze gelofte deze zonden begaan moet één jaar van de boeten van drie jaar afgetrokken worden. De boeten die hoger of lager zijn dan drie jaar moeten ook aangepast worden, maar de aanpassing hiervan wordt aan de afnemer van de biecht overgelaten.

	8	Interfemoraal	Man met gelofte	3 jaar	JA ²⁴⁸
	8	Alleen masturberen	Man met gelofte	1 jaar	NEE
EXCERPTA QUEDAM DE LIBRO DAVIDIS	5	Ontucht begaan	Een man (<i>masculus</i>)	Voor de rest van het leven: leven voor God, dood voor de wereld.	NEE
P.VINNIANI	(2) ²⁴⁹	Anaal ontucht plegen (<i>in terga</i>)	Jongens (<i>puer</i>)	2 jaar	NEE
	(2)		Mannen (<i>vir</i>)	3 jaar	NEE
	(2)	Anaal ontucht (<i>in terga</i>), gewoonte	Mannen/ jongens	7 jaar ²⁵⁰	NEE
	(3)	Orale seks	Mannen	3 jaar	NEE
		Gewoonte: orale seks	Mannen	7 jaar	NEE
P.COLUMBANI	A3	Sodomitisch doen (<i>sodomiticum fecerit</i>) begaan	Mannen (waarschijnlijk in monastieke context)	10 jaar	JA
	A7	Jezelf bevuilen	Jonge man (<i>iunior</i>)	1 jaar	
	B3	Ontucht begaan als de sodomieten (<i>sicut sodomitae</i>)	Mannen (waarschijnlijk clerici)	10 jaar: eerste 3 op water en brood, laatste 7 zonder wijn en vlees. Dader mag nooit meer met dezelfde man leven	JA
	B10	Jezelf bevuilen	<i>Mannen</i>	2 of 3 jaar	

²⁴⁸ Traditioneel wordt dit gedeelte van de canon opgevat als zelfstandig van het gedeelte in canon 8 waarin sodomieten genoemd worden. In hoofdstuk 2 wordt de hier gebruikte visie dat beide gedeeltes van de canon verbonden zijn beargumenteerd.

²⁴⁹ Het is onduidelijk of de eerste vier canons van het *P. Vinniani* tot het oorspronkelijke werk behoorde, aangezien ze slechts in het Ms. Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, Lat. 2233 (Theol. Lat. 725) overgeleverd zijn. Dit handschrift is rond 800 in Salzburg geschreven. De canons staan in dit manuscript voor het begin van het eigenlijke *P. Vinniani* onder de titel '*XII NUNC DE PRIORUM STATUTA NOSTRUM PATRUM PROPON<AMUS>*.' De andere drie handschriften waarin (delen van) het *P. Vinniani* overgeleverd zijn bevatten deze canons niet. De canons komen bijna woordelijk overeen met canons uit het *P. Cummeani*. Bieler betwijfelt dan ook of deze canons oorspronkelijk tot het *P. Vinniani* behoorden. Bieler, *The Irisch Penitentials*, 75,242.

²⁵⁰ Bieler heeft in zijn reconstructie van de tekst deze zeven jaar toegevoegd. In het handschrift ontbreekt dit nummer, waardoor de canon incompleet is. De canon komt echter bijna woordelijk overeen met een canon uit het *P. Cummeani*. In deze canon staat een 7.

	B15	Ontucht begaan op een sodomitische manier (<i>sodomitico ritu</i>)	Leken	7 jaar: eerste 3 op water, brood, zout en gedroogde producten uit de tuin. Laatste 4 zonder wijn en vlees.	JA
P.CUMMEANI	2.7 ²⁵¹	Orale seks	Mannen?	4 jaar	NEE
	2.8	Orale seks, gewoonte	Mannen?	7 jaar	NEE
	2.9	Mannelijke misdaad als de sodomieten begaan (<i>scelus uirile ut Sodomite</i>)	Mannen	7 jaar	JA
	2.10	Interfemorale seks	Mannen (vir)	7 jaar	JA
	10.2	Een simpele kus	Jongens (<i>puer</i>)	6 speciale vasten	NEE
	10.2	Een verleidelijke (<i>illecebrosus</i>) kus zonder vervuiling	Jongens (<i>puer</i>)	8 speciale vasten	NEE
	10.2	Een verleidelijke kust met vervuiling of een omhelzing	Jongens (<i>puer</i>)	10 speciale vasten	NEE
	10.3	Kussen	Jongens ouder dan 20 (<i>adultus</i>)	40 dagen: aan een andere tafel en buiten de kerk op brood en water leven	NEE
	10.4	Elkaar stimuleren en ontuchtige daden imiteren, maar niet vervuild raken door jonge leeftijd	Kinderen (<i>minimus</i>)	20 dagen	NEE
	10.4	Elkaar frequent stimuleren en ontuchtige daden imiteren, maar niet vervuild door jonge leeftijd	Kinderen (<i>minimus</i>)	40 dagen	NEE
	10.6	Samen masturberen en boete doen voor communie	Jongens, ouder dan 20 (<i>puer</i>)	20 of 40 dagen	NEE
	10.7	Na boete nog een keer samen masturberen	Jongens, ouder dan 20 (<i>puer</i>)	100 dagen	NEE
	10.7	Na boete meerdere keren samen masturberen	Jongens, ouder dan 20 (<i>puer</i>)	1 jaar	NEE

²⁵¹ Uit de context wordt niet helemaal duidelijk of deze daad bij de in 2.9 genoemde daden hoort. Als dit het geval is, slaat deze canon op mannen die orale geslachtsgemeenschap met mannen hebben. Gezien de verwoording van de canon, de verwoording van 2.9 en het feit dat deze canon in latere boeteboeken overgenomen is in een hetero-erotische context kan echter ook beargumenteerd worden dat de canon niet op mannen, maar slaat op 'bevuilers van de lippen' (de aanduiding die de canon gebruikt voor orale geslachtsgemeenschap) ongeacht hun geslacht.

	10.8	Interfemorale ontucht	Jongens, ouder dan 20 (<i>puer</i>)	100 dagen	NEE
	10.8	Herhaaldelijk interfemorale ontucht	Jongens, ouder dan 20 (<i>puer</i>)	1 jaar	NEE
	10.9	Onderdrukt door een oudere, zonder toestemming	Kleine jongen van tien (<i>puer paruulus</i>)	1 week	NEE
	10.9	Onderdrukt door een oudere, met toestemming	Kleine jongen van 10 (<i>puer paruulus</i>)	20 dagen	NEE
	10.13	Alleen masturberen, eerste keer	Man (<i>vir</i>)	100 dagen	NEE
	10.13	Alleen masturberen, herhaaldelijk	Man (<i>vir</i>)	1 jaar	NEE
	10.14	Interfemorale seks, eerste keer	Mannen (<i>vir</i>)	1 jaar	NEE
	10.14	Interfemorale seks, vaker	Mannen (<i>vir</i>)	2 jaar	NEE
	10.15	Anale ontucht	Jongens (<i>puer</i>)	2 jaar	NEE
	10.15	Anale ontucht	Mannen (<i>vir</i>)	3 of 4 jaar	NEE
	10.15	Anale ontucht, gewoonte	Mannen (<i>vir</i>)	7 jaar, aard van de boete door de priester (<i>sacerdos</i>) besloten	NEE
	10.16	Orale seks	Mannen?	4 jaar	NEE
	10.16	Orale seks	Mannen?	7 jaar	NEE
P. AMBROSIANUM	2.1	Ontucht met een man	Mannen (<i>masculus</i>)	Rest van leven: dood voor de wereld voor God leven	NEE
	2.4	Vrouwelijkheid in je lichaam oproepen en daardoor met zonden bevekt raken	Man (<i>vir</i>)	2 jaar op water en brood	NEE
	2.4	Vrouwelijkheid in je lichaam oproepen en daardoor met zonde bevekt raken, maar verdedigt door leeftijd en aard van kennis	Man (<i>vir</i>)	1 jaar op water en brood	NEE
P. BIGOTIANUM	2.1 (221)	Vaak anale geslachtsgemeenschap hebben met mannen (<i>coire</i>)	Mannen (<i>masculus</i>)	10 jaar	NEE
	2.2 (221)	Interfemorale ontucht	Mannen (<i>vir</i>)	2 jaar	NEE
	2.3 (221)	Masturbatie, eerste keer	Man (<i>vir</i>)	100 dagen	NEE

	2.3 (221)	Masturbatie, herhaaldelijk	Man (<i>vir</i>)	1 jaar	NEE
	2.4 (221)	Orale ontucht, eerste keer	Mannen	4 jaar	NEE
	2.4 (221)	Orale ontucht, herhaaldelijk	Mannen	7 jaar	NEE
	2.5 (221)	Orale en interfemorale ontucht, - masturbatie en vaak seks met man. ²⁵²	Jongens tussen 12 en 20 jaar (<i>puer</i>)	Helft van de straf volwassenen	NEE
	2.5 (221)	Orale en interfemorale ontucht, masturbatie en vaak seks met man. ⁵	Jongens jonger dan 12 (<i>iuniores</i>)	Nog lichter dan de in c. 2.5 voorgestelde boete	NEE
	3.1 (221)	Ontucht met natuurlijke broer	Man	7 of 15 jaar	NEE
P. UMBRENSSE	1.2.2	Vaak anale penetratie met man (<i>masculus</i>)	Man	10 jaar	NEE
	1.2.4	Anale penetratie met man (<i>masculus</i>) ²⁵³	Man ouder dan 15	15 jaar	NEE
	1.2.5	Anale penetratie met man (<i>masculus</i>)	Man (<i>masculus</i>)	10 jaar	NEE
	1.2.6	Sodomieten	Vrouwelijke man	7 jaar	JA
	1.2.6	<i>Molles</i>	Vrouwelijke man	Als een overspelige vrouw (7 jaar)	NEE
	1.2.7	Één keer homo-erotische anale penetratie plegen	Man	4 jaar	NEE ²⁵⁴
	1.2.7	Herhaaldelijk anale penetratie	Man	Zoals Basilius zegt	NEE
	1.2.7	Passieve positie in homo-erotische anale penetratie	Kind dat nog geen 15 is	1 jaar, net als een vrouw	NEE
	1.2.7	Eerste keer homo-erotische anale penetratie	Jongen (<i>puer</i>)	2 jaar	NEE
	1.2.7	Meerdere keren homo-erotische anale penetratie	Jongen (<i>puer</i>)	4 jaar	NEE
	1.2.8	Interfemoraal	Man	1 jaar of de 3 veertigdagen periodes	NEE

²⁵² Het is onduidelijk om welke zonden het precies gaat. In de canon wordt verwezen naar '*praefata scelera*'. Wat hieronder valt is niet duidelijk. Het is mogelijk dat hiermee de zonden uit de voorgaande canon bedoeld worden, één keer orale ontucht en gewoontelijke orale ontucht. Het lijkt mij echter waarschijnlijker dat de meervoudsvorm niet slaat op deze twee frequenties van het bedrijven van orale ontucht, maar op de verschillende zonden die in de canons 2.1-2.4 genoemd worden.

²⁵³ Het is onduidelijk of de canon een man boven de vijftien die seks heeft met een andere man veroordeelt, of een man die seks heeft met een man van boven de vijftien. In de tabel is van de tweede interpretatie uitgegaan. Deze interpretatie wordt in hoofdstuk 2 verder toegelicht.

²⁵⁴ Het woord Sodomie komt in deze canon niet voor. Er staat '*hoc virile scelus*'. Hoewel dit doorgaans als verwijzing naar de sodomieten uit canon 2.6 is in hoofdstuk 2 beargumenteerd dat dit naar anale penetratie in het algemeen verwijst.

	1.2.9	Masturbatie	Man	40 dagen	NEE
	1.2.11	Met een jongen (<i>puer</i>) ontucht plegen	Jongen (<i>puer</i>)	Slagen	NEE
	1.2.12	Met een vrouw ontucht plegen	Vrouw	3 jaar	NEE
	1.2.13	Alleen ontucht plegen	Vrouw	3 jaar	NEE
	1.2.14	Ontucht plegen (alleen of samen?)	Weduwe of meisje (<i>puella</i>)	3 jaar	NEE
	1.2.14	Ontucht plegen (alleen of samen?)	Getrouwde vrouw	Meer dan 3 jaar	NEE
	1.2.15	Orale seks	Man?	7 jaar. Elders tot einde van het leven voor beide deelnemers, 12 jaar, 7 jaar.	NEE
	1.2.19	Ontucht plegen met natuurlijke broeder	Man	15 jaar onthouden van vlees	NEE
	1.8.4	Masturbatie	Priester	3 weken vasten	NEE
	1.8.9	Zichzelf opwinden, eerste keer	Man	20 dagen	NEE
	1.8.9	Zichzelf opwinden (<i>excito</i>), vaker dan 1 keer	Man	20 dagen + extra vasten	NEE
	1.8.11	Zichzelf verontreinigen	Man	Veertig dagen	NEE
	1.8.11	Zichzelf verontreinigen	Jongen	20 dagen of hij moet geslagen worden	NEE
	1.8.11	Zichzelf verontreinigen	Man in order	Drie veertigdagen perioden	NEE
	1.8.11	Zichzelf verontreinigen, frequent	Man in order	1 jaar	NEE
CAN.COTTONIANI	26	Masturbatie	Priester	3 weken vasten	NEE
	28	Zichzelf opwinden (<i>excito</i>)	Man	20 dagen	NEE
	28	Zichzelf vaker dan 1 keer opwinden (<i>excito</i>)	Man	20 dagen + extra vasten	NEE
	152	Vaak met een man (<i>masculus</i>) zondigen (<i>peccare</i>)	Man	10 jaar of 7 jaar.	NEE
	157	Ontucht met een vrouw	Vrouw	3 jaar	NEE
	158	Met zichzelf seks (<i>coitum</i>) hebben	Vrouw	3 jaar	NEE
	160	Ontucht met een jongen	Jongen (<i>puer</i>)	Slagen	NEE

	161	Sodomieten	Man	7 jaar	JA
	161	<i>Molles</i>	Vrouwelijke man	1 jaar	JA
CAP.BASILIENSES	64B	Sodomieten	Sodomieten	7 jaar	JA
	64C	<i>Molles</i>	Vrouwelijke man	1 jaar als vrouw	JA?
CAN.DACHERIANA	153	Sodomieten	Sodomieten	7 jaar	JA
	154	<i>Molles</i>	Vrouwelijke man	1 jaar	JA?
CAN.GREGORII	91	Ontucht met een man (<i>masculus</i>)	Man (<i>masculus</i>) ²⁵⁵	10 jaar	NEE
	91B	Seks (<i>coiere</i>) met een man (<i>masculus</i>)	Man ouder dan 15 ²⁵⁶	25 jaar	NEE
	93B	Vaak zondigen (<i>pecare</i>) met man (<i>masculus</i>)	Man?	15 jaar	NEE
	95	Ontucht met een vrouw	Vrouw	3 jaar	NEE
	97	Met zichzelf seks (<i>coire</i>) hebben	Vrouw	3 jaar	NEE
	99	Ontucht met een jongen (<i>puer</i>)	Jongen (<i>puer</i>)	Slagen	NEE
	100	Orale seks met een jongen ²⁵⁷	Jongen	3 jaar	NEE
	101a	Sodomieten	Sodomieten	7 jaar	JA
	101b	<i>Molles</i>	<i>Molles</i>	7 jaar, waarvan 1 als overspelige vrouw	NEE
	118d	Masturbatie	Presbyter	3 weken	NEE
	119 B	Sperma opwekken, eerste keer	Man?	20 dagen	NEE
	119B	Sperma opwekken, tweede keer	Man?	40 dagen	NEE

²⁵⁵ In Hs. Oxford, Bodleian Library, Bodley 411(2122) (tweede helft tiende eeuw, Noord / Noord-Oost Frankrijk), Hs. Parijs, Bibliothèque Nationale, lat 2123 (rond 815, in Flavigny) en Hs. Parijs, Bibliothèque nationale de France, lat. 3848B (eind achtste, begin negende eeuw, in Flavigny) wordt de dader, *masculus*, in de canon genoemd. In de weergave van Hs. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 14780 (Rond 800 in Frankrijk) ontbreekt dit: '*Si cum masculum fornicare, X annis peniteat*'. De dader is in deze context niet direct duidelijk. De dader lijkt in deze weergave gelijk te zijn aan de dader in canon 88, een monnik. In deze canon wordt ontucht in het algemeen besproken. De canons 89-91B, waarin de dader niet gespecificeerd wordt, zouden dan een nadere invulling van canon 89 kunnen zijn.

²⁵⁶ Het is onduidelijk of 'post XV annos' in de brontekst op de leeftijd van de dader of van zijn partner slaat. Zie noot 6.

²⁵⁷ Uit de context wordt niet duidelijk wie de orale seks heeft. Als deze canon een eenheid vormt met canon 99 wordt het door jongens gepleegd. Als dit niet het geval is, is de canon hoogstwaarschijnlijk niet homo-erotic.

	119B	Sperma opwekken, vaker dan twee keer	Man?	Meer dan 40 dagen	NEE
P.ECGBERHTI	1.8	Het als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde(n)	Bisschop	14 jaar	JA
	1.8	Het als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde(n)	Presbyter	12 jaar	JA
	1.8	Het als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde(n)	Diaken	10 jaar	JA
	1.8	Het als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde(n)	Subdiaken	9 jaar	JA
	1.8	Het als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde(n)	Clericus	7 jaar	JA
	1.8	Het als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde(n)	Leek	5 jaar	JA
	2.5	Ontucht met natuurlijke broer	Man	15 jaar	NEE
	3.4	Gewoontelijke ontucht met een man (masculus)	Priester	7 jaar	NEE
	3.19	De zonde(n) van de sodomieten vaak uitvoeren	Sodomieten	10 jaar	JA
	3.19	De zonde(n) van de sodomieten één keer uitvoeren	Persoon in order	7 jaar	JA
	3.19	De zonde(n) van de sodomieten één keer uitvoeren	<i>Mollis</i>	1 jaar	JA
	3.19	De zonde(n) van de sodomieten één keer uitvoeren	Jongen (<i>puer</i>)	100 dagen	JA
	3.20	Interfemorale ontucht met man, eenmalig	Man (<i>vir</i>)	1 jaar	NEE
	3.20	Interfemorale ontucht met man, tweemaalig	Man (<i>vir</i>)	2 jaar	NEE
	3.21	Anale ontucht met man	Man (<i>vir</i>)	3 jaar	NEE
	3.21	Anale ontucht met een jongen	Jongen (<i>puer</i>)	2 jaar	NEE
P.PS.BEDAE	3.19	Sodomieten	Sodomieten	4 jaar	JA
	3.20	Als gewoonte plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde	Sodomieten	7 jaar	JA
	3.20	Éénmalig plegen van de met sodomieten geassocieerde zonde	Monniken	7 jaar	JA
	3.21	Interfemorale ontucht	Sodomieten	3 40-dagen periodes	JA

	3.22	Het seksueel misbruiken van een jongen (<i>puer</i>)	Sodomieten	(Voor het slachtoffer): 40 dagen of 40 psalmen	JA
P.BURGUNDENSE	4	Ontucht bedrijven zoals de sodomieten	Man?	10 jaar, 3 op water en brood. Nooit meer met de andere man slapen (<i>dormire</i>)	JA
	14	Door lust ontucht met zichzelf bedrijven	Man	1 jaar	NEE
P.BOBIENSE	3	Ontucht zoals de sodomieten	Man	10 jaar, 3 op water en brood. Nooit meer met de andere man slapen.	JA
	13	Door lust ontucht met zichzelf bedrijven	Man	1 jaar	NEE
P.PARIENSE SIMPLEX	37	Ontucht bedrijven zoals de sodomieten	Priester (<i>sacerdos</i>), diaken (<i>diaconus</i>), monnik (<i>monachus</i>)	10 jaar, 3 op water en brood, 7 zonder wijn en vlees. Nooit meer met de andere man leven (<i>maneo</i>)	JA
	54	1 keer ontucht plegen met een kind (<i>parvulus</i>) en hem stimuleren zonder verontreiniging	Kind (<i>parvulus</i>)	20 dagen	NEE
	54	Vaker ontucht plegen met een kind (<i>parvulus</i>) en hem stimuleren zonder verontreiniging	Kind (<i>parvulus</i>)	40 dagen	NEE
	56	Zonder toestemming: Onderdrukt door man van 20 jaar of ouder	Kleine jongen (<i>puer parvulus</i>)	1 week	NEE
	56	Met toestemming: Onderdrukt door man van 20 jaar of ouder	Kleine jongen (<i>puer parvulus</i>)	20 dagen	NEE
	57	Zichzelf verontreinigen (<i>inquinare</i>)	Man (<i>vir</i>)	50 dagen	NEE
	57	Zichzelf meer dan één keer verontreinigen (<i>inquinare</i>)	Man (<i>vir</i>)	1 jaar	NEE
	58	Interfemoraal ontucht plegen met man (<i>vir</i>)	Man (<i>vir</i>)	1 jaar	NEE
	58	Meer dan één keer interfemoraal ontucht plegen met een man (<i>vir</i>).	Man (<i>vir</i>)	2 jaar.	NEE

Appendix C

Dit document bestaat uit twee delen in het eerste deel wordt een overzicht van de voor deze scriptie relevante canons uit de bestudeerde boeteboeken weergegeven. In het tweede deel wordt de in deze scriptie gebruikte reconstructie van de Latijnse tekst van canons 3.Um.1.2.4, 3.Um.1.2.7 en 4b.Ec.3.19 onderbouwd.

Deel 1: weergave van relevante canons

Waar een uitgegeven vertaling van de canons bestaat, is deze vertaling in deel 1 weergegeven, hiervoor zijn de in de bronnenlijst van deze scriptie aangegeven vertalingen gebruikt. Voor de canons 3.Um.1.2.2-2.7 is echter gebruik gemaakt van de vertaling van Fulk, in: Fulk, "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore," 11. In hoofdstuk 2 en 3 worden voor meerdere canons alternatieve, betere, vertalingen gegeven en onderbouwd. Voor de leesbaarheid en consistentie worden deze in dit document niet weergegeven. Op deze manier kunnen de in hoofdstuk 2 en 3 voorgestelde vertalingen met de in de historiografie gangbare vertalingen vergeleken worden. De voor de Latijnse tekst geraadpleegde edities worden in de bronnenlijst weergegeven.

De verwijzingen in de hoofdstukken maken van afkorting naam gebruik om naar canons in specifieke boeteboeken te verwijzen. Deze afkorting is als volgt opgebouwd:

- Het eerste nummer en eventueel bijgaande letter: verwijst naar de verschillende families:
 5. De proto-boeteboeken
 6. De Ierse boeteboeken
 7. De Angelsaksische boeteboeken / *Iudicia Theodori*
 8. De continentale familie
 - a. De *Paenitalia Minora*
 - b. De *Ps.Bedae-Ecgberthi* boeteboeken
 - c. De tripartiete boeteboeken.
- De twee letters: verwijzen voor boeteboeken waarbij de naam uit één woord bestaat naar de eerste twee letters van de naam. Voor boeteboeken met een uit twee woorden opgebouwde naam is de eerste letter van ieder woord genomen. Deze letters zijn voor de duidelijkheid in de hieronder weergegeven lijst canons achter de namen van de boeteboeken geplaatst.
- De laatste cijfers verwijzen respectievelijk naar het hoofdstuk en de canon van het boeteboek. Voor het P.Umbrense dat uit twee boeken bestaat, wordt voor deze cijfers een 1 voor boek 1 of een 2 voor boek 2 geplaatst.
- De inleiding en epiloog van de boeteboeken zijn vaak niet in canons opgedeeld, daarom worden de laatste cijfers in dit geval voor regel- of paginanummers vervangen. Het *P.Bigotianum* kent geen doorlopende hoofdstuknummering. Daarom wordt naast het hoofdstuk en de canon ook het paginanummer waarop de canon te vinden is gegeven. De paginanummers verwijzing naar de in de bronnenlijst gespecificeerde canons.

Familie 1: proto-boeteboeken

Praefatio Gildae: 1.Gi.

1 A presbyter or a deacon committing natural fornication or sodomy who has previously taken the monastic vow shall do penance for three years. He shall seek pardon every hour and keep a special fast once every week except during the fifty days following the Passion. He shall have bread without limitation and a titbit fattened slightly with butter on Sunday; on the other days a ration of dry bread

and a dish enriched with a little fat, garden vegetables, a few eggs, British cheese, a Roman half/pint of milk in consideration of the weakness of the body in this age, also a Roman pint of whey or buttermilk for his thirst, and some water if he is a worker. He shall have his bed meagrely supplied with hay. For the three forty day periods he shall add something as far as his strength permits. He shall at all times deplore his guilt from his inmost heart. Above all things let him show the readiest obedience. After a year and a half he may receive the eucharist and come for the kiss of peace and sing the psalms with his brethren, lest his soul perish utterly from lacking so long a time the celestial medicine.

Praesbiter aut diaconus faciens fornicationem naturalem sive sodomitam prealato ante monachi voto iii annis poeniteat. Ueniam onmi hora roget, superpositionem faciet in una quaque hebdomada exceptis .i. diebus post passionem; pane sine mansura et ferculo aliquatenus butero inpinguato die dominico, caeteris uero diebus paxmati panis mansura et misso parum inpinguato, horti holeribus, ouis paucis, Britanico formullo utatur, himina Romana lactis pro fragilitate corporis istius eui, tenuclae uero uel battuti lactis sextario Romano sitis gratia et aqua talimpulo, si operarius est; lectum non multo feno instructum habeat; per iii xmas superaddat aliquid prout uirtus eius admiserit. Semper ex intimo corde defleat culpam suam; obedientiam prae omnibus libentissime excipiat. Post annum et dimandium eucharistiam summat, ad pacem ueniat, psalmus cum fratribus canat, ne penitus anima tanto tempore caelestis medicinae <ieiuna> intereat.

2 If any monk of lower rank (does this), he shall do penance for three years, but his allowance of bread shall be increased. If he is a worker he shall take a Roman pint of milk and another of whey and as much water as the intensity of his thirst requires.

Si quis inferior gradu possitus monachus, iii annis poeniteat, sed mensura graueter panis. Si operarius sextarium de lacte Romanum et alium de tenucla et aquam quantum sufficiat pro sitis ardore summat.

3. If however it is a presbyter or a deacon without monastic vow who has sinned, he shall do the penance as a monk not in holy orders.

Si uero sine monachi uotu presbiter aut diaconus peccauerit, sicut monachus sine gradu sic poeniteat.

4. But if a monk (merely) intends to commit (such) a sin, (he shall do penance) for a year and a half. The abbot has authority, however, to modify this if his obedience is pleasing to God and the abbot.

Si autem peccatum uoluerit monachus facere, anno et dimedo. Habet tamen abas huius rei moderandae facultatem, si oboedientia eius placita fuerit Deo et abati suo.

5. The ancient fathers commanded twelve (years) of penance for a presbyter and seven for a deacon.

Antiqui patres .xii. presbitero et .vii. diacono poenitentiae statuere.

11. One who sins with a beast shall expiate his guilt for a year; if by himself alone, for three forty-day periods.

Peccans cum pecode anno; si ipse solus, iii, xmas daluat culpam

22. He who willingly has been defiled in sleep, if the monastic house is abundantly supplied with beer and flesh, shall make a standing vigil for three hours of the night if his health is strong. But if it has poor fare, standing as a suppliant he shall sing twenty-eight or thirty psalms or make satisfaction with extra work.

Qui uolante obscene liquor maculatus fuerit dormiendo, si ceruisa et carne habundat cenubium, iii noctis horis stando uigilet, si sane uirtutis est. si uero paperem uictum habet, xxviii aut xxx psalmos canet stando psuplex aut opera extraordinario pendat.

[Synod of North Britain – Sinodus Aquilonalis Britanniae: 1.Sa.](#)

1. Anyone who sins with a woman or with a man shall be sent away to live in a monastery of another country and shall do penance, after he has confessed, for three years in confinement; and afterwards as a brother subject to the altar of that monastery he shall do penance at the discretion of his teacher; if he is a deacon, for one year; if a presbyter, for three years; if a bishop or abbot, for seven years; each being deprived of his order.

Cum muliere uel cum uiro peccans quis expellatur ut alterius patriae cenubio uiat, et peniteat confessus iii annis clausus, et postea frater illius altari subiectus anno uno diaconus, iii, presibeter, vii²⁵⁸ episcopus et abbas suo quisque ordine priuatus doctoris iudicio peniteat.

2. Whoever has defiled himself shall do penance in confinement for a year; a boy of twelve years for forty days; one of twenty years, three forty-day periods; if a third time, for a year; if a fourth time, he shall do penance in permanent exile under another abbot.

Qui se ipsum quinquauerit, annum clausus poeniteat, puer XII annorum XL, XX annorum III XLmis ; diaconus anno clausus et cum frateribus poeniteat demedio; sacerdos uno anno clausus et cum frateribus altero.

Synod of the Grove of Victory – Synodus Luci Victorie: 1.Lv.

8: [In substance] He who is guilty of sodomy in its various forms shall do penance for four, three, or two years according to the nature of the offence .

Qui facit scelus virile ut sodomite, .iiii. annis. Qui uero in femoribus, iii. Annis; manu autem siue alterius siue sua ii. Annis.

Synodus I Patricii: 1.Sp.

9: A monk or a virgin, the one from one place, the other from another, shall not take lodging in the same inn, nor travel in the same carriage from village to village, nor carry on prolonged conversations together.

Monachus et uirgo unus abhinc et alia ab aliunde in uno hospitio non commaneant nec in uno curru a uilla in uillam discurreant nec adsidue inuicem confabulationem exercent.

Familie 2: Ierse familie

Penitential of Finnian – Penitentialis Vinniani: 2.Vi.

(1): A boy who communicates in the sacrament although he has sinned with a beast, shall do penance for a hundred days on bread and water.

Puer qui sacrificium communicat peccans cum pecode c dies peniteat cum pane et aqua

(2): Those practising homosexuality, if they are boys, two years, if men, three; if however it has become a habit, seven, and in addition, the manner of penance shall be decided according to the judgement of a priest

In terga uero fornicantes, si pueri sint, annos ii, si uiri, iii; si autem in consuetudine uertunt <vii> et modus paenitentiae additur iudicio sacerdotis

(3): Those who satisfy their desires with their lips, three years. If it has become a habit, seven years. *Desideria suis labiis complentes iii annos. Si in consuetudine fuerint adsueti, vii annos.*

14: But if one of the clerical order is on familiar terms with any woman and he has himself done no evil with her, neither by cohabiting nor by lascivious embraces, this is his penance: For such time as he has her he shall withdraw from the communion of the altar and do penance for forty days and nights with bread and water and tear out of his heart his fellowship with the woman, and so be restored to the altar.

Si qui<s> autem ex clericis habuerit familiaritatem alicuius femine et ipse nihil mali fecerit cum ea nec commando nec oscolando illecebrosus, penitentia haec est: quamdiu habeat abstineat se a communion altaris et peniteat xl diebus et noctibus cum pane et aqua et consortium femine de corde suo absciderit et ita restituatur altario.

21: but if, as we have said, she bears a child and her sin is manifest, <she shall do penance> For six years <with bread and water. , as is the judgement in the case of a cleric, and in the seventh year she shall be joined to the altar, and then we say her crown can be restored and she may don a white

²⁵⁸ Hs. Parijs, *Bibl. Nationale*, Hs. Lat. 3182: 4 jaar (volgens Bieler verschrijving van Romeinse cijfers).

robe and be pronounced a virgin. So a cleric who has fallen ought likewise to receive the clerical office in the seventh year after the labour of penance, as saith Scripture: Seven times a just man falleth and ariseth, that is, after seven years of penance he who fell can be called 'just' and in the eighth year evil shall not lay hold on him, but for the remainder (of his life) let him preserve himself carefully lest he fall, since as Solomon saith, as a dog returning to his vomit becomes odious, so is he who through his own negligence reverts to his sin.

Si autem genuerit, ut diximus, filium et manifestum peccatum eius fuerit, ui. Annis, sicut iudicatum est de cleric et in septimo iugatur altario, et tunc dicimus posse renouare coronam et induere uestimentum album debere et uirginem nuncupare. Ita clericus qui cecidit eodem modo in septimo anno post laborem penitentiae debet accipere clericatus officium sicut ait scriptura: septies cadit iustus et resurgit, id est post <septem> annos penitentiae potest iustus uocari qui cecidit et in octauo non obtinebit eum malum, sed de cetero seruet se fortiter ne cadat, quia, sicut salomon dicit, sicut canes reuertens ad uomitum suum hodibilis fit ita qui per neglatiam suam ruertitura ad peccatum suum.

29: But by contraries, as we said, let us make haste to cure contraries and to cleanse away these faults from our hearts and introduce heavenly virtues in their places: patience must arise for wrathfulness; kindliness, or the love of God and of one's neighbour, for envy; for detraction, restraint of heart and tongue; for dejection, spiritual joy; for greed, liberality.

Sed contrariis, ut diximus, festinemus curare contraria et mundemus ea de cordibus nostris et insinuamus uirtutes caelestes pro illis : patientia pro ira, mansuetudo et dilectio Dei et proximorum pro inuidia, pro detractione continentia cordis et linguae, pro tristitia gaudium spirituale, pro cupiditate largitas nasci debet.

Paenitentiale Columbani : 2.Ca. / 2.Cb.

A3 But if anyone has sinned in act with the common sins, if he has committed the sin of murder or sodomy, let him do penance for ten years; if he has committed fornication once only, let him do penance three years, if oftener seven years. If a monk has deserted and broken his vows, if he repents and returns at once, let him do penance three forty-day periods, but if after a period of years, three years.

Si quis autem peccatis praeualentibus facto peccauerit, , si homicidium aut sodomiticum fecerit peccatum, x annis paeniteat; si fornicauerit semel tantum, tribus annis monachus paeniteat; si saepius, septem annis. Si discesserit et uota fegerit, si cito paenitens redierit, tribus quadragesimis, si autem post annos, tribus annis paeniteat.

B2: if anyone has fallen to the depth of ruin and begotten a child, let him do penance as an exile for seven years on bread and water; then only, at the discretion of the priest, let him be restored to the altar.

Si quis ruina maxima ceciderit et filium genuerit, septem annis peregrinus in pane et aque paeniteat; tunc primum sacerdotis iudicio iungatur altario.

B3: But if anyone has committed fornication as the sodomites did, let him do penance for ten years, for the three first on bread and water, but for the seven others let him refrain from wine and meat, and let him never again live with the other man

Si quis autem fornicauerit sicut sodomitae fecerunt, x annis paeniteat, iii primis cum pane et aqua , vii uero aliis abstineat se a uino et carnibus et non maneat cum alio in aeternum

B4: however, if anyone has committed fornication with women, but has not begotten a child, and it has not become known among people: if he is a cleric three years, if a monk or a deacon, five years, if a priest, seven, if a bishop twelve.

Si quis uero fornicauerit quidem cum mulieribus sed non filium generauerit et in notitiam hominum non uenerit, si clericus, iii annis, si monachus uel diaconus, v annis, si sacerdos vii, si episcopus xii annis.

B15: But if any layman has committed fornication in sodomite fashion, that is, has sinned by effeminate intercourse with a male, let him do penance for seven years, for the three first on bread and water and salt and dry produce of the garden, for the remaining four let him refrain from wine and meat, and thus let his guilt be remitted to him, and let the priest pray for him, and so let him be restored to the altar.

Si quis uero laicus fornicauerit sodomitico ritu, id est cum masculo coitu faemineo peccauerit, vii. Annis paeniteat, iii primis cum pane et aqua et sale et fructibus horti siccis, quattuor reliquis abstineat se a uino et carnibus et ita dimittatur illi sua culpa et sacerdos oret pro illo et sic iungatur altario.

Paenitentiale Cummeani : 2.Cu.

2.7: He who defiles his mother shall do penance for three years with perpetual exile

Moechator matris suae ann(is) iii cum peregrinatione perenni peniteat.

2.8: Those who befoul their lips shall do penance for four years; if they are accustomed to the habit they shall do penance for seven years.

Moechantes in labiis, iiii ann(is) peniteant; si in consuetudine fuerint adueti, vii ann(is) peniteant.

2.9: So shall those who commit sodomy do penance for seven years.

Sic qui faciunt scelus uirile ut Sodomite, vii ann(is) peniteant.

2.10: For femoral intercourse, two years.

Si uero in femoribus II ann(is)

2.11: He who merely desire in his mind to commit fornication, but is not able, shall do penance for one year, especially in the three forty-day periods.

Qui concupiscit mente tantum fornicari sed non potuit, i ann(o) peniteat, maxime in tribus xlmis.

2.12: He who is polluted by an evil word or glance, yet did not wish to commit bodily fornication, shall do penance for twenty or forty days according to the nature of his sin.

Qui per turpiloquium uel aspectu conquinatus est, non tamen uoluit fornicare corporaliter, xx uel xl diebus iuxta qualitatem peccantis peniteat

2.13: But if he is polluted by the violent assault of a thought he shall do penance for seven days.

Si autem inpugnatione cogitationis uiolenter conquinatus est vii diebus peniteat.

2.14: he who for a long time is lured by a thought to commit fornication, and resists the thought too half-heartedly, shall do penance for one or two or more days, according to the duration of the thought.

Qui diu pluribus diebus, quantum exierit diuturnitas cogitationis peniteat.

2.15: He who is willingly polluted during sleep, shall arise and sing nine psalms in order, kneeling; on the following day he shall live on bread and water; or he shall sing thirty psalms, bending his knees at the end of each.

Qui in somnis uoluntate pollutus est, surgat caatque genua flectendo viii in ordine psalmos, in crostino cum pane et aqua uiuat; uel xxx psalmos flectendo genua unius cuiusque in fine canat.

2.16: He who desires to sin during sleep, or is unintentionally polluted, fifteen psalms; he who sins but is not polluted, twenty four.

Uolens in somno peccare siue pollutus sine uoluntate xii | xv psalmos; peccans <sed> non pollutes, xxiiii.

10.1: Boys talking alone and transgressing the regulations of the elders, shall be corrected by three special fasts.

Pueri soli semocinantes et transgredientes statuta seniorum, iii superpositionibus emendantur.

10.2: Those who kiss simply shall be corrected with six special fasts; those who kiss licentiously without pollution with eight (special fasts); if with pollution or embrace, with ten special fasts.

Osculum simpliciter facientes, vi superpositionibus; inlecebrosus osculum sine coinquinamento, vii; si cum coinquinamento siue amplexus, x superpositionibus corrigantur.

10.3: But if after the twentieth year {that is as adults} they commit the same sin, they shall live at a separate table and be excluded from the church, on bread and water

Post autem annum xx {id est adulti} idem committentes xl diebus separate a mensa et extores ab ecclesia cum pane et aqua uiuant.

10.4: Children who imitate acts of fornication and stimulate one another, but are not defiled because of their immature age, twenty days; if frequently, forty.

Minimi uero fornicationem imitantes et inritantes se inuicem, sed coinquinati non sunt propter in maturitatem aetatis, xx diebus; si uero frequenter xl

10.5: A boy who takes communion in the sacrament although he has sinned with a beast, one hundred days.

Puer qui sacrificio communicat peccans cum pecode, centum diebus.

10.6: But boys of twenty who practice masturbation mutually and confess before they take communion (shall do penance) twenty or forty days.

Pueri autem xx annorum se inuicem manibus coinquinantes et confessi fuerint antequam communicant, xx uel xl diebus.

10.7: if they repeat it after penance, one hundred days; if more frequently, they shall be separated and shall do penance for a year.

Si iterauerint post paenitentiam, c diebus; si uero frequentius separantur et ann(o) peniteant

10.8: (One of) the above-mentioned age who practices femoral intercourse, one hundred days; if he does it again, a year.

Supra dicta aetas inter foemora fornicans, c diebus; id iterum faciens, annum

10.9: A small boy misused by an older one, if he is ten years of age, shall fast for a week; if he consents for twenty days

Puer paruulus oppressus a maiore annum aetatis habens decimum ebdomadum dierum ieiunet; si consentit, xx diebus.

10.13: A man who practices masturbation by himself, for the first offence, one hundred days; if he repeats it, a year.

Uir semetipsum coinquinans, primo c diebus; iterans annum.

10.14: men guilty of femoral intercourse, for the first offence a year; if they repeat it, two years.

Uiri inter femora , primo ann(um), iterantes duobus annis.

10.15: Those practising homosexuality, if they are boys, two years; if men, three or four years; but if it has become a habit, seven years and the manner of penance, moreover, shall be decided according to the judgement of a priest.

In terga uero fornicantes, si pueri sunt, duobus annis; si uiri tribus annis uel iiii; si autem in consuetudinem uertunt, vii annis et modus penitentiae additur iudice sacerdote.

10.16: Those who satisfy their desires with their lips, four years. If it has become a habit, seven years.

Desideria labiis complentes iiii ann(is); si in consuetudinem fuerant adueti, vii ann(os).

10.21: Small boys who strike one another shall do penance for seven days; but if (they are) older, for twenty days; if (they are) adolescents, they shall do penance for forty days.

Paruuli se inuicem percutientes vii diebus peniteant; si autem maioris aetatis, xx diebus; si uero adoliscetes, xl diebus peniteant.

EPI.blz.133: Thus the priests of the Lord, who preside over the churches, should learn that their share is given to them together with those whose faults they have caused to be forgiven.

Discant igitur sacerdotes Domini qui in ecclesiis praesunt quia pars eis data est cum his quorum delicta repropitiauerunt.

Paenitentiale Ambrosium: 2.Am.

2.1: *Qui fornicauerint cum muliere disponsata Christo uel marito siue cum iumento uel cum masculo, iuxta legem mariantur, id est carnis uoluptatibus non necessariis, et usque ad mortem in poenitentia mundo mortui domino uiuant.*

2.2: *Qui cum uirgine uel uidua non disponsata uel uiro peccauerit, placeat parentibus eius dotis largitione iuxta legem et annum poeniteat. Si non habuerit unde reddat, III annis ad iudicium sacerdotis, quantum uoluerit, poeniteat, sic tamen, ut tristitiam amicorum uirginis humili satisfactione sanet*

2.3: *Qui uero concupiscit mente et uult fornicari et non potest, fateatur culpam sacerdoti et anno poeniteat cum elemosina ad iudicium sacerdotis.*

2.4: *Qui uero suscitatur corpus suum molitione aliqua, ut peccato quoinquinetur, impudicitiam fateatur sacerdoti, II annis uel uno, si aetas uel qualitas eruditionis defenderit, in pane et aqua poeniteat, ut oret pro illo ad dominum et remittitur ei.*

2.5: *Hi uero, qui post perfectionem in baratrum deciderint peccati, iuxta decreta sinodi Loci Victoriae sanctorum sacerdotum iudiciopoeniteant.*

2.6: *Si autem episcopus uoluntate homicidium fecerit uel fornicationem quamlibet aut dolum, XIII annis poenitentiam artissimam agere debet, presbiter VII annis, diaconus VI, qui sine gradu est monachus IIII annis cum pane et aqua et sale....*

4.4: *Qui uero per furorem et non ex meditatione occiderit hominem, dampnetur, nisi tribus annis cum pane et aqua et elemosinis et orationibus ad dominum ad iudicium sacerdotis secundum legem poeniteat.*

Paenitentiale Bigotianum: 2.Bi.

INL.blz.200: But if he had in him nothing manly with which to resist sin, if he was remiss and effeminate in his actions, whose sin is such that it is not forgiven either in the present worlds or in that which is to come, he passes through both the first and the second week of his uncleanness and finally, with the beginning of the third week, he is cleansed from the uncleanness which the woman incurred by child-bearing.

Si uero nihil in se habuit uirile aduersum peccatum, si remissus et efeminatus fuerit in actibus suis, cuius peccatum tale est quod non remittetur neque in praesenti saeculo neque in futuro, iste transit et unam et alteram septimanam inmunditiae sua et tertia demum incipiente aboriri septimana purgatur ab immunditia quam femina pariendo contraxit.

INL.blz.203-205: For thus said the divine Scripture : He that converteth a sinner from the error of his way shall save his soul from death and has covered a multitude of sins. This is written in Leviticus : The Priest who offers this and brings about reconciliation, it shall be for his own sin. The priests of the Lord, who preside over the churches, should learn that their share has been given to them together with those whose misdeeds they have caused to be forgiven.

Ita enim dicit scriptura diuina quia qui conuertit peccatorem ab errore uiae suae saluet animam suam a morte et cooperuit multitudinem peccatorum. Hoc est in Leuitico scriptum : Sacerdos qui offert illud et repropitiavit, erit pro delicto ipsius. Discant sacerdotes Domini qui ecclesiis praesunt quia pars eis data est cum his quorum delicta repropitiauerint.

1.7.blz.219: Of those who cohabit with lay people. The penance for eating or sleeping in the same house or bed with a layman or a laywoman : he shall do penance for forty days on bread and water.

De cohabitibus cum laicis. Penitentia manducandi et dormiendi in una domu uel spatula cum laico laicaeue : xl dies in pane et aqua poeniteat.

2.1.blz.221: One who often has intercourse with a male or with beasts shall do penance for ten years.

Qui sepe cum masculo aut peccoribus coierit, x annis poeniteat.

2.2.blz.221: Men fornicating between their thighs shall do penance for two years

Uiri inter femora fornicantes, ii ann- poeniteant.

2.3.blz.221: Those who defile themselves with their hands shall, for the first time, do penance for one hundred days; if they repeat (their sin), for one year

Manu uero semetipsos coinquantantes primo c diebus iterantes anno poeniteant

2.4.blz.221: Those fornicating with their lips, which is a crime even to mention, shall at the first time do penance for four years, if they repeat it habitually, for seven years.

Fornicantes labiis, quod dictu scelus, primo iiii annis iterantes consuetudine vii annis peniteant

2.5.blz.221: Boys, however, between the age of twelve and twenty who commit the same crimes are, according to others, to be punished by half of the above mentioned penance; younger ones are to be punished (even) more lightly.

Pueri autem xii ann- usque ad uigentesimum praefata scelera facientes dimedio penitentiae supradicte iuxta alius puniendi fiunt ; iuniores uero leuius uindicandi.

De iudicia Theodori

Paenitentiale Umbrense : 3.Um.

1.INL.r.31-32 :Hence there can be found in diverse quarters that onflicting and confused digest of those rules....

Unde et illa diuersa confusaque degestio regularum illarum constitutis causis libri secundi conscripta inuenta est apud diuersos.

1.INL.r.39-44.: For in all these things equally and without invidious discrimination, according as I am able, I carefully select out of the whole the more useful things I have been able to find and I have collected the, prefixing headings to them one by one.

Et si quid, nimirum ut uerea, supra modelum meum facio, beneuolentia tamen operis tam pernecessarii, uobis patrociniatibus, ueniam apud eum facinoribus mei<s> imploret ; quibus commoniter omnibus absque inuidia prout possum laboro. Ex contisque utiliora inuenire potui et singillatim titulis praeponens congeSSI.

1.INL.r.21-27 For the greater part of these [decisions] the presbyter Eoda, of blessed memory, whose surname was "Christian," is said, by true report, to have received in answer to his questions from the venerable prelate Theodore. Supplementing these also is that element which the divine grace has in like manner provided to our unworthy hands, the things which that man is likewise reported to have searched out, form a booklet of the Irish. Concerning this book, the ages [Theodore] is said to have expressed the opinion that the author was an ecclesiastic.'

Horum igitur maximam partem fertur fame ueriloquo beatae memoriae Eoda praesbiter, cognomento Christianos, a uenerabili antestite Theodoro sciscitans accipisse. In istorum quoque<e> adminiculo est quod minibus uilitatis nostrae diuina gratia similiter praeuidit, quae iste uir ex Scottorum libello sciscitasse quod <dif>famatum est, de quo talem senex fertur dedisse sententiam: ecclesiasticus homo libelli ipsius fuisse conscriptor.

1.2.1: If anyone commits fornication with a virgin he shall do penance for one year. If with a married woman, he shall do penance for four years, two of these entire, and in the other two during the three forty-day periods and three days a week.

Si quis fornicauerit cum uirgine, I anno peniteat ; si cum maritata, iiii annos ; ii integros, duos alios in xl mis iiibus, et iiibus in ebdomata peniteat.

1.2.2: If a male fornicates often with a male or with livestock, (Theodore) prescribed that he should do penance ten years.

Qui sepe cum masculo aut cum pecode fornicat, x annis ut peniteret iudicauit.

1.2.3: On the same subject another: whoever has copulated with livestock, let him do penance fifteen years.

Item aliud : qui cum pecoribus coierit, xv annos peniteat.

1.2.4: Whoever has copulated with a male after his twentieth year, let him do penance fifteen years.

Qui coierit cum masculo post XX annos, XV peniteat.

1.2.5: If a male fornicates with a male, let him do penance ten years.

Si masculus cum masculo fornicat X annos peniteat

1.2.6: Let Sodomites do penance seven years and *molles* just as an adulteress.

Sodomite VII annos peniteant, et molles sicut > adultera.

1.2.7: On the same subject: let anyone committing this masculine offense once do penance four years; if it has become a habit, [let the penance be] as Basil says; if he is a child not yet fifteen years old, being the receptor, one year, as for a woman; if he is a boy [i.e. a pubescent boy, fifteen years or older, a puer not a parvulus], the first time two years; if he does it again, four years.

Item hoc virile scelus semel faciens IV annis peniteat; si in consuetudine fuerit, ut Basilius dicit; si sine XV sustinens annum unum ut mulier; si puer sit primo II annos; si iterat IV.

1.2.8: If he does this in femoribus, one year, or the three forty-day periods

Si in femoribus, uno anno uel iii xlmas.

1.2.9: If he defiles himself, forty days

Si seipsum coinquinat, XL dies peniteat.

1.2.10: He who desires to commit fornication, but is not able, shall do penance for forty or twenty days

Qui concupiscit fornicari sed non potest, XL dies uel XX peniteat; si frequentauerit: si puer sit, XX dies uel uapuletur.

1.2.11: As for boys who mutually engage in vice, he judged that they should be whipped.

Pueri qui fornicantur inter seipsos, iudicauit ut uapulentur.

1.2.12: If a woman practices vice with a woman, she shall do penance for three years.

Mulier cum muliere fornicando, III annos peniteat.

1.2.13: If she practices solitary vice, she shall do penance for the same period.

Si sola cum seipsa coitum habet, sic peniteat.

1.2.14: The penance of a widow and of a girl is the same. She who has a husband deserves a greater penalty if she commits fornication.

Una penitentia est uiduae et puellae; maiorem meruit quae uirum habet si fornicauerit.

1.2.15: *Qui semen in os miserit* shall do penance for seven years: this is the worst of evils. Elsewhere it was his judgment that both [participants in this offense] shall do penance to the end of life; or twelve years; or as above seven.

Qui semen in os miserit, VII annos peniteat. Hoc pessimum malum alias ab eo iudicatum est: ut ambo usque in finem uitae peniteant uel XII anni s uel (ut superius) VII.

1.2.19: If a brother commits fornication with a natural brother, he shall abstain from all kinds of flesh for fifteen years.

Si fratrem cum fratre naturali fornicauerit, per commixtionem carnis, XV annos ab omni carne

1.3.3: Whoever has often committed theft, seven years is his penance, or such a sentence as his priest shall determine, that is, according to what can be arranged with those whom he has wronged. And he who used to steal, when he becomes penitent, ought always to be reconciled to him against whom he has offended and to make restitution according to the wrong he has done to him; and [in such case] he shall greatly shorten his penance. But if he refuses or is unable, let him do penance scrupulously for the prescribed time.

Qui sepe furtum fecerit, VII annis penitentia eius est uel quomodo sacerdos iudicauerit, id est iuxta quod conponi possit quibus nocuit. Et qui furtum faciebat, penitentia ductus, semper debet reconciliare ei quem offendebat et restituere iuxta quod ei nocuit. Et multum breuiat penitentia eius. Si uero noluerit aut non potest, constitutum tempus manet penitentia per omnia.

1.7.11: Unwittingly to absorb blood with the saliva is not a sin.

Sanguinem inscius sorbere cum salia non est peccatum.

1.14.19: But he who has intercourse at these seasons shall do penance for twenty days.

Qui autem nubet his temporibus XX dies peniteat.

1.14.20: He who has intercourse on the Lord's day shall seek pardon from God and do penance for one or two or three days.

Qui nub>*t dominico petat a deo indulgentiam, et I uel II seu IIIbus <diebus> peniteat .*

1.14.21: In case of unnatural intercourse with his wife, he shall do penance for forty days the first time.

Sir uir cum uxore sua retro nupserit, XL diebus peniteat primo.

1.14.22: For a graver offense of this kind he ought to do penance as one who offends with animals.

Si in tergo nupserit, penitere debet quasi ille qui cum animalibus.

1.14.23: For intercourse at the improper season he shall fast for forty days.

Si menstruo tempore coierit cum ea, XL dies ieiunet.

2.2.15: A deacon may not give penance to a layman, but a bishop or a presbyter ought to give it.

Non licet diacono laico penitentiam dar<e>, sed episcopu<s> aut praesbiter dare debet.

2.6.16: It is also a liberty of the monastery to adjudge penance to laymen for this is properly a function of the clergy.

Necnon libertas monasterii est penitentiam saecularibus iudicandam, quia proprie clericorum est.

2.EPI.r.2-10: 'If some suppose they have in their possession in more satisfactory or better form these two rules, we hope they will well use their own [versions] and not neglect ours, in which the parts which seem corrupted are attributed by all to the fault of scribes and interpreters – pretty barbarous men – so that by some, even [by] those instructed by him ,the defective and incorrect passages are rightly said not to be his decisions. Of these, although they are retained by many here and there and in a confused state, in succeeding books we have been able with the aid of Christ the Lord to set in order impartially according to our ability not a few of the chief things out of them.'

Si qui uero sibi competentius meliusue has <cuu>sque regulas penes se tenere uideantur, bene suis uti in deum et nostr<a>s ne carpant optamus. In quibus quae corrupta uidentur uitio utique scriptorium interpretumque (uit<orum> nimirum barbarum) deputantur ab omnibus, ita ut a quibusdam uel ab eo eruditis illa deprauata incorr<p>taque <eius> esse iudicia merito abnegator. E quibus non pauca, cum passim a pluribus mixtimque tenentur, partier posuimus, ut Christo domino iuu<a>nse sequentibus libris ex eis praecipua iux,ta. Modulum nostrum corrigamus

Capitula Basilienses : 3.Ba.

64b: Sodomite VII.

64C: Molles uno anno sicut mulier.

103: Qui semen in os mittit, VII annis penitentiae.

Canones Cottoniani : 3.Co.

26: Si tangit manu cum mani, III ebdomodas peniteat.

159: Si semen per os mittat, III annos peniteat.

160: Pueros qui fornicationem faciunt inter semetipsos: ut uapulantur iudicant.

161: Sodomite autem VII annos peniteant. Mollis uero I annum sicut et mulier.

152: Qui sepe cum pocode aut cum masculino peccat, X annos ; quidam dicunt VII.

155: Si uir cum muliere retro aut in tergo nuberit, peniteat sicut qui cum pocode.

157: Mulier cum muliere fornicauerit, III annos peniteat.

158: Si mulier secum ipsa coitum habet, III annos peniteat.

159: Si semen per os mittat, III annos peniteat.

160: Pueros qui fornicationem faciunt inter semetipsos: ut uapulantur iudicant.

161: Sodomite autem VII annos peniteant. Mollis uero I annum sicut et mulier.

Canones Dacheriana: 3.Da.

153: Sodomite VII annis

154: *Molles uno anno*

Canones Gregorii: 3.Gr.

39: *Si furtum faciebat, debet restituere et reconciliare cum illo quem offendebat. Et multum preuiabit penitentiam eius. Si non uult aut potest, constitutum tempus peniteat per omnia.*

91: *Si cum masculum fornicate, X annis peniteat.*

91B: *Si coierit cum masculum post XV annos, XXV annos peniteat.*

93a: *Qui cum pecoribus coierit, XV annos peniteat.*

93B: *Qui Sepe cum pecode aut cum masculo, XV annos peniteat iudicauit.*

95: *Si Mulier cum muliere, III annos peniteat.*

97: *Si mulier cum seipsa sola coitum habet, III annos peniteat.*

99: *Pueris qui fornicationem faciunt inter semetipsos, iudicauit ut uapulentur.*

100: *Si semen per os mittit, III annos peniteat.*

101a: *Sodomite VII annos peniteant, et mollis uno anno sicut mulie adulteram VII annos peniteat.*

106a: *Si uiro cum suo muliere retro <uel> in tergo nuberit, penitere debet quomodo animalis.*

107: *Si menstru tempore coierit, XL dies peniteat.*

De continentale familie

Paenitentiale Burgundense: 4a.Bu.

4: If anyone commits fornication as the Sodomites did, he shall do penance for ten years, three of these on bread and water, and never sleep with another.

Si quis fornicauerit sicut sodomite fecerunt, X annos peniteat, III ex his in pane et aqua, et numquam cum alio dormiat.

Paenitentiale Bobbiense: 4a.Bo.

3 : *Si quis autem fornicauerit sicut sodomite fecerunt, X unius peniteat, III in pane et aqua, et numquam cum alio dormiat.*

Paenitentiale Parisiense Simplex : 4a.Ps.

37: *Si quis sacerdos aut diaconus aut monachus fornicauerit sicut sodomitae fecerunt, X annos peniteat, III ex ipsis in pane et aquae, VII uero aliis absteneat se a uino et carnibus et non maneat cum alio in sempiterno. Clerici uero saeculares uel laici VII annos peniteat, II ex ipsis in pane et aqua.*

38. *Qui concupiscit mentem fornicare, sed non potuit, I annum peniteat.*

39. *Qui per turpiloquium uel aspectu tactu uel osculo quoinquinatus, id est pollutus fuerit, tamen non uoluit fornicare corporaliter, XX uel XL diebus iuxta qualitatem peniteat; si autem inpugnacione cogitaciones uiolenter quoinquinatus, VII diebus peniteat.*

40. *Qui in somnis uoluntate pollutus est, surgat caetque ienua flectendo VII psalmos in crastino cum pane et aqua uiuat, uel XXX psalmos flectendo uniuscuiusque in fine canat.*

41. *Volens in somno peccare siue pollutus sine uoluntate, XV psalmos cantat, peccans non pollutus XXIII psalmos.*

54: *Paruoli infantes fornicacione imitantes et inritantes se inuicem, si non quoinquantur pollutione, XX diebus peniteant si uero frequenter, XL diebus peniteant.*

55: *Si quis puer, qui peccatum cum pecode commiserit, C diebus peniteat.*

56: *Si quis puer paruulus obpraessus a seniori suo XX annos habens aetate, ebdomada peniteat. Si consensit, XX diebus peniteat.*

57: *Vir per semetipsum inquinans, C diebus peniteat, reiterans annum peniteat.*

58: *Viri inter faemora fornicantes I annum peniteant, reiterans II*

59: *Si quis uero in terga fornicantes, si pueri sunt, II annos peniteant, si uiri III, si iterauerint VI, si autem in consuetudine uerunt, paenitentia addatur.*

Paenitentiale Slatstatense : 4a.Sl.

4 : *Si quis fornicauerit sicut sodomitae fecerunt, X annos paeniteat, tribus ex his in pane et aqua, et numquam cum alio dormiat*

Paenitentiale Sangallense Simplex : 4a.Ss.

14: *Si quis sacerdos fornicauerit sicut sodomite feceruont, X annos abstineat, si laicus VII annos, et cum alio numquam dormiat.*

Paenitentiale Merseburgense A : 4a.Ma.

4 : *Si quis fornicauerit sicut sodomite fecerit, X annos peneteat, III ex his in pane et aqua, et numquam cum alio dormiat.*

145: *Si episcopo sodomitam fecerit, XIII annos peneteat, presbyter XII, diaconus VIII, subdiaconus VIII, clericus VII, laicus V, et numquam cum alio dormiat.*

75. *Si qui pueri paruoli ante XX annorum, si inuicem manibus quoinquinaberint, XX dies; si frequenter faciunt aut si in ipsa aetate inter femora fornicaberint, I annum peneteant.*

76. *Si puer paruulus oppressum a maiore habens x annos, XXVII diebus ieiunit, si consenserit, XX dies peneteat.*

95: *Si mulier cum muliere fornicaberit aut sola cum se ipsa coitum habit, III annos peneteat.*

152. *Si frater cum fratrem naturalem fornicationem per commextione carnis, XV annos peneteat ab omni carne.*

153. *Si semen in hos miserit, VII annos peneteat. Alii dicunt usque ad finem uite sua.*

154. *Si uiri inter femore fornicantes primo, anno peneteant, si iterans duo.*

155. *Si inter cruna fornicantes, si pueri sunt II annos peneteant, si uiri III annos peneteant.*

Paenitentiale Merseburgense B: 4a.Mb.

20. *Si quis fornicauerit sicut sodomite fecerunt, X annos peniteat, III ex his in pane et aqua, et numquam cum alio dormiat.*

Paenitentiale Ps.Ecgberhti: 4b.Ec.

INL.r.11-24: How much more fitting is it, o *sacerdotes* of God to weigh and make use of diverse remedies for the invisible souls of mankind, lest through a foolish physician the soul's wounds become worse, as when the Prophet says, 'My wounds have become putrid and festered because of my foolishness'? [ps. 37:6] Do not, o foolish physician, mislead your soul and theirs, lest you should receive a two-fold penalty, or seven or thousand-fold. Hear Christ, who says, 'If the blind lead the blind, both shall fall into the pit.' [Math.15:14] if you think on <† ... †> my judgement, a second person neither hears nor had seen him who may judge me. O do you not understand that God, a judge just and mighty, has seen and hears hidden things and leads them into the open, and rewards according to <one's> works?

Quanto magis igitur, O sacerdotes dei, diuersa medicamenta animarum inuisibile hominibus pensare et tractare oporteat, ne per stultum medicum uulnera animarum fiant peiora, propheta dicente: Conputruerunt et deterio rauerunt cicatrices meae a facie insipientiae meę. O stultus medicus, noli decipere animam tuam et illius, ne duplicia poena accipias uel septiplia uel millena. Audi Christum dicentem: Si caecusę cum duxerit, ambo cadent in foueam. Si tu cogitas iudicium meum, alter homo non audit <† ... † non audit> neque uidit qui me iudicet. O non intellegis quia deus, iudex iustus et fortis, uidit et audit et in palam abscondita deducit, et reddet secundum opera?

INL.r.37-45: Now therefore, O you brothers who wish to receive sacerdotal authority, let him think on God and ready his arms [even] before such time as the bishop's hand will touch his head: that is, the psalter, lectionary, antiphoner, missal, baptismal, martyrology (for preaching with good works throughout the year), and a computes with the cycle. This is the *ius sacerdotum*. But after [all these]

his penitential, which is arranged in an order according to the authority of the canons, so that you may first search out distinctions of all [kinds of] cases, without which right judgment cannot stand.

Nunc ergo, O fratres qui uolueritis sacerdotalem auctoritatem accipere, in primitis propter deum cogitet et praeparet arma eius antequam manus episcopi tanget capud: id est psalterium, lectionarium, antephorarium, misalem, baptisterium, martyriologium, in anno circuli ad praedicationem cum bonis operibus, et conputum cum ciclo. Hoc est ius sacerdotum. Post autem suam paenitentialem, quae hoc ordine secundum auctoritatem canonum ordinatur, ut discretionem omnium causarum inuestiges primitus, sine quibus rectum iudicium non potest stare. Quia scriptum est: In nulla re appareas indiscretus, sed distingue quid, ubi, quamdiu, quando, qualiter debeas facere. INL.r.47-56.: 'Therefore, not all things are to be weighed with one and the same scale, even though they are bound up together in one judgement, but distinction should be made between each of them: that is between a rich person and a poor person; freeperson, slave; infant, boy, youth, adolescent, man old in age; stupid, experienced; layperson, cleric, monk, bishop, priest, deacon, subdeacon, lector; in holy orders or without; in matrimony or without; pilgrim, virgin, canoness, or nuns; the weak, the sick the healthy. Let him make distinctions concerning the kind of beast or persons [involved]; [between] the continent or incontinent; [that which is done] wilfully or by chance, [done] in public or in secret; with what compunction they make emends; [between that done] by necessity or wilfully; [between] places and times.'

Non omnibus ergo in una eademque libra pensandum est, licet in uno constringantur iudicio, sed discretionem sit unoquoque eorum, hoc est inter diuitem et pauperem, liber, seruus, infans, puer, iuuenis, adoliscens, aetas senex, ebilis, gnarus, laicus, clericus, monachus, episcopus, presbiter, diaconus, <subdiaconus>, lector, in gradu uel sine, in coniugio uel sine, peregrinus, uirgo, femina canonica uel sanctaemoniales, debiles, infirmi, sani; de qualitate pecorum uel hominum, continens uel incontinens, uoluntate uel in casu, in publico uel in abscondito, quale conpunctione emendat, necessitate uel uoluntate, loca et tempora discernant.

INL.r.60-61, 69-75 Out of all of their [the canons of the holy fathers] sayings and penitential judgments we transcribe those things truly, in order that all may be saved yet not dispirited. (...) That is, they who do true penance in fasting, In weeping, in alms, in prayers, and do not repeat their crimes, and if they do [repeat them] they nevertheless do not persist in them, [as they] who [God said]: "You thought evil, I forgave it; to persist in evil I do not forgive." Therefore do not forgive those who persist in evil, but judge a strict judgment according to the canons, in order that others may be afraid.'

Ex quorum omnium ista describimus dicit et paenitentiis ueraciter, ut salui sint omnes et non pussillanimes. (...) Hoc est, qui ueram penitentiam faciunt in ieiunio, in fletu, in elimoysinis, in orationibus, et perpetrare iterum non faciunt, et si faciunt tamen non perseuerant in eis, qui (deus dixit): Malum cogitasti, ignoui; malum dixisti, ignoui; malum fecisti, ignoui; perseuerare in malo non ignosco. Ergo qui perseuerant in malo non ignosce, sed iudica districtum iudicium secundum canones, ut ali timorem habeant.

1.1.: *Nunc igitur capitalia crimina secundum canones explicabo.*

1.2.: *Prima superbia, inuidia, fornicatio, inanis gloria, ira longo tempore, tristitia seculi, auaritia, uentris ingluies.*

1.3. *Et Agustinus adiecit sacrilegium (id est sacrarum rerum furtum – et hoc maximum est furtum) uel idolothitis seruientem (id est auspiciis et reliqua), diende adulterium, falsum testimonium, furtum, rapina, ebreatas adsidua, idolatria, molles, sodomit(a)e, maledici, periuri.*

1.4: *Ista ergo capitalia criminalia sanctus Paulus et Agustinus et alii sancti conputauerunt.*

1.5: *Pro istis fieri oportet elymoysinam largas et longo tempore ieiunium teneatur,*

1.6: *id es tut alii iudicant pro capitalibus: adultery<is>, homicidiis, periuriis, fornica<riis> et similibus: laicus III annos, clericus V, subdiaconus VI, diaconus VII, presbiter X, episcopus XII annos, si consuetudine erit.*

1.7: *De minoribus peccatis, id est furtum, falsum testimonium et similibus: laici I annum, clericus II, subdiaconus III, diaconus IIII, presbiter V, episcopus VII annos.*

1.8: *item sodomitis, si consuetudine erit: episcopus XIII ann<os>, presbiter XII, diaconus X, subdiaconus VIII, clericus VII, laicus V.*

1.9: *Monachus si fornicationem facit cum ancillis dei, VII annos peniteat;*

1.10 *Si cum puellis, III annos.*

1.11: *De patricidiis uel fatricidiis: quidam VII, quidam XIII <et VII cum eis exul fiat>.*

3.1: *Item in canone apostolorum iudicatur ut episcopus, presbiter, diaconus, qui in fornication aut periurio aut furtu captus est deponatur; non tamen communion, quia non uindicat deus bis in idipsum.*

3.17: *Laicus maculans se cum ancilla dei, II annos. Si genuerit ex ea, III annos.*

3.18: *Si sine autem coniugio sunt, III XLmas; quidam XL diebus iudicant, id est consuetum.*

3.19: *Item sodomitę: quidam X annos, id est qui sepe fecerit uel in gradu; quidam VII annos; quidam I annum, ut mollis; quidam C diebus, ut pueri.*

3.20: *Viri inter femora fornic[at], I annum; iterans, II annos peniteat.*

3.21: *Si autem in tergo for<nīc>, III annos; si pueri, II annos.*

3.22: *Qui cum pecode peccauerit uel iumento, X annos; quidam VII; quidam III; quidam I; quidam C diebus, ut pueri.*

3.23: *Oportebat discretio esse inter qualitatem pecodum uel hominum, sicut supra diximus.*

3.24: *Item episcopus cum quadrupedi fornic, VII annos; consuetudine, X; presbiter V; diaconus III; clericus II.*

Paenitentiale Ps. Bedae: 4b.Be.

INL: *De remediis peccatorum paucissima haec que sequuntur ex priorum monumentis excerptimus, in quibus tamen omnibus non auctoritate censoris sed consilio potius conpatiens usi sumus, sollerter ammonentes doctum quemque sacerdotem Christi, ut universis que hic notata repperit, sexum, aetatem, condicionem, statum, personam cuiusque penitentiam agree volentis, ipsum quoque cor penitentis curiose discernet et haec prout sibi visum est sinula queque iudicet; quibusdam namque a cibis abstinendo, aliis elemosinas dando, nonnullis genua in oration sepius flectendo sive in cruce stando, psalmos canendo aut aliut aliquid huiusmodi, quod ad purgationem peccatorum pertineat faciendo, plurimis universa haec agendo.*

3.1: *Adulescens si cum virgine peccaverit, annum I peniteat.*

3.17: *Si adulescens sororem suam polluit, V annos.*

3.19: *Sodomite annos IV.*

3.20: *Si in consuetudine sit, annos VII, vel si monachi, annos VII.*

3.21: *Si in femoribus, III XLmas.*

3.22: *Si parvulus oppressus talia patitur, XL dies vel psalmis vel contigentia castigetur.*

3.23: *Si mulier cum muliere fornicans, III annos.*

3.24: *Si sanctaemoniales cum sanctaemoniale per machinam, annos VII.*

3.38: *Si quis cum uxore sua retro nupserit, XL dies peniteat.*

3.39: *Si in tergo, IIII annos peniteat, quia sodomiticum scelus est.*

Penitentiale Sengallense Tripartitium: 4c.St.

INL.blz.328: *Telkens wanneer wij christenen die boete willen doen een periode van vasten opleggen, moeten ook wij één of twee weken, of zolang we kunnen, samen met hen vasten...*

Quotiescumque christianus qui ad penitentiam accedunt ieiunia damus et nos cummunicare eis debemus ieiunio una aut duobus ebdomatibus uel quantum quantum possumus...

INL.blz.328: Wanneer nu iemand naar een priester komt om zijn zonden te belijden, moet deze in het diepst van zijn hart eerst het volgende bidden:...

Cum ergo uenerit aliquis ad sacerdotem confiten peccata prius in secreta cordis sui haec apud se debet orare...

Ca.1: Als iemand ontucht pleegt als een sodomiet, moet hij zes jaar boete doen Als hij de passieve partij is, een jaar Zo moet ook een overspelige vrouw zes jaar boete doen

Si sodomite, VI annos et molles, I, sic et mulier adultera, VI annos peniteat.

Th.20: Als iemand ontucht pleegt als een sodomiet, moet hij zes jaar boete doen Als hij de passieve partij is, een jaar Zo moet ook een overspelige vrouw zes jaar boete doen

Si sodomite, VI annos et molles, I, sic et mulier adultera, VI annos peniteat.

Paenitentiale Remense: 4c.Re.

3: *Si quis fornicauerit, sicut sodomitae fecerunt, X ann. penit., III ex his i.p.e.a. et nunquam cum alio dormiat.*

Paenitentiale Vindobense B: 4c.Vb

5.1: Bisschoppen moeten veertien jaar boete doen, priesters twaalf, diakens negen, subdiakens acht, geestelijken zeven, leken vijf, en zij mogen nooit meer met een ander slapen.

De sodomitis: Episcopi XIII, presbyteri XII, diaconi Villi, subdiaconi Vili, clerici VII, laici V annos peniteant // et numquam cum alio dormiant.

Paenitentiale Capitula Iudiciorum : 4c.Ci.

7.1: Als iemand ontucht pleegt zoals de sodomieten doen, moet hij, als hij bisschop is, vijfentwintig jaar boete doen, waarvan vijf op water en brood en hij moet uit elk ambt gezet worden en zijn levensdagen in ballingschap beëindigen. Als hij echter oud of ziek is, moet hij alle dagen van zijn leven boete doen, opgesloten in de duisternis van een kerker. Een priester moet vijftien jaar boete doen, waarvan vijf op water en brood en naar het oordeel van hierboven afgezet worden. Een diaken of monnik moet twaalf jaar boete doen, waarvan drie op water en brood en zijn leven in ballingschap beëindigen. Een geestelijke of leek moet tien jaar boete doen, waarvan drie op water en brood. De hier genoemden mogen nooit meer met een ander slapen en zij mogen zich niet verstouten ooit tot enige graad van het priesterschap te naderen. In de jaren van boete moeten zij zich van wijn en vlees onthouden, behalve in geval van ziekte, totdat zij hun boete volbracht hebben. Op het einde van hun leven verdienen zij de communie. Als zij echter de boete goed volbracht hebben, moeten zij tot de communie toegelaten worden.

Si quis fornicauerit, ut sodomite fecerunt, episcopus XXV ann. Paenit., V ex his i.p.e.a. et ab omni officio deponatur, peregrinando finiat dies vitae suae. Si autem senex aut eger fuerit, carceralibus tenebris reclusus paenit. Ombinus diebus vitae suae. Presbyter XV ann. Paenit., V ex his i.p.e.a., superiori sententia deponatur. Diaconus et Monachus XII ann., III ex his i.p.e.a. et deponatur, peregrinando vitam suam finiat. Clericus et laicus X ann. Paenit., III ex his i.p.e.a. hi superascripti numquam cum alio dormiant. Ad quoslibet sacerdotii gradus accedere nunquam praesumat. Annis paenit. Suae a vino et a carnibus absteineat. Accepto si infirmitas acciderit, usque ad reparationem solvantur. Communionem in finem vite mereantur. Si autem bene egerint penitentiam, reconciliantur ad communionem.

Paenitentiale Excarpsus Cummeani: 4c.Ec.

2.2: *Item alia de sodomitis. Episcopi XIV annos peniteant, presbyteri XII annos penit. Diaconi IX, subdiaconi VIII, clerici VII, laici V annos et numquma cum alio dormiant.*

Deel 2 : Onderbouwing van de in hoofdstuk 2 en 3 gebruikte afwijkende canons en interpretaties

3.Um.1.2.4.

Gangbare weergave: *Qui coierit cum masculo post XX annum XV annos peniteat.*

In deze scriptie gebruikte weergave: *Qui coierit cum masculo post XV annum XV annos peniteat.*

Beredenering: In deze scriptie wordt de boetetraditie tussen 550 en 850 bestudeerd. Het P.Umbrense is in uitzonderlijk veel handschriften overgeleverd, waaronder een aantal handschriften die voor of rond 850 geschreven zijn. Dit zijn de handschriften die in de periode die in deze scriptie bestudeerd wordt daadwerkelijk zijn gebruikt. In al deze handschriften staat 'post XX annum XV annos peniteat.' Hoewel het niet uit te sluiten is dat de in moderne edities gangbare volgorde 'post XV annum, XX annos peniteat' oorspronkelijk ook in handschriften die voor 850 geschreven zijn voorkwam, lijkt het beter voor de weergave van het P.Umbrense zoals het in de periode voor 850 gebruikt werd uit te gaan van de overgeleverde handschriften.

Overzicht per handschrift :

Wenen, *Österreichische Nationalbibliothek*, Cod. Lat. 2223. Duitsland, Maingebied, eerste helft negende eeuw.

4 : *Qui²⁵⁹ cum masculo post XV annos, XX a(n)ñ peniteat.*

Würzburg, *Universitätsbibliothek*, m.p.th.q.32. Angelsaksisch context, negende eeuw.

4 : *Qui²⁶⁰ cum masculo post XV annos, XX a(n)ñ peniteat.*

Vaticaan, *Biblioteca Apostolica Vaticana*, Pal. lat. 485. Lorsch, eerste helft negende eeuw.

4 : *Qui coierit cum masculo post XV añ, XX a(n)ñ peniteat.*

3.Um.1.2.7

De canon: *'Item hoc virile scelus semel faciens IV annis peniteat; si in consuetudine fuerit, ut Basilius dicit; si sine XV sustinens annum unum ut mulier; si puer sit primo II annos; si iterat IV.'*

Voorgestelde lezingen: voor deze scriptie is de lezing van R.D. Fulk gebruikt: 'On the same subject: let anyone committing this masculine offense once do penance four years; if it has become a habit, [let the penance be] as Basil says; if he is a child not yet fifteen years old, being the receptor, one year, as for a woman; if he is a boy [i.e. a pubescent boy, fifteen years or older, a *puer* not a *parvulus*], the first time two years, if he does it again, four years.'²⁶¹

Wasserschleben: *'Item hoc virile scelus semel faciens, IV annos peniteat, si in consuetudine fuerit, ut Basilius dicit XV. Si sine [consuetudine fuerit et sustinet] annum unum ut mulier.'*²⁶²

Argumentatie: de XV staat in de overgeleverde versie van de canon op de verkeerde plaats. Oorspronkelijk moet het na *Basilius dicit* hebben gestaan, aangezien gebruikers op deze manier Basileus' werk niet hoeven te raadplegen en zo de bron van 2.4, met dezelfde boete, duidelijk wordt. 'Si sine sustinens' moet opgevat worden als '*si sine consuetudine fuerit et*

²⁵⁹ Coierit, omm.

²⁶⁰ Coirit, omm.

²⁶¹ Fulk, 'Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore,' 12. De bezwaren tegen de interpretatie van Wasserschleben en McNeil en Gamer zijn gedeeltelijk aan Fulk's opmerkingen ontleend. Ze zijn hier echter verder uitgewerkt. Zie: idem, 9-11.

²⁶² Wasserschleben, *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche*, 185.

sustinet, wat erop duidt dat de daad voor de persoon geen gewoonte was en de persoon geen terugval had. Oftewel: de daad werd maar één keer gepleegd.²⁶³

Bezwaren: Door deze verklaring krijgt een volwassen man die de daad in deze canon één keer uitvoert een lagere boete dan een kind dat de daad uitvoert. Een kind moet immers de eerste keer 2 jaar boeten. Dit komt niet overeen met het patroon van lagere straffen voor kinderen in de rest van dit boeteboek en andere boeteboeken. Daarnaast is er geen enkel overgeleverd manuscript dat de 'XV' verplaatst. Aangezien de boeteboeken gebruiksteksten waren, zou verwacht worden dat, als de canon alleen betekenis heeft als XV wordt verplaatst, dit wel gebeurd was. Dat dit niet gebeurt is, wijst erop dat Wasserschlebens conclusie dat de canon zonder verplaatsing van 'XV' betekenisloos is, waarschijnlijk niet klopt.

McNeil en Gamer: 'Likewise. He who committed this sexual offense once shall do penance for four years. If he has been in the habit of it, as Basil says 15 years, but if not 1 year less as a woman.'²⁶⁴

Argumentatie: '*sustinens annum unum*' moet op worden gevat als '*taking away one year*.' Dit jaar geldt waarschijnlijk volgens McNeil en Gamer waarschijnlijk voor de vier jaar die een persoon normaalgesproken moest boeten.²⁶⁵

Bezwaren: Het verplaatsen van de XV is, zoals hierboven al gezegd, problematisch. De interpretatie van '*sustinens annum unum*' levert het probleem op dat niet duidelijk is op welke eerdere boete dit slaat. McNeil en Gamer menen de 4 jaar, maar dit lijkt syntactisch gezien vreemd, de bepaling staat in hun reconstructie immers direct na de 15 jaar. Het kan echter lastig op de 15 jaar slaan, aangezien er in geen enkel boeteboek een boete voor 14 jaar voor vrouwen voorkomt. De toevoeging '*as a woman*' is dan onverklaarbaar.

Allen J. Frantzen: 'Likewise, [a full grown man [virile]] who commits this [wicked deed] once shall do penance for four years. If he has been in the habit of it, Basil says 15 years; but if not, he does a penance of 1 year less as a woman.'²⁶⁶

Argumentatie: Frantzen volgt grotendeels de reconstructie van McNeil en Gamer. Hij verplaatst de 'XV' en vat '*sustinens annum unum*' ook op als 'verminderen met 1 jaar.' Hij interpreteert '*Item hoc virile scelus*' echter anders: virile slaat volgens hem op de dader, niet op de daad.

Bezwaren: De bezwaren voor de interpretatie van McNeil en Gamer gaan ook op voor Frantzens interpretatie. Daarnaast lijkt zijn interpretatie van '*item hoc virile scelus*' onwaarschijnlijk. In de bron van deze canon, 2.Cu.2.9 slaat *virile* immers ook duidelijk op *scelus*.

Erin Abraham: Geeft geen letterlijke weergave van de canon, maar oppert dat '*sustinens annum unum ut mulier*' opgevat moet worden als een alternatieve boete. De persoon in kwestie hoeft één jaar minder boete te doen als hij één jaar alleen (*unum*) als een vrouw boete doet.²⁶⁷

Bezwaren: Abraham interpreteert '*unum*' als alleen, in plaats van één. De zin 'één jaar alleen, als een vrouw' suggereert volgens Abraham dat er een specifieke manier van boetedoen voor vrouwen bestond waarbij zij in totale afzondering boete deden. Dit is problematisch,

²⁶³ Idem.

²⁶⁴ McNeil en Gamer, *Medieval Handbooks of Penance*, 185.

²⁶⁵ Idem.

²⁶⁶ Frantzen, *Before the Closet*, 151-153, 176.

²⁶⁷ Abraham,

aangezien in geen enkele bron over een speciale manier van boetedoen voor vrouwen wordt gesproken.

R.D.Fulk: 'On the same subject: let anyone committing this masculine offense once do penance four years; if it has become a habit, [let the penance be] as Basil says; if he is a child not yet fifteen years old, being the receptor, one year, as for a woman; if he is a boy [i.e. a pubescent boy, fifteen years or older, a *puer* not a *parvulus*], the first time two years; if he does it again, four years.'²⁶⁸

Argumentatie: Er is geen reden de XV te verplaatsen. Het is goed mogelijk dat de persoon die de boete afnam voor verdere boetes verwezen werd naar Basileus. 'Sustinens', moet niet op worden gevat als 'verminder met', maar duidt op de ontvangende positie in anale penetratie. Dit woord wordt namelijk op deze manier door Alcuinus gebruikt. 'Sine XV' kan daarom op worden gevat als 'zonder 15', dat is zonder 15 jaar (naar de uitdrukking *XV annos habere*) en dus nog niet seksueel volwassen. Deze onvolwassenheid verklaart de lagere boete. Deze interpretatie heeft als voordeel dat 'XV' niet verplaatst hoeft te worden om de gewenste betekenis te krijgen.²⁶⁹

4b.Ec.3.19

Gangbare weergave: *Item sodomitę: quidam X annos, id est qui sepe fecerit uel in gradu; quidam VII annos; quidam I annum, ut mollis; quidam C diebus, ut pueri.*

In deze scriptie gebruikte weergave: *Item sodomitę: quidam X annos, id est qui sepe fecerit si autem in gradu; quidam VII annos; quidam I annum, ut mollis; quidam C diebus, ut pueri.*

Toelichting: Zie hoofdstuk 2.

Overzicht van deze weergave van de canon per handschrift:

München, *Bayerische Staatsbibliothek*, 22288, Bamberg, eerste helft twaalfde eeuw.

Item sodomitę: quidam X añ(n), id est qui sepe fecerit si autem in gradu; quidam VII añ(n); quidam añ I, ut mollis; quidam C diebus, ut pueri

Sélestat, *Bibliothèque Humaniste*, MS. 132, waarschijnlijk in Mainz, rond of iets voor het midden van de negende eeuw.

Item sodomitę: quidam X añs, id est qui sepe fecerit si autem in gradu; quidam VII añs; quidam unum annum, ut mollis; quidam C diebus, ut pueri.

Sankt Gallen, *Stiftsbibliothek*, Codex 677, waarschijnlijk in Sankt Gallen, rond het midden van de tiende eeuw.

Item sodomitę: quidam X añ(n), id est qui sepe fecerit si autem in gradu; quidam VII añ(n); quidam I añ(n), ut mollis; quidam C diebus, ut pueri.

Vaticaan, *Bibliotheca Apostolica Vaticana*, Pal. lat. 294, Lorsch, rond 1000.

Item sodomitę: quidam X añ(n), id est qui sepe fecerit si autem in gradu; quidam VII añ(n); quidam I añ(n), ut molles; quidam C diebus, ut pueri.

²⁶⁸ Fulk, 'Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore,' 12.

²⁶⁹ Fulk, 'Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore,' 9-11.

Appendix 4: Toelichting hoofdstuk 1

De inhoud van deze appendix vormt een aanvulling op en onderbouwing van de relaties weergegeven in figuur 1, hoofdstuk 1 en de tekst in hoofdstuk 1. Voor het gemak is figuur 1 uit hoofdstuk 1 onder aan dit document opnieuw weergegeven.

Familie 1: De proto-boeteboeken, vijfde tot zesde eeuw

Onderlinge relatie van de boeteboeken binnen de familie

Zoals in hoofdstuk 1 al is opgemerkt, zijn deze geschriften voornamelijk met elkaar verbonden door hun overleveringsgeschiedenis: ze zijn als verzameling overgeleverd in twee Frankische handschriften uit de negende en een vroeg tiende eeuw.²⁷⁰ Dat er voor deze groep geen insulaire handschriften bestaan, is niet verrassend: alle insulaire boeteboeken zijn bijna uitsluitend uit continentale overleveringen bekend. Aangezien de auteurs van de in deze collectie opgenomen literatuur rond het begin van de tiende eeuw waarschijnlijk onbekend waren, is het mogelijk dat deze collectie boeteboeken al in deze samenstelling gevonden werd nog voordat zij op het continent bekend werd. De auteurs waren in Ierland en Engeland echter zeer bekend. Gildas (±500-±570), de auteur van de *Praefatio Gildae*, en David van Menevia (589-601), de vermoedelijke auteur van het *Libro Davidis* en wellicht betrokken bij de *S.Luci Victorie*, behoorden namelijk tot de invloedrijkste geestelijken van de Ierse en Britse kerk in de zesde eeuw.²⁷¹ Aangezien deze boeken dus tot een in handschriften bij elkaar staande collectie boeteboeken behoren, kan geconcludeerd worden dat ze in ieder geval in bepaalde contexten in combinatie met elkaar gebruikt werden.

Naast de overleveringsgeschiedenis wijst ook de onderlinge historische en inhoudelijke relatie tussen de *S.Luci Victorie* en de *S.Aquilonalis Britaniae* (ook wel de synode van Brefi) erop dat de werken in deze collectie door de makers van de compilatie wellicht als elkaar aanvullend werden gezien. Volgens Wilhelm Kursawa hebben de twee synoden kort na elkaar plaatsgevonden. De eerste, de *S.Aquilonalis Britanniae* is vooral gericht op boete binnen de monastieke gemeenschap. De tweede, de *S.Luci Victorie*, zou erop gericht zijn om deze eenzijdige aan te vullen met canons voor leken.²⁷²

De relatie tussen proto-boeteboeken en de Ierse familie

Over de relatie tussen deze geschriften en de eerste boeteboeken is veel discussie. Het is duidelijk dat zij, direct of indirect, als bron gediend hebben voor alle Ierse boeteboeken in de tweede generatie. Twee verhoudingen vallen op. Ten eerste lijkt de relatie met het door Ludger Körntgen herontdekte *P.Ambrosianum* bijzonder nauw. Zo verwijst het boeteboek voor verdere regels rondom ontucht en woede naar de *S.Luci Victorie*.²⁷³ Dit wijst erop, dat in werkelijkheid de vroege boeteboeken niet per

²⁷⁰ Parijs, Bibliotheque Nationale, Lat. 3182 en Cambrai, Bibliotheque Municipale, 625. Het handschrift dat zich nu in Parijs bevindt is in de tiende eeuw door een Bretonse hand geschreven. Het handschrift uit Cambrai is in de negende eeuw in Noord-Frankrijk geproduceerd. Meens, *Penance in Medieval Europe*, 40.

²⁷¹ De toeschrijving van de *Praefatio Gildae* aan Gildas is in het verleden bekritiseerd door onder andere Michael W. Herren. Herren meende dat de inhoud van de *Praefatio* niet overeenkwam met andere aan Gildas toegeschreven geschriften. Deze kritiek is overtuigend weerlegd, zie: Constant J. Mews en Stephen J. Joyce, "The Preface of Gildas, the Book of David and the British Church in the Sixth Century," *Peritia* 29, 1 (2018): 86-90 en Alexander O'Hara, *Columbanus and the Peoples of Post-Roman Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 96. Het is onduidelijk wie de auteur is van de *Excerpta Quaedam de Libro Davidis*. Recent is geprobeerd aan te tonen dat de toeschrijving aan David van Menevia terecht is, zie: Mews en Joyce, 'The Preface of Gildas,' 80-90.

²⁷² Kursawa, *Healing not Punishment*, 71, 312.

²⁷³ 2.Am.2.5: 'Hi uero, qui post perfectionem in baratrum deciderint peccati, iuxta decretal sinodi Loci Victoriae sanctorum sacerdotum iudicio poeniteant.'; 2.Am.4.4: 'Qui uero per furorem et non ex meditatione occiderit

definitie los van elkaar gebruikt werden. Daarnaast komen de eerste negen canons van de *Excerpta* bijna woordelijk overeen met canons uit dit boeteboek.²⁷⁴ Volgens Körntgen hebben de *Excerpta* en het *P.Ambrosianum* dan ook een gemeenschappelijke bron.²⁷⁵ Recentelijk is echter door Constant Mews en Stephen Joyce beargumenteerd dat het *P.Ambrosianum* eigenlijk het boek van David is waarnaar de *Excerpta* verwijzen. Hun theorie is echter op late bronnen en hypothesen gebaseerd.²⁷⁶ Ten tweede lijkt er een relatie te bestaan tussen de auteurs van het *P.Columbani* en het *P.Vinniani* en Gildas. Finnian van Moville, de auteur van het *P.Vinniani*, onderhield namelijk per brief contact met Gildas en heeft bepalingen uit diens *Praefatio* in zijn eigen boeteboek gebruikt.²⁷⁷ Daarnaast zijn fragmenten van het *P.Vinniani* overgeleverd in één van de handschriften waarin de hier besproken collectie ook is overgeleverd.²⁷⁸ Columbanus, de auteur van (delen van het) *P.Columbani*, had vermoedelijk veel respect voor en kennis van Gildas: hij reisde naar zijn sterfplaats, telde wellicht veel van Gildas' leerlingen onder zijn eerste volgelingen en putte voor zijn boeteboek ook uit Gildas' *Praefatio*.²⁷⁹ Het *P.Columbani*, *P.Vinniani* en de *Praefatio* lijken dan ook onderdeel te zijn van een netwerk van boeteliteratuur.

Familie 2: Ierse familie, zesde tot achtste eeuw

Tot deze familie worden de volgende boeteboeken gerekend: *P.Vinniani* (zesde eeuw), *P.Ambrosianum* (550-650), *P.Columbani* (zevende eeuw), *P.Cummeani* (eind zevende eeuw) en *P.Bigotianum* (laat zevende-eind achtste eeuw).²⁸⁰

hominem, dampnetur, nisi tribus annis cum pane et aqua et elemosinis et orationibus ad dominum ad iudicium sacerdotis poeniteat. Si uero post uota perfectionis, iuxta sinodum Victoriea.'

²⁷⁴ Voor een vergelijking tussen het *P.Ambrosianum* en de *Excerpta*, zie: Mews en Joyce, 'The Preface of Gildas,' 95-98.

²⁷⁵ Ludger Körntgen, *Studien zu den Quellen der frühmittelalterlichen Bußbücher* (Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1993), 27.

²⁷⁶ Problematisch is bijvoorbeeld Mews en Joyces gebruik van het *Leven van St. David* van Rhygyfarch (1057-1099). Zij gebruiken dit werk onder andere om David neer te zetten als kritisch tegenover onafhankelijke monniken die waarde aan Gildas' geschriften hechte. Daarnaast is dit hun bron om te beweren dat David de *S.Luci Victorie* bijeen riep om Pelagiaanse ketterij (door hun geïnterpreteerd als onafhankelijke asceten) de kop in te drukken, waardoor zij tot de conclusie komen dat één van Davids doelen was asceten en boete onder bisschoppelijke autoriteit te brengen. Problematisch is echter dat Rhygyfarch's omschrijving van het doel van de *S.Luci Victorie* niet overeenkomt met de daadwerkelijke inhoud van het overgeleverde document. Hoewel de mogelijkheid bestaat dat de overgeleverde variant defect is, moet de mogelijkheid open worden gehouden dat Rhygyfarch's kennis van deze synode erg gebrekkig was. Dat de overgeleverde variant in ieder geval enige overeenkomst heeft met de synode zoals die tussen 550-650 bekend was, lijkt bevestigd te worden door het feit dat de extra canons over ontucht en woede waarnaar het *P.Ambrosianum* verwijst nog steeds voorkomen en daadwerkelijk een aanvulling zijn op de in het *P.Ambrosianum* genoemde canons. De observatie dat er geen overeenkomst is tussen de overgeleverde synode en Rhygyfarch's beschrijving van de synode, zie: Richard Sharpe, "Which Text is Rhygyfarch's Life of St David?," in *St David of Wales: Cult, Church and Nation*, red. J. Wyn Evans en Jonathan M. Wooding (The Boydell Press: Woodbridge, 2007), 101 n.90.

²⁷⁷ O'Hara, *Columbanus and the Peoples of Post-Roman Europe*, 94.

²⁷⁸ In: Cambrai, Bibliotheque Municipale, 625. Dit is één van de vier bekende handschriften waarin (delen van) het *P.Vinniani* staan. Bieler, *The Irish Penitentials*, 12-13.

²⁷⁹ O'Hara, *Columbanus and the Peoples of Post-Roman Europe*, 104-108.

²⁸⁰ De hier gegeven dateringen zijn ontleend aan: Meens, *Penance in Medieval Europe*, 37-69. Meens dateert het *P.Ambrosianum* in navolging van Körntgen 550-650. Recentelijk heeft Kursawa beargumenteerd dat het werk in de zevende eeuw gedateerd moet worden. Kursawa, *Healing not Punishment*, 172-177. De term 'Iers' kan in deze context misleidend zijn: de boeteboeken zijn niet allemaal per definitie in Ierland geschreven. Zo wordt over het algemeen aangenomen dat het *P.Columbani* op het continent geschreven is.

Onderlinge relatie van de boeteboeken binnen deze familie

Het *P.Vinniani* is waarschijnlijk als eerste geschreven. Rob Meens oppert twee kandidaten voor de 'Finnian' die dit boeteboek geschreven heeft: Finnian van Clonard (470-549) en Finnian van Moville (495-589).²⁸¹ De laatste toeschrijving verdient de voorkeur, doordat dit verklaart waarom het *P.Columbani* hoofdzakelijk gebaseerd is op het *P.Vinniani*. Columbanus (540-615) werd namelijk in het Ierse klooster Bangor opgeleid. Dit klooster lag op loopafstand van Moville, waar Finnian bisschop was tot zijn dood in 579. Uit de brieven van Columbanus blijkt daarnaast dat hij voor zijn vertrek naar Gallië toegang moet hebben gehad tot het archief met de briefwisselingen van Finnian.²⁸² Het lijkt waarschijnlijk dat Columbanus als onderdeel van zijn scholing in Bangor naast de briefwisseling ook met het *P.Vinniani* in aanraking is gekomen.²⁸³ Recentelijk heeft Wilhelm Kursawa op basis van een studie naar het werk van Columbanus, waaronder zijn preken, en een intensieve studie van de tekst van het *P.Ambrosianum*, beargumenteerd dat deze tekst in de kringen van Columbanus na het schrijven van het *P.Columbani* geschreven moet zijn. Na de productie van het *P.Columbani* zou de kring rondom Columbanus in aanraking zijn gekomen met Johannes Cassianus' (390-435) werk over de acht hoofdzonden. De leerlingen van Columbanus schreven vervolgens een op Columbanus' leer gebaseerd boeteboek dat de acht hoofdzonden als structurerend middel gebruikt.²⁸⁴ Het doel van deze leer was het achterhalen van de diepere intenties achter de gepleegde zonden, waardoor deze uitgeroeid konden worden. Veel van de canons van het *P.Ambrosianum* zijn vervolgens, zoals Körntgen al heeft aangetoond, als bron gebruikt voor het *P.Cummeani*.²⁸⁵ In dit boeteboek, dat ook enkele canons van het *P.Vinniani* overneemt, worden de overgenomen canons ingekort en het schema van Cassianus sterk versimpeld: verklarende Bijbelteksten worden verwijderd of ingekort en de focus verschuift van het achterhalen van diepere oorzaken naar remedies voor zonden. Cummaine Fota (d.662), de schrijver van dit boeteboek, was zelf waarschijnlijk ook in enige mate bekend met de leerlingen van Columbanus, aangezien correspondentie bewaard is gebleven tussen hem en een door Columbanus aangestelde abt van een klooster in Iona. Het *P.Cummeani* is vervolgens gebruikt als één van de bronnen voor het *P.Bigotianum*.²⁸⁶ De boeteboeken in deze familie kunnen door de hier besproken relaties tussen de auteurs en de onderlinge samenhang door brongebruik als een netwerk van met elkaar verbonden boeteliteratuur gezien worden.

Argumentatie van onderling aanvullend gebruik

Er zijn in hoofdstuk 1 voor deze familie drie aanwijzingen gegeven dat in de zesde en zevende eeuw boeteboeken niet alleen onderdeel uitmaken van een netwerk van boeteliteratuur, maar ook

²⁸¹ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 47. Er zijn drie verschillende schrijfwijzen voor de naam van de auteur die het *P.Vinniani* geschreven heeft: Finnian, Vinniau en Ninian. In dit hoofdstuk wordt Finnian gebruikt voor de auteur, en *P.Vinniani* voor het boeteboek, aangezien dit overeenkomt met de schrijfwijze in de meeste literatuur.

²⁸² Columbanus haalt namelijk in *Epistola 1.7* een briefwisseling tussen Finnian en Gildas aan die ook in de *Fragmenta Gildae* bewaard is gebleven, zie: O'Hara, *Columbanus and the People of Post-Roman Europe*, 94.

²⁸³ Voor een verdere uitwerking van deze theorie, zie: O'Hara, *Columbanus and the Peoples of Post-Roman Europe*, 91-98.

²⁸⁴ Kursawa, *Healing not Punishment*, 172-177. Hoewel deze analyse goed is ontvangen, is er sinds Kursawa geen noemenswaardig onderzoek meer naar het *P.Ambrosianum* gedaan. Kursawa's theorie lijkt in recentere publicaties soms over het hoofd te worden gezien. Mews en Joyce noemen bijvoorbeeld in een voetnoot wel Kursawa's visie op de latere datering van het *P.Ambrosianum*, maar gaan niet op de reden voor zijn latere datering in. Mews en Joyce, "The Preface of Gildas, the Book of David and the British Church in the Sixth Century," 85, n.20.

²⁸⁵ Körntgen, *Studien zu den Quellen der frühmittelalterlichen Bußbücher*, 7-34.

²⁸⁶ Meens, *Penance in Medieval Europe*, 69.

daadwerkelijk in combinatie met elkaar werden gebruikt. Deze aanwijzingen zullen hier verder worden toegelicht.

Ten eerste de in hoofdstuk 1 genoemde verwijzingen in het *P.Ambrosianum* naar de *S.Luci Victoriae* voor verdere canons over ontucht en woede.²⁸⁷ Dit wijst erop, dat de samensteller van het *P.Ambrosianum* verwachtte dat zijn werk in combinatie met andere boeteliteratuur gebruikt zou worden.

Ten tweede de ontstaansgeschiedenis van het *P.Columbani*. Het boeteboek is waarschijnlijk niet in één keer geschreven, maar bestaat uit vijf secties. Deze secties bestonden oorspronkelijk uit onafhankelijke documenten die niet als één boeteboek gezien werden: A1 is een monastiek boeteboek dat ernstige zonden bespreekt (A 1-8), A2 is een monastiek boeteboek dat kleine vergrijpen voortkomend uit wanordelijke gewoonten (A 9-12), B1 is een boeteboek voor clerici (B 1-12), B2 is een boeteboek voor leken (B 13-25) en B3 is een monastiek boeteboek voor kleine overtredingen van monniken (B 26-9). De volgorde van totstandkoming is waarschijnlijk A1, B1, B2, A2 en B3. Deze boeteboeken werden waarschijnlijk in hetzelfde handschrift afgeschreven en naast elkaar gebruikt. Op een gegeven moment is B1-3 in zijn geheel tot één document gemaakt met een inleiding en epiloog. Dit gebeurde voor de eerste helft van de achtste eeuw, aangezien dit boeteboek voor de hieronder besproken *P.Minora Simplex* gebruikt is. Dit document is vervolgens samen met A1 en A2 tot één document herschreven. Het is onduidelijk bij de productie van welke secties Columbanus betrokken is geweest, maar B1-3 lijken in ieder geval door dezelfde persoon voor het eerst te zijn opgeschreven.²⁸⁸ Het lijkt er dus op dat in dit geval, doordat er verschillende boeteboeken naast elkaar gebruikt werden, deze boeteboeken langzaam tot één boeteboek zijn geworden. Een proces dat iets weg heeft van de hieronder besproken ontstaansgeschiedenis van de *P.Tripartitia*.

Ten derde wijst de handschriftelijke overlevering erop, dat de boeteboeken in ieder geval op het continent soms waarschijnlijk naast elkaar, of als aanvulling op elkaar, gebruikt werden. Een goed voorbeeld is het samengestelde handschrift Sankt Gallen, *Stiftsbibliothek* 150, dat in de negende eeuw geschreven is. In één van de codicologische eenheden van dit werk staat een verzameling boeteboeken die bestaat uit een combinatie van delen van het *P.Vinniani*, het *P.Sangallense simplex*, het *P.Sangallense tripartitium* en het *P.Umbrense*.²⁸⁹ Daarnaast zijn aan het begin van het *P.Vinniani* een aantal canons over homo-erotiek uit het *P.Cummeani* toegevoegd, een onderwerp dat in het *P.Vinniani* in tegenstelling tot latere boeteboeken niet behandeld wordt.²⁹⁰

Relatie boeteboeken Ierse familie met andere families

De boeteboeken in deze familie hebben, zoals uit figuur 1 duidelijk wordt, grote invloed gehad op de boeteboeken uit de Angelsaksische en continentale familie. De invloedrijkste boeteboeken zijn het *P.Cummeani* en het *P.Columbani*. Zoals al gezegd is de B-versie van het *P.Columbani* één van de belangrijkste bronnen van de *P.Minora Simplex*. Via deze boeteboeken zijn de canons van het *P.Columbani* ook in de *P.Tripartitia* terecht gekomen.²⁹¹ Het *P.Cummeani* is één van de drie hoofdbronnen van de tripartite boeteboeken, waaronder het invloedrijke *P.Excarpsus Cummeani*.

²⁸⁷ 2.Am.2.5 en 2.Am.4.4.

²⁸⁸ T.M. Charles-Edwards, "The Penitential of Columbanus," in *Columbanus: Studies on the Latin Writings*, red. Michael Lapidge (Woodbridge: The Boydell Press, 1997), 217-239.

²⁸⁹ Voor een beschrijving van de inhoud van dit handschrift, zie: Kottje, *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*, XLI. In een andere codicologische eenheid binnen dit handschrift is ook de inleiding van het *P.Cummeani* en delen van het *P.Capitula Iudiciorum*.

²⁹⁰ De canons komen overeen met 2.Cu.10.5, 15-17. Dat de eerste canons in dit handschrift overgenomen zijn van het *P.Cummeani* is al eerder opgemerkt door Ludwig Bieler, zie: Ludwig Bieler, *The Irish Penitentals*, 242.

²⁹¹ Kottje, *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*, VIII.

Daarnaast is het *P.Cummeani* één van de bronnen van de invloedrijkste boeteboek uit de Angelsaksische familie, het *P.Umbrense*.²⁹²

Familie 4a-c: de continentale familie, achtste eeuw tot midden negende eeuw

Het netwerk van auteurs

De auteurs van de *P.Minora* vormden vermoedelijk een vergelijkbaar netwerk als de auteurs in de Ierse familie.

Ten eerste is er mogelijk een mogelijke relatie tussen de auteur van één van de *P.Minora*, het *P.Oxoniense II*, en het *P.Excarpsus Cummeani*, een tripartiet boeteboek. Het *P.Oxoniense II* is waarschijnlijk door of in de kringen van Willibrord geschreven. Het propageert een relatief lichte boetediscipline. Het *P.Excarpsus Cummeani*, dat geschreven is door of in de kringen van Bonifatius, legt daarentegen relatief hoge boeten op. Mogelijk is dit een reflectie van een conflict tussen Willibrord en Bonifatius.²⁹³ Bonifatius is daarnaast verbonden met het *P.Ecgberhti*. Dit boeteboek bevat een appendix gericht aan Bonifatius. Het is niet uit te sluiten dat deze appendix authentiek is, aangezien het bekend is dat Egbert en Bonifatius brieven met elkaar uitwisselden. Het *P.Ecgberhti* werd dan ook snel na productie dan ook al in Bonifatius' kringen gebruikt.²⁹⁴

Daarnaast stond Bonifatius wellicht in contact met de *Discipulus Umbrense*. Michiel Glatthaar heeft erop gewezen dat in de epiloog van het *P.Umbrense* minachtend over 'ketterijen' geschreven werd die met Bonifatius' vijanden Adelbert en Clemens geassocieerd werden. Glatthaar trekt daaruit de conclusie dat de epiloog een latere in Bonifatius' kringen geschreven toevoeging aan het *P.Umbrense* is.²⁹⁵ Wilhelm Levison heeft echter overtuigend aangetoond dat de stijl in de proloog en epiloog dermate overeenkomen, dat beide wel door dezelfde persoon geschreven moeten zijn. Dat de proloog een integraal onderdeel van het boeteboek uitmaakt en geen latere toevoeging is, wordt volgens Levison duidelijk doordat 3.Um.7.5 direct naar de proloog verwijst.²⁹⁶ Daarnaast wijst de handschriftelijke overlevering van de epiloog eerder op een Angelsaksische dan een Frankische oorsprong. De epiloog is overgeleverd in twee handschriften: Hs. Wenen, *Österreichische Nationalbibliothek*, lat.2223 en Hs. Vaticaan, *Biblioteca Apostolica Vaticana*, Pal. Lat. 554. Hs.lat.2223 is in de negende eeuw in het Duitse Rijn-Main-gebied samengesteld en is de één na oudste getuige van het *P.Ecgberhti*. Hs.Pal.Lat. 554 bestaat uit twee delen. Het eerste deel, dat de epiloog bevat, is ook in het Rijn-Main-gebied, in Lorsch, geschreven in het eerste kwart van de negende eeuw. Het tweede deel van dit handschrift is in een Angelsaksische hand geschreven en bevat de oudste handschriftelijke getuige van het *P.Ecgberhti*. Dit gedeelte van het handschrift is waarschijnlijk niet op het continent, maar in Angelsaksisch Engeland ontstaan.²⁹⁷ De handschriftelijke traditie van de epiloog

²⁹² Meens, *Penance in Medieval Europe*, 88-90.

²⁹³ idem, 107.

²⁹⁴ Bonifatius schreef tussen 747 en 751 een brief aan Egbert waarin hij hemvraagde om een aantal werken van Beda. Daarnaast is een ongedateerde brief overgeleverd waarin Bonifatius Egbert weer om boeken van Beda vraagt en vraagt om zijn mening over een brief die hij aan koning Aethelbald van Mercia geschreven heeft. Bonifatius, *Epistola 75* en *Epistola 91*.

²⁹⁵ Michiel Glatthaar, *Bonifatius und das Sakrileg: Zur politischen Dimension eines Rechtsbegriffs* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005), 150-152.

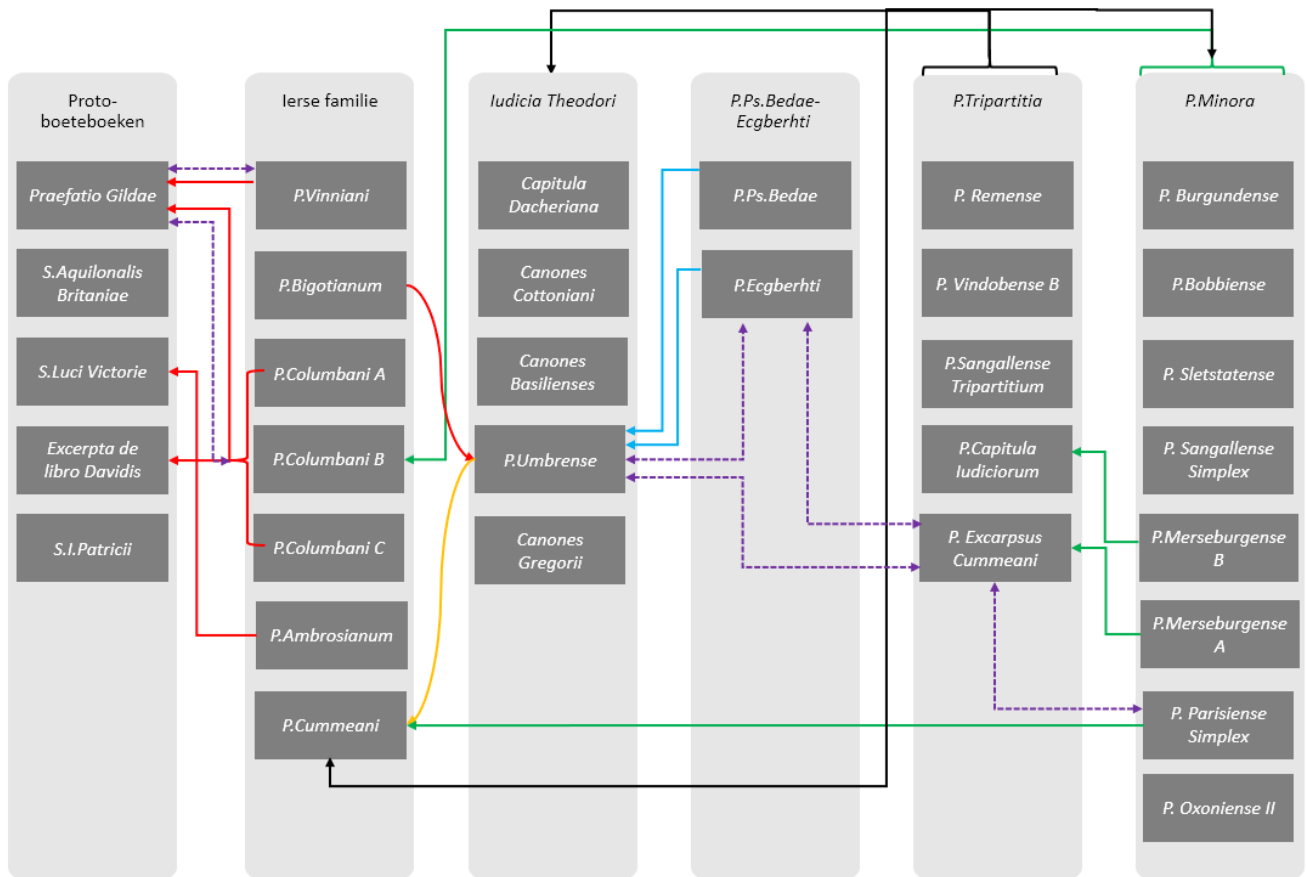
²⁹⁶ W. Levison, „Zu den Canones Theodori Cantuariensis,“ in *Aus rheinischer und fränkischer Frühzeit. Ausgewählte Aufsätze*, red. Wilhelm Levison (Düsseldorf: Schwann, 1948), 299-300. Levisons stelling is recenter door Thomas Charles Edwards overgenomen, zie: Charles-Edwards, „The Penitential of Theodore and the *Iudicia Theodori*,“ 147-148.

²⁹⁷ B. Bischoff, *Lorsch im Spiegel seiner Handschriften* (München: Arbei Gesellschaft, 1974), 112-113.

lijkt dus verbonden te zijn met de vroegste tak van de overlevering van het mogelijk in Angelsaksisch Engeland geschreven *P.Ecgberhti*. Hoewel dit speculatief blijft, lijkt het niet onmogelijk dat deze connectie tussen de overlevering van de epiloog van het *P.Umbrense* en het *P.Ecgberhti* al bestond voordat het *P.Umbrense* op het continent belandde. Als dit gedeelte van de epiloog oorspronkelijk is, lijkt de *Discipulus Umbrense* dus in contact met Bonifatius te hebben gestaan, aangezien het gedeelte van de epiloog op zaken die Bonifatius belangrijk vond ingaat.²⁹⁸ Dit lijkt niet onwaarschijnlijk, aangezien Bonifatius waarschijnlijk al in 726 een kopie van het boeteboek bezat en het werk vervolgens gebruikt is in het waarschijnlijk door hem of in zijn kringen geschreven eerste tripartite boeteboek, het *P.Excarpsus Cummeani*.²⁹⁹

²⁹⁸ Michiel Glatthaar, *Bonifatius und das Sakrileg: Zur politischen Dimension eines Rechtsbegriffs* (Bern: Peter Lang, 2005); Roy Flechner en Sven Meeder, "Controversies and Ethnic Tensions," in *The Irish in Early Medieval Europe: Identity, Culture and Religion*, red. Roy Flechner en Sven Meeder (Londen: Palgrave, 2016), 211.

²⁹⁹ Voor de relatie tussen het *P.Excarpsus Cummeani* en Bonifatius, zie: Meens, "Boniface: Preaching and Penance," 209-218; Elliot, "Ecgberht, Theodore, Boniface, Bede and the Beginning of the Penitential Genre."

Figuur 1: Overzicht van relaties tussen auteurs en boetenboeken van de verschillende families

- ↔ : Vermoedelijk persoonlijk contact tussen de auteurs van de boeteboeken
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de Ierse familie
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *Iudicia Theodori*
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *P.Ps.Bedae-Ecgberhti*
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *P.Tripartitia*
- : Wijst naar de bron van een boeteboek uit de *P.Minora*

Bibliografie

Geraadpleegde bronnen

Handschriften:

Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, lat.2223.

Parijs, Bibliothèque Nationale, Lat.3182.

Cambrai, Bibliothèque Municipale, 625.

Proto-boeteboeken:

Excerpta Quedam de Libro Davidis.

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies.

Sinodus I S. Patricii.

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies.

Sinodus Aquilonalis Britanniae.

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies.

Sinodus Luci Victorie.

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies.

Praefatio Gildae de Poenitentia.

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies.

Boeteboeken: Ierse familie

Paenitentiale Ambrosianum.

Editie: Körntgen, Ludger. *Studien zu den Quellen der frühmittelalterlichen Bußbücher*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1993.

Paenitentiale Bigotianum

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies.

Paenitentiale S. Columani

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies

Paenitentiale Cummeani

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies

Paenitentiale Vinniani

Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies

Boeteboeken: Iudicia Theodori

Canones Basilienses

Editie: Michael D. Elliot. *The Canones Basilienses*. 2015

<http://individual.utoronto.ca/michael Elliot/manuscripts/texts/transcriptions/pthb.pdf>

Canones Cottoniani

Editie: Michael D. Elliot. *The Canones Basilienses*. 2015

<http://individual.utoronto.ca/michael Elliot/manuscripts/texts/transcriptions/pthc.pdf>

Canones Gragorii

Editie: Michael D. Elliot. *The Canones Basilienses*. 2015

<http://individual.utoronto.ca/michael Elliot/manuscripts/texts/transcriptions/pthg.pdf>

Capitula Dacheriana

Editie: Michael D. Elliot. *The Canones Basilienses*. 2015

<http://individual.utoronto.ca/michael Elliot/manuscripts/texts/transcriptions/pthd.pdf>

Paenitentiale Umbrense

Editie: Michael D. Elliot. *The Canones Basilienses*. 2015

<http://individual.utoronto.ca/michael Elliot/manuscripts/texts/transcriptions/pt hu.pdf>

Vertaling: McNeil, John T., en Helena M. Gamer. *Medieval Handbooks of Penance: A translation of the principal libri poenitentiales and selections from related documents*. New York: Columbia University press, 1938.

Boeteboeken: Continentale familie

Paenitentia Minora

Paenitentiale Bobbiense

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Paenitentiale Burgundense

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Vertaling: McNeil, John T., en Helena M. Gamer. *Medieval Handbooks of Penance: A translation of the principal libri poenitentiales and selections from related documents*. New York: Columbia University press, 1938.

Paenitentiale Merseburgense A

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Paenitentiale Merseburgense B

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Paenitentiale Oxoniense

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Paenitentiale Parisiense Simplex

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Paenitentiale Sletstatense

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Paenitentiale Sangallense Simplex

Editie: Kottje, R. *Paenitentia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.

Paenitentia Tripartita

Paenitentiale Capitula Iudiciorum

Editie en vertaling: Rob Meens. *Het Tripartite Boeteboek. Overlevering en betekenis van vroegmiddeleeuwse biechtvoorschriften (met editie en vertaling van vier tripartita)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1994

Paenitentiale Excarpus Cummeani

Editie: H.J. Schmitz. *Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche. Nach handschriftlichen Quellen dargestellt*. Mainz: Franz Kirch: 1883.

Paenitentiale Remense

Editie: F.W.H. Wasserschleben. *Die Bußordnungen der abendländischen Kirche*. Halle: Graeger, 1851.

Paenitentiale Vindobense B

Editie en vertaling: Rob Meens. *Het Tripartite Boeteboek. Overlevering en betekenis van vroegmiddeleeuwse biechtvoorschriften (met editie en vertaling van vier tripartitia)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1994

Paenitentiale Sangallense Tripartitium

Editie en vertaling: Rob Meens. *Het Tripartite Boeteboek. Overlevering en betekenis van vroegmiddeleeuwse biechtvoorschriften (met editie en vertaling van vier tripartitia)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1994

Paenitentia Pseudo Bedae-Ecgberhti

Paenitentiale Pseudo Bedae

Editie: F.W.H. Wasserschleben. *Die Bußordnungen der abendländischen Kirche*. Halle: Graeger, 1851.

Paenitentiale Ecgberhti

Editie: Michael D. Elliot. *The Paenitentiale Ecgberhti*. 2015.

<http://individual.utoronto.ca/michaelelliot/manuscripts/texts/transcriptions/pecg.pdf>

Overige bronnen

Alcuinus van York, *Interrogationes ad Sigewulfi in Genesisin*.

Editie: Migne. J.P. "Interrogationes et Repsoniones in Genesisin." In: *B.Flacci Albini seu Alcuini Abbatis, Caroli Magni Regis ac Imperatoris Magistri, Opera Omnia, 515-568*, geredigeerd door: J.P. Mignes. Garnier Fratres: Parijs, 1863.

———. *Epistola 294*.

Editie: Dümmler, E. (red.) 'Epistola 295.' In *Monumenta Germaniae historica*, geredigeerd door E.Dümmler, 451-452. Berlijn: Weidmann, 1895.

Aldhelmus, *Carmen de Virginitate*.

Editie: Ehwald, Rudolf. *Aldhelmi Opera*. Berlijn: Weimann, 1919.

Antiphonarium Benchoreense.

Editie: Warren, F.E. *The Antiphonary of Bangor: An Early Irish Manuscript in the Ambrosian Library at Milan*. Londen: Herrison and Sons, 1895.

Augustinus Hibernicus. *De Miralibus Sacrae Scripturae*.

Editie: Migne, J.P. "De Miralibus Sacrae Scirpturae." In *Patrologiae Cursus Completus*, geredigeerd door J.P. Migne, col. 2149-2200. Garnier Fratres: Parijs, 1902.

Beda Venerabilis, *De Locis Sanctis*.

Vertaling: Macpherson, James Rose. *The Pilgrimage of Acrulfus in the Holy Land*. Londen: Adelphi, 1889.

———. *In Genesisiam*

Editie: Jones, Ch.W. *Beda Venerabilis Opera*. Turnhout: Brepolis 1967.

Vertaling: Kendall, Calvin B. *On Genesis*. Liverpool: Liverpool University Press, 2000.

Bonifatius, *Epistola 73*.

Editie: Tangl, Michael. *Die Briefe des heiligen Bonifatius und Lullus*. Berlijn: Weidmannsche Buchhandlung, 1916.

Vertaling: Emmerton, Ephraim. *The Letters of Saint Boniface*. New York: Norton, 1976.

———, *Epistola 75*.

- Editie: Tangl, Michael. *Die Briefe des heiligen Bonifatius und Lullus*. Berlijn: Weidmannsche Buchhandlung, 1916.
- Vertaling: Emmerton, Ephraim. *The Letters of Saint Boniface*. New York: Norton, 1976.
- Collectio canonum Hibernensis*
- Editie en vertaling: Bieler, Ludwig. "Canones Hibernenses I-VI." In *The Irish Penitentials*, geredigeerd door Ludwig Bieler, 160-175. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies, 1963.
- Editie: Flechner, Roy. *The Hibernensis: A Study and Edition*. Washington: The Catholic University of America Press, 2019.
- Columbanus, *Lectione II*.
- Editie en vertaling: Walker, G.S.M. 'Lectione II.' In *Sacnti Columbani Opera*, geredigeerd door G.S.M. Walter, 66-73. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies, 1957.
- Commentarius in Epistolas Catholicas*.
- Editie: MacNally, Robert E. (red.). *Scriptores Hiberniae Minores.CSSL, cvii B*. Turnhout: Brepolis, 1968.
- Cosmographia Aethica Istrici*
- Editie: Wuttke, Heinrich. *Cosmographia Aethici Istrici ab Hieronymo ex graeco in latinum breviarium redacta*. Hildesheim: Georg Olms, 1991, eerste druk: 1853.
- Expositionis IV Evangeliorum Recensio I*
- Editie: Migne. J.P. "Expositionis IV evangeliorum recensio I." In: *Patrologiae Cursus Completus*, geredigeerd door: J.P. Migne, col. 531-589. Parijs: Garnier Fratres, 1865.
- Genesis A*.
- Editie en vertaling: Doane, A.J. *Genesis A: A New Edition*. Madison: University of Wisconsin Press, 1978.
- Gildas Sapiens. *De Excidio et Conquestu Britanniae*.
- Vertaling: Giles, J.A. en T. Habington. *Gildas' On the Ruin of Britain*. Londen: George Bell and Sons, 1901.
- Sedulius Scottus, *In Epistolam ad Romanos*.
- Editie: Migne, J.P. *Sedulius Scottus. Collectanea in Omnes Beati Pauli Epistolas*. Parijs: Garnier Fratres, 1851.
- Synodus II Patricii*.
- Editie en vertaling: Breen, Aiden. "The Date, Provenance and Authorship of the Pseudo-Patrician Canonical Materials." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 81, no.1 (1995): 83-129.
- Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*.
- Editie en vertaling: Shapcote, Laurence. *Summa Theologiae*. Green Bay: Aquinas Institute, 2012.

Geraadpleegde literatuur

- Abraham, Erin Vanessa. *Anticipating Sin in Medieval Society: Childhood, Sexuality and Violence in Early Penitentials*. Amsterdam: University Press, 2017.
- Adams, J.N. *the Latin Sexual Vocabulary*. Londen: John Hopkins University Press, 1990.
- Ahmed, Sara. *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham: Duke University Press, 2006.
- Bailey, Derrick Sherwin. *Homosexuality and the Western Christian Tradition*. Londen, New York en Toronto: Longmans Green and Co., 1955.
- Bieler, Ludwig. *The Irish Penitentials*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies, 1963.

- . “The Irish Penitentials: Their Religious and Social Background.” *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 93 (1966): 329-339.
- Bischoff, B. *Lorsch im Spiegel seiner Handschriften*. München: Arbei Gesellschaft, 1974.
- Blackmore, Josiah, en Gregory S. Hutcheson. *Queer Iberia: Sexualities, Cultures and Crossings from the Middle Ages to the Renaissance*. Durham en Londen: Duke University Press, 1999.
- Boswell, John. *Christinity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1980.
- Breen, Aiden. “The Date, Provenance and Authorship of the Pseudo-Patrician Canonical Materials.” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 81, no.1 (1995): 83-129.
- Brundage, James A. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1987.
- Bullough, Vern L. “On Being Male in the Middle Ages.” In *Medieval Masculinities: Regarding Men in the Middle Ages*, geredigeerd door C. A. Lees, 31-46. Londen en Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.
- Burgwinkle, William E. *Sodomy, Masculinity, and Law in Medieval Literature: France and England, 1050-1230*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Charles-Edwards, Thomas. “The Penitential of Columbanus.” In *Columbanus: Studies on the Latin Writings*, geredigeerd door Michael Lapidge, 217-239. Woodbridge: The Boydell Press, 1997.
- . “The Penitential of Theodore and the *Iudicia Theodori*.” In *Archbishop Theodore: Commemorative Studies on his Life and Influence*, geredigeerd door Michael Lapidge, 141-171. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Clark, David. *Between Medieval Men: Male Friendship and Desire in Early Medieval Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Classen, Albrecht. “Philippe Aries and the Consequences. History of Childhood, Family Relations, and Personal Emotions. Where do we stand today?.” In *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance. The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, geredigeerd door Albrecht Classen, 1-65. Berlijn en New York: De Gruyter, 2005.
- Crompton, Louis. *Homosexuality and Civilization*. Cambridge en londen: The Belknap Press of Harvard University Press, 2003.
- Dictionary of Medieval Latin from British Sources. Brepolis, 2015.
<http://clt.brepolis.net.proxy.library.uu.nl/dmlbs/>
- Dinshaw, Carolyn. *Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*. Durham en London: Duke University Press, 1999.
- Duddy, Thomas. *A History of Irish Thought*. Londen en New York: Routledge, 2002.
- Dyson, Gerald P. “Contexts for Pastoral Care: Anglo-Saxon Priests and Priestly Books, C.900-1100.” Phd. Diss. University of York, 2016.
- Elliot, Michael. “Ecgerht, Theodore, Boniface, Bede and the Beginning of the Penitential Genre.” Paper. Gepresenteerd op het 22e *International Medieval Congress*. University of Leeds. 8 juli 2015.
- . “The *Iudicia Theodori*.” laatst gewijzigd, Januari 23, 2015.
http://individual.utoronto.ca/michaelelliot/manuscripts/texts/iudicia_theodori.html.
- Emmertson, Ephraim. *The Letters of Saint Boniface*. New York: Norton, 1976.
- Farmer, Sharon, “Introduction.” In *Gender and Differene in the Middle Ages*, geredigeerd door Sharon Farmer en Carol Pasternack, IX-XXVII. Minneapolis en Londen: University of Minnesota Press, 2003.
- Flandrin, Jean-Louis. *Un Temps Pour Rembresser: Aux origines de la morale sexuelle occidentale (Vi^e-Xi^e siècle)*. Parijs: Seuil, 1983.
- Flechner, Roy. *The Hibernensis: Book 1: A Study and Edition*. The Catholic University of America Press: Washington, 2019.

- Flechner, Roy en Sven Meeder. "Controversies and Ethnic Tensions." In *The Irish in Early Medieval Europe: Identity, Culture and Religion*, geredigeerd door Roy Flechner en Sven Meeder, 195-213. Londen: Palgrave, 2016.
- Foucault, Michel. *De Wil Tot Weten*. Vertaald door: Peter Hoeks Klinkenberg, Henk Boekraad en C. Hugues. Geschiedenis van de Seksualiteit. Nijmegen: Sun, 1984.
- Foucault, Michel. *La volonté de savoir*. Histoire de la sexualité. Parijs: Galimard, 1976.
- Fradenburg, Louise, Carla Fracchero, en Kahty Lavezzo, reds. *Premodern Sexualities*. New York: Routledge, 1996.
- Frantzen, Allen J. *Before the Closet: Same-Sex Love from "Beowulf" to "Angels in America"*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1998.
- . *Mise à jour: les 'libri paenitentiales'*. Brepolis: Turnhout, 1985.
- . *The Literature of Penance in Anglo-Saxon England*. New Brunswick: Rutgers University Press 1983.
- . "Where the Boys Are: Children and Sex in the Anglo-Saxon Penitentials." In *Becoming Male in the Middle Ages*, geredigeerd door Jeffrey Jerome Cohen en Bonnie Wheeler, 42-66. New York: Garland, 1997.
- Fulk, R.D. "Male Homoeroticism in the Old English Canons of Theodore." In *Sex and Sexuality in Anglo-Saxon England: Essays in Memory of Daniel Gillmore Calder*, geredigeerd door Carol Pasternack en Lisa M.C. Weston, 1-34. Tempe: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies 2004.
- Gillis, Clare Morgana. "Illicit sex, unfaithful translations: Latin, Old High German and the birth of a new sexual morality in the early middle ages." Dissertatie. Harvard University, 2010.
- Goldberg, Jonathan. "Introduction." In *Reclaiming Sodom*, geredigeerd door Jonathan Goldberg, 1-22. New York en Londen: Routledge, 1994.
- . "John Rykener, Richard II and the Governance of London." *Leeds Studies in English* 45 (2014): 49-70.
- Glatthaar, Michiel. *Bonifatius und das Sakrileg: Zur politischen Dimension eines Rechtsbegriffs*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005.
- Goodich, Michael. *The Unmentionable Vice*. Santa Barbara: Ross-Erikson, 1979.
- Grassi, Umberto. "Acts or Identities? Rethinking Foucault on Homosexuality." *Cultural History* 5, 2 (2016): 200-221.
- Graver, Valerie L. "The Influence of Monastic Ideals upon Carolingian Conceptions of Childhood." In *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance. The Result of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, geredigeerd door Albrecht Classen, 67-86. Berlijn en New York: De Gruyter, 2005.
- Greenberg, David F. *The Construction of Homosexuality*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1988.
- Haggenmüller, Reinhold. *Die Überlieferung der Beda und Egbert zugeschriebenen Bußbücher*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1991.
- Halperin, David, M. *How to do the History of Homosexuality*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 2002.
- Holsinger, Bruce W. "Sodomy and Resurrection: The Homoerotic Subject of the Divine Comedy." In *Premodern Sexualities*, geredigeerd door Louise Fradenburg en Carla Frecco, 243-75. New York en Londen: Routledge, 1996.
- Huffer, Lynne. *Mad of Foucault: Rethinking the Foundations of Queer Theory*. New York: Columbia University Press, 2009.
- Jordan, Mark D. *The Invention of Sodomy in Christian Theology*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 1997.
- Karras, Ruth Mazo. *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*. Londen en New York: Routledge, 2017.

- Karras, Ruth Mazo, en Daniel Lorenzo Boyd. "'Ut Cum Muliere': A Male Transvestite Prostitute in Fourteenth Century London." In *Premodern Sexualities*, geredigeerd door Louise Fradenburg en Carla Freccero, 99-116. Londen: Routledge, 1996.
- Kerf, F. "Mittelalterliche Quellen und mittelalterliche Wirklichkeit. Zu den Konsequenzen einer jüngst erschienenen Edition für unser Bild kirchlicher Reformbemühung." *Rheinische Vierteljahrsblätter* 51 (1987): 275-86.
- Klosowska, Anna. *Queer Love in the Middle Ages*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Körntgen, Ludger. *Studien zu den Quellen der frühmittelalterlichen Bußbücher*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1993.
- Kottje, R. *Paenitentialia Franciae et Italiae saeculi VIII-XI: Paenitentialia minora Franciae et Italiae saeculi VIII-XI*. Corpus Christianorum Series Latina 156. Turnhout: Brepolis, 1994.
- Kursawa, Wilhelm. *Healing not Punishment. Historical and Pastoral Networking of the Penitentials Between the Sixth and Eight Centuries*. Turnhout: Brepolis, 2017.
- Lapidge, Michael. "The career of Archbishop Theodore." In *Archbishop Theodore: Commemorative Studies On His Life and Influence*, geredigeerd door Michael Lapidge, 1-29. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Levison, W. "Zu den Canones Theodori Cantuariensis." In *Aus rheinischer und fränkischer Frühzeit. Ausgewählte Aufsätze*, geredigeerd door Wilhelm Levison, 295-303. Düsseldorf: Schwann, 1948.
- Lidman, Satu, Tom Linkinen, Marjo Kaartinen, en Meri Heinonen. *Framing Premodern Desires: Sexual Ideas, Attitudes and Practices in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017.
- Lochrie, Karma. *Covert Operations: The Medieval Use of Secrecy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.
- Lochrie, Karma, Peggy McCracken en James A. Schultz. *Constructing Medieval Sexuality*. Minneapolis en Londen: University of Minnesota Press, 1997.
- Lutterbach, Hubertus. *Sexualität Im Mittelalter: Eine Kulturstudie anhand von Bussbüchern des 6. bis 12. Jahrhunderts*. Keulen, Weimar en Wenen: Böhlau, 1999.
- Matter, E. Ann. "My Sister, My Spouse: Woman-Identified Women in Medieval Christianity." In *The Boswell Thesis: Essays on Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, geredigeerd door Matthew Kuefler, 152-66. Chicago en Londen: The University of Chicago Press, 2006.
- McNeil, John T., en Helena M. Gamer. *Medieval Handbooks of Penance: A translation of the principal libri poenitentiales and selections from related documents*. New York: Columbia University press, 1938.
- Monk, Christopher. *Sodom in the Anglo-Saxon Imagination*. Rounded Globe, 2017.
- Meens, Rob. "Boniface: Preaching and Penance." In *A Companion to Boniface*, geredigeerd door: Michel Aaij en Shannon Godlove, 201-218. Leiden: Brill, 2020.
- . "Children and Confession in the Early Middle Ages." In *The Church and Childhood*, geredigeerd door Diana Wood, 53-65. Oxford: Blackwell Publishers, 1994.
- . *Het Tripartite Boeteboek. Overlevering en betekenis van vroegmiddeleeuwse biechtvoorschriften (met editie en vertaling van vier tripartitia)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1994.
- . "Reforming the Clergy: A Context for the Use of the Bobbio Penitential." In *The Bobbio Missal. Liturgy and Religious Culture in Merovingian Gaul*, geredigeerd door Rob Meens en Yitzhak Hen, 154-167. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- . "The Frequency and Nature of Early Medieval Penance." In *Handing Sin: Confession in the Middle Ages*, geredigeerd door Peter Biller en A.J. Minnis, 35-62. York: York Medieval Press, 1998.
- . *Penance in Medieval Europe, 600-1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Mews, Constant J. en Stephen J. Joyce. "The Preface of Gildas, the Book of David and the British Church in the Sixth Century." *Peritia* 29, no.1 (2018): 86-90

- Mills, Robert. "Queering the Un/Godly: Christ's Humanities and Medieval Sexualities." In *Queering the non/Human*, geredigeerd door Myra J. Hird en Noreen Giffney, 111-135. Londen: Routledge, 2008.
- . *Seeing Sodomy in the Middle Ages*. Chicago en Londen: The University of Chicago, 2015.
- Murray, Alexander. "Confession before 1215." *Transactions of the Royal Historical Society* 3 (1993): 51-81.
- Mistry, Zubin. "Alienated from the womb: abortion in the early medieval West, c.500-900." Dissertatie. University College. Londen, 2011.
- Neidorf, L. "Lexical Evidence for the Relative Chronology of Old English Poetry." *SELIM. Journal of the Spanish Society for Medieval English Language and Literature* 20 (2013): 7-48
- Nelson, Janet L. "Parents, Children and the Church in the Earlier Middle Ages." In *The Church and Childhood*, geredigeerd door Diana Wood, 81-114. Oxford: Blackwell Publishers, 1994.
- O'Hara, Alexander. *Columbanus and the Peoples of Post-Roman Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Olsen, Glenn W. *Of Sodomites, Effeminate, Hermaphrodites and Androgynes: Sodomy in the Age of Peter Damian*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 2014.
- Olsen, Robert J. "A Queer Little Book: An Examination of the Reception of Peter Damian's Liber Gomorrhianus by the Papacy and the Canonical Tradition." *Viator* 49, no. 2 (2018): 89-110.
- Payer, Pierre J. "Confession and the Study of Sex in the Middle Ages." In *Handbook of Medieval Sexuality*, geredigeerd door Vern L. Bullough en James A. Brundage, 3-31. New York en Londen: Routledge, 1996.
- . *Sex and the Penitentials: The Development of a Sexual Code, 550-1150*. Toronto en Londen: University of Toronto Press, 1984.
- Sharpe, Richard. "Which Text is Rhygyfarch's Life of St David?." In *St David of Wales: Cult, Church and Nation*, geredigeerd door J. Wyn Evans en Jonathan M. Wooding, 90-106. Woodbridge: The Boydell Press, 2007.
- Straw, Carole. "Gregory, Cassian, and the Cardinal Vices." In *In the Garden of Evil. The Vices and Culture in the Middle Ages*, geredigeerd door Richard Newhauser, 35-58. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 2005.
- Vogel, C. *Les 'Libri Paenitentiales'*. Turnhout: Brepolis, 1978.